

5334
3

ბეჭდის

ნომერი და მუ

ბეჭდის ნომერი

მუ

ნომერი

მუ

მუ

კ. ბოროჯღინი, რაფ. პარისტავი და მუხრან

გატუნუშთა სემეგრელთუ

(მასალები)

თარგმანი და წინასიტყვაობა

თ. სასტუიასი

გამომცემელი
ერმოლოზ წულაია

თ ბ ი ლ ი ს ი.
1927

ს. მ. უ. ს.
პოლიგრაფიულ
ტრესტის მე-3
სტამბა.

ნეკვ. № 1328. მთავლ. № 363. ტირაჟი—3.000

წინასიტყვაობის მაგიერი

ამ გამოკვლევას ავტორი, კორნელი ბოროზდინი, ტომით რუსი, წარსულ საუკუნის ორმოცდაათიან და სამოციან წლებში სამეგრელოში სცხოვრობდა მაზრის უფროსად. თავის დროის შესაფერისად განათლებული კაცი იყო, კარგად იცოდა ფრანგული, ხოლო სამეგრელოში ყოფნის დროს ქართული და მეგრულიც შეისწავლა, რასაც, ცხადია, იმ გარემოებაშიც შეუწყო ხელი, რომ ცოლად შეირთო ჩვენებური (ქავთარაძის) ქალი¹⁾.

ბოროზდინი დიდს როლს თამაშობდა სამეგრელოს მთავრის სასახლეში, მოწმე იყო ამ სამთავროს გაუქმებისა და ფაქტიურად რუსეთთან შეერთებისა. თავისი ნანახი და გაგონილი საქართველოდან წასვლის შემდეგ ბოროზდინმა რუსულ საისტორიო ჟურნალ „Исторический Вестник“-ში მოათავსა და ცალკე წიგნადაც გამოუშვა ამ სათაურით—„Закавказский Воспоминания“ (ჩვენს მიერ ითარგმნა ქართულად და დაიბეჭდა ჟურნალ „მომავლში“).

ბოროზდინსავე ეკუთვნის აღწერა ბატონყმობის სამეგრელოში, რომელსაც ახლა ცალკე წიგნად ვუშვებთ.

ამ წიგნში ბოროზდინი ეხება ჩვენის ცხოვრების ერთს უმწვევეს კითხვათაგანს და რომ უმეტესის რელიგიუზობით დაეხატნა მაშინდელ სამეგრელოს ხალხის ეს იარა, წინ უმძლვარებს აღწერას საქართველოს ამ მივარდნილ კუთხის ეკონომიურ მდგომარეობისას, რომელიც მაშინ ველურთა პირველყოფილ მდგომარეობისაგან კინით-ლა განირჩეოდა. ამ მდგომარეობის სრული სურათი მკითხველს გულს საშინლად შეჰზარავს, როცა წარმოიდგენს, თუ რა პირობებში უხდებოდა გლეხს ბატონთან პირნათლად გამოსვლა, როცა წარმოიდგენს იმ ანდაზის სიმწევეს, რომელიც ხალხმა იმ დროს გამოისტეკა თავის თავზედა: „ბატონს ყმა უყვარს—მშიერ-მწუტრვალს, ტანთაუცმელი“.

ეს გამოკვლევა, გარდა იმისა, რომ სრულებით გარეშე კაცისაგან არის დაწერილი, სრულიად ობიექტიურად, კიდევ იმითა არის

¹⁾ ამ ბოროზდინის შვილია ალ. ბოროზდინი, რომელიც სიტყვიერების კათედრაზე პროფესორად იყო პეტროგრადის უნივერსიტეტში.

ჩვენთვის საინტერესო, რომ ჩვენი ლიტერატურა მეტად ღარიბია ამგვარი გამოკვლევებით და, ცოტა არ იყოს, შეავსებს ჩვენის ლიტერატურის ნაკლს.

შეიძლება თამამად ითქვას, რომ აღწერა სრულია და ჩვენთვის ძვირფასი ჩვენის ხალხის იმ ეპოქის გასაშუქებლად. ჩვენ გვინდა მხოლოდ ცოტადნად შევავსოთ ჩვენის საკუთარის გაგონილითა.

საქმე ის გახლავთ, რით ბოროზდინი აღნიშნავს სამეგრელოს ბატონისა და ყმის იურისდიქციას, მაგრამ არა აქვს აღნიშნული, თუ როგორია ის ნივთიერი საშუალება, რომლითაც კანონიერების კალაპოტში ჩააყენებს დამნაშავე ან ურჩ ყმის ბატონი, რა იარაღსა ხმარობს მის სურვილის წინააღმდეგ მოსიარულე ყმის „გოწნე“ მოსაყვანად“.

ვეცდებით ჩამოვთვალოთ ზოგიერთი უფრო გავრცელებული იარაღი და საშუალება სასჯელისა.

1. პირველი და ყველაზე მეტად გავრცელებული (ალბათ, თავის სიიადის გამო) იყო—**ხუნდი**. ეს გახლავთ გრძელი, მრგვალი და მსხვილი ძლი, საწრეტლით ამოღრუტული ფეხების ჩასაყოფად; ფეხების ჩაყოფის შემდეგ მაგრად გაეყრებოდა გათლილი სოლები, რომლის ამოღება „ხუნდზე დასმულ“ კაცს სხვის დაუხმარებლად ვერ შეეძლო. „ხუნდზე იჯდა“ დამნაშავე მთელის დღეების და კვირების განმავლობაში. ხანდისხან მკადის ნატებს მიუვლებდნენ და უფრო ხშირად იმასაც არა. როდესაც ძალ-ღონე გამოეღეოდა დამნაშავეს და ბატონიც საკმარისათ ჩასთვლიდა სასჯელს, მოურავს გაანთავისუფლებინებდა. ერთი ასეთი ხუნდი დარჩენილი იყო სოფ. ბანძაში 190-წლამდე ცნობილ მებატონეს და გლეხების თავზარდამცემ თავადის—ხახუ ფალავას სასახლეში.

2. **დადიანური, ხაჯალური** ანუ ჯაჭვი რკინისა—საქმოდ გრძელი (ორი-სამი მხარისა) რკინის ჯაჭვია. ერთს ბოლოში რგოლი აქვს. ამ რგოლში დასასჯელს კისერს გააყოფინებდნენ, დააბამდნენ სადმე ბნელს ალაგას და ამყოფებდნენ ასე ცარიელა მკადისა და წყლის სინაბარა სასჯელის მოხდამდე. ამ ჯაჭვს სახელი „დადიანური“ ალბად მისი გამომგონის მთავარ დადიანისაგან დაერქვა. ამ ჯაჭვს ხმარობდნენ აგრეთვე გიყების დასაბმელად მორჩენის მიზნით (მღვდლები—ოდიშარია, ქვარცხუა და სხ.). 1908 წელს ასეთი ჯაჭვი ორი ეკზემპლარი ვიპოვენ სამეგრელოში. ერთი აღმოვაჩინე სოფ. ბანძაში ზემოხსენებულ ხახუ ფალავას სახლში და ინახებდა პეტროგრადის ალექსანდრე III-ის მუზეუმში, ხოლო მეორე სოფ. კურზუში დიდი და—

ვით დადიანის ყოფილ სასახლეში. დადიანის მემკვიდრეს ამ ჯაჭვისათვის უფრო პრაქტიკული როლი დაუკისრებია: მთიდან ძელების ჩამოსათრევად ხმარობდა. მერე დაჰპატრონებია ახალი პატრონი დაე. დადიანის სახლისა მღვდელი დ. ბერულავა, რომელსაც ამ ისტორიულ ნივთისათვის პირვანდელი ისტორიული დანიშნულება სრულებით აუცილია და უფრო მოკრძალებული როლი დაუკისრებია: ჩამოეკიდნა მალა და ნაჰის მაგიერად ხმარობდა. რვა მანეთად სიამოვნებით დამითმო და დღეს ქარ. შ. წერ.-კითხვის საზოგადოების მუზეუმში ინახება.

3. **დილეგი.** დილეგი წარმოდგენს დიდს ამოკირულ ქას. შიგაგდებენ უკვე სასიკვდილოდ განწირულთ. შიგ ჩაგდებულს უკან ამოსვლის იმედზე ხელი სამუდამოდ უნდა აეღო. რომ ჩააგდებდნენ ადამიანს დილეგში, ერთბაშად აღმოჩნდებოდა იმაზე წინად ჩაგდებულთა ძელებს შორის და მოკლე ხანში ამ ძელებს ემატებოდა მისი განაწამები ძელებიცა. ასეთ დილეგებს კაცი ხვდება ციხეებთან. ჩემს პატარაობაში ერთი ასეთი დილეგი, ჯერ კიდევ კარგად შენახული, მინახავს მარტვილის ტაძრის მარცხენა მხარეს, გალავნის კედლის გვერდით, კოშკთან.

4. **ტანზე მაწვნის გადასხმა და მზეზე გაჩერება.** ყმების დასჯის ამ საშუალებას ხშირათ მიმართავდნენ. დასასჯელს ტანთ გახდიდნენ, ხეზე მიაკრავდნენ, ტანზე გადაასხამდნენ მაწონს ან თაფლს და ასე გააჩერებდნენ მზეზე. ბუზებდახვეული ადამიანი მწვავედ განიცდიდა ასეთ ჯოჯოხეთურ ტანჯვას ხანდისხან მთელის დღეობით, სანამ ბატონი საკმარისად არ ჩასთვლიდა დასჯელს და ცოცხალმკვდარს ადამიანს ხიდან არ მოახსენევინებდა.

სამეგრელოში ხალხის გასამართლების დროს საზოგადოდ ეახტანგ რჯულმდებლის კოდექსით ხელმძღვანელობდნენ. მაგრამ უფრო ხშირათ ამ რჯულდებით გაუთვალისწინებელი დანაშაულებიცა ჩნდებოდა. და შესაფერის სასჯელის გამომოგონიცა და მისი ამსრულებელიც თვით მებატონენი იყვნენ. ამ ნიადაგზე, რა თქმა უნდა, თვითნებობას საზღვარი არა ჰქონდა. საილუსტრაციოდ ერთს ფაქტს მოვიტანთ, რომელიც თანამედროვეთ სოფ. ბანძაში ცხოვლათ ახსოვს.

მომქმედი პირებია: ბანძის მებატონე ხახუ ფალავა და ერთი სოფ. თამოკოს მცხოვრები გლეხი, ამ ფალავას ყმა, გვარად სიხარულია. გლეხს განუზრახავს მრისხანე მებატონის გულის მოგება და გადაუწყვეტია, რადაც უნდა დასჯდომოდა, ყველიერის ყინვა-სიცივეში მდ. ტეხურში კალმახი დაეჭირნა და ყველიერის მარხვის მტკიც-

ცე შემნახავ ბატონისათვის მიერთმეინა ძღვენად. სახლიდან კარგის ფეხით გადასული გამომდგარა გლეხი და დაუტყერია 15 კალმახი. გამოწყობილა და სახლში ცოლშვილისათვის ერთიც არ დაუტოვებია. ისე თუთხნეტივე კალმახი მებატონისათვის წამოუღია. გლეხი მოწიწებით მოურავს გადასცემს ძღვენს, თან გული-გულში წინასწარვე ხარობს—მებატონე ამავსებს წყალობითაო. სხვები სასახლეში შურის თვალით უყურებდნენ თავგანწირულს გლეხს... მებატონეს კალმახები მოეწონა, მაგრამ თან მოურავს უბრძანა: ამის მომტანი **ხუნდზე დასვით**. გაოცებული მოურავი ბატონის ბრძანებას გლეხს გადასცემს. ისიც არანაკლებ გაოცებული სიტყვაშეუბრუნებლად ემორჩილება ბატონის ბრძანებას. ზის გლეხი ხუნდზე ერთი დღე, ორი დღე, სამი, ოთხი... მხოლოდ მეხუთე დღეს ბრძანებს ბატონი: ყაზახი (გლეხი) გაათავისუფლეთ და მომიყვანეთო. ლონემიხილს „დამნაშავეს“ ბატონი ეკითხება:

— იცი, გოჩა, რისთვის დაგსვი ხუნდზე?

— იმის მეტად შენი რისხვა არა მქონდეს, არ ვიცოდე, ბატონო...

— მე რომ 15 კალმახი მომიტანე, კარგი გიქნია, მაგრამ შენც ხომ ერთ იმდენს დაიტოვებდი სახლში? როგორ არ იცი, რომ რასაც დაიჭერდი, ყველა აქ უნდა მოგეტანა, უკლებლივ! ახლა მიპატოვებია, წადი და მეორეჯერ არ გაბედო შენთვის დატოვება, თორემ ვაი შენს ტყავს!..

გლეხმა შაურკარის (ბანძაშია) წმ. გიორგის მადლობა შესწირა, რომ ასე ადვილად გადარჩა...

ან მეორე მაგალითი:

ლეჩხუმში, რიამელიც მაშინ დადიანის სამფლობელო იყო და სამეგრელოს ნაწილს შეადგენდა, ერთს გლეხს დადიანისათვის ღიდი ძღვენი მაურთმევია. დადიანს უკიობავს: რა წყალობას თხოულობ ჩემგანაო?

— სოფ. ოფითარას ხელოსნობა მიბოძე, შენი ჭირიმე,—უბასუხა გლეხმა.

დადიანმაც უბოძა ძღვენის მომტანს ოფითარას ხელოსნობა.

ხელოსნობა მოურავისებური თანამდებობაა, იმ განსხვავებით, რომ ხელოსანი ვალდებული არ იყო სასახლეში ეტრიალნა, სხვა მოსამსახურებთან ერთად. მისი საქმე იყო—გადასახადები ეკრიფნა გლეხებისაგან ისე, რომ თავის თავიც არ დაევიწყებინა და ან მეტი გამოერთმია გლეხისათვის, ან, უკიდურეს შემთხვევაში, აკრეფილის მე-

ტი წილი თითონა რგებოდა.—ეს რო გაუგია, ცოტა ხანს შემდეგ დადიანთან მეორე გლეხი მისულა. იმსაც პირველზე უფრო მეტი ძღვენი მიუტანია და ოფითარას ხელოსნობავე უთხოვია. დადიანს იმისთვისაც უბოძებია ხელოსნობა. მერე მისულა მესამე, მეოთხე, ასე რომ ოც კაცისათვის გაუბოძებია ხელოსნობა მთავარს. თვით ოფითარაში კი სულ ორად-ორი კომლი გლეხი ესახლა თურმე. მის-დგომიან ხელოსნები და რიგ-რიგად უთხოვნიათ გადასახადები. გა-ოცებული გლეხები მისულან და შეუჩივლიათ: ბატონო, შენი ჭირიმე, ჩვენ სოფელში სულ ორი გლეხი ვსახლობთ და ხელოსანი კი ოცი დაგინიშნიათო!.. რამდენს ერთს უნდა გავუძლოთო?..

დადიანი ჩაფიქრებული და ბოლოს რამდენჯერმე გაუმეორებია:
— ოფითარას ორი გლეხი—ოცი მისი ხელოსანი...

ეს სიტყვები მერე საანდაზოდ გადაქცეულა.

ოღონდაც რომ მთელი ტომი დაიწვრებოდა ასეთის ამბებისა ჩვენის წარსულის ცხოვრებიდან!..

ამ გამოკვლევას ევრთავთ ბოროზდინისავე მოთხოვრისებურად დაწერილს მოგონებას—„წარსულიდან“. ეს მოგონება დაწერილია კ. ბოროზდინის მიერ სამეგრელოდან წასვლის შემდეგ, როცა ხელ-ახლა ინახულა სამეგრელო და დაინახა ის განსხვავება, რომელიც მომხდარა მის მიერ ნანახ ბატოყმობის ღროს სამეგრელოში, ბა-ტონყმობის გადავარდნის შემდეგ, როცა დაბალ წოდებას, გლეხო-ბას, შედარებით მეტი საშუალება მიეცა საეკონომიო და საკულ-ტურო სარბიელზე უშუალოდ გამოსულიყო და თავის თავისათვის ეპატრონებინა, თავის ნაოფლარის ნაყოფით თვითონ დამტკბარიყო. თვით ბატონყმობის ღროს თავადიშვილის ცხოვრების აღდგენას მჭიდრო, არსებითი კავშირი აქვს გლეხების ბატონ-ყმურ მდომარე-ობასთან. ასე რომ ეს აღწერა ერთგვარი შევსებაა „ბატონ-ყმობის“ გამოკვლევისა.

—

სამეგრელოს ბატონყმობავე აქვს აწერილი რუსულადვე ჩვენს მგოსანს რადე. ერისთავს, რომელიც წარსულ საუკუნის სამოციან წლებში სამეგრელოში მსახურებდა და მეტად დაახლოებული იყო ამ საკმესთან. მისი ნაშრომი დაიწერა 1866 წლამდე, ე. ი. სამეგ-რელოში ბატონ-ყმობის გადავარდნამდე, ასე რომ რ. ერისთავს უშუალოდ თავის თვალთ აქვს ნანახი ჩვენის ცხოვრების წესწყო-ბილება. მისი დეტალური აღწერა მეტად სერიოზულია და ბოროზ-

დინთან ერთად სრულ სურათს იძლევა სამეგრელოში ბატონყმობის არსებობისას.

— —

დასასრულ, ამ წინგს დაერთვის ფრანგ ჟ. მურიეს, ჩვენის ქვეყნის გამომკვლევის, მოკლე აღწერა ბატონ-ყმობისა. მურიესაც უცხოვრია სამეგრელოში, აღწერა სამეგრელო თავის წიგნში—*„La Mingrèlie“*, სადაც ჩართული აქვს ეს ნაწილიც. საგნის უფრო სრული სურათის მოცემის მიზნით ესეც გადმოვთარგმნეთ და თან იმისავე წიგნიდან ამოვიღეთ ის სურათები, ლომლებიც ამ წიგნშია ჩართული.

თ. სახოკია

ბატონყმობა სამეგრელოში.

└ ორასი წლის წინად სამეგრელო შარდენმა აღწერა საოცარის ზედმიწევნით და აი როგორ გვიხასიათებს ამ კუთხის მაშინდელ საზოგადოებას. „მაღალი წოდება,—ამბობს ფრანგი-მოგზაური,—სრული ბატონია თავისი ქვეშევრომებისა, მათი ქონება იმისია, მათი სული და ხორცი იმის ხელშია; უფლება აქვს სიცოცხლეც-კი მოუსპოს; რაც უნდა, იმას უშვრება: წაართმევს ცოლ-შვილს, შეუძლია გაუყიდოს, ან-და ისე მოიხმაროს, როგორც მოეგუენება. ყოველ გლეხს ბატონთან მოაქვს გადაპრილ ზომის ხორბალი და სხვა ნაწარმოები, მოჰყავს საქონელი, ასე რომ ბატონის სიმდიდრე გლეხების რიცხვზეა დამოკიდებული. გარდა ამისა, გლეხი ვალდებულია, წელიწადში ერთ-ორ-სამ ღლეს ასვას-აჭამოს თავის ბატონსა; ამიტომ მებატონე მთელის წლის განმავლობაში იქით-აქეთ დადის და თავის გლეხებს სახლებში ჩაუჯდება და მათის ხარჯითა სცხოვრობს; ხანდისხან სხვა მებატონის გლეხებსაც ეწვევა ხოლმე, და ეს გარემოება განხეთქილებასა ჰბადებს მებატონეთა შორის, იმართება ჩხუბი, იღვრება სისხლი...“

„მთავარიც ასე სცხოვრობს, ასე რომ ძნელია მისი სადმოყოფობის გაგება. თან დაჰყავს მთელი თავისი ოჯახი, ქალები, ბავშვები, მოსამსახურენი, სტუმარნი, ელჩნი და სხვა პატივ-საცემნი უცხოელნი, როცა ესენი ეწვევიან; ამათ ემატება ფეხშიშველი გლეხები, რომელთაც ქვევითად ზურგიითა და თავით მთავრის ბარგი-ბარხანა მიაქვთ, ასე რომ რიცხვ-მრავალი ამაღა შესდგება ხოლმე. მთავარი ამ სიარულის დროს ხარკსა ჰკრებს ხოლმე—და ვისგანაც ხარკი არ ერგება, საჩუქრებს ართმევს. გზა-გზა მასთან მომჩივრები მოდიან, თხოვნებს აძლევენ, ისიც საქმეს ხელად, იქვე სწყევტს, ან-და მომჩივრებს ეტყვის —თქვენს სახლში გავათევ ღამეს და იქ გაგასამართლებთ ყველასაო. როცა სხვა და სხვა მებატონის გლეხებს მოუვთა ჩხუბი ერთმანეთში, მებატონეები ჩაერევიან საქმეში და თავის გლეხებს შეარიგებენ, ხოლო თუ თვითონ მებატონეთ მოუვიდათ ჩხუბი, მაშინ ძალას მიმართავენ: ვინც დასძლევს, მართალიც ის იქნება. ამ შემთხვევაში აი როგორ იქცევიან: დაესხმიან თავს მოწინააღმდეგისა და მისთა ყმათა

საქონელსა, სახლ-კარს, ყანას, იკლებენ ყველაფერს, სწვავენ, ანა-
ცარმტყერებენ ყველაფერს, რაც ხელში მოხვდებათ, და, ბოლოს,
როცა გასანიორწყლებელი არა დარჩებათ-რა, ძირში სჭრიან ვაზებს,
ბეოლასა და სხვა ხეხილს. თუ მოწინააღმდეგნი ერთმანეთს შემოხვდ-
ნენ, იარაღსა ხმარობენ და ერთმანეთის სისხლსა ღვრიან. სუსტი
მხარე მთავარს მიმართავს და მფარველობასა სთხოვს. მთავარიც მხო-
ლოდ მაშინ ჩაერევა საქმეში: ბრალდებულს მოციქულს გაუგზავნის
და ორსავე შეარიგებს; მაგრამ შერიგებას ღიდი ძალა არა აქვს და,
მარჯვე დროს იხელთებენ თუ არა, მაშინათვე ჩხუბს ასტეხენ.

„სამეგრელოში ერთს აზნაურსაც ვერ იპოვიოთ, რომ ვისთანმე
წაჩხუბებული არ იყოს, ამიტომ თოფ-იარაღს ერთავად თან ატარებს
და გარსაც შეიარაღებული ამაღა ახვევია“.

შარდენს შემდეგ კარგა ხანმა განვლო, როცა 1804 და
1805 წლებში იმერეთ-გურიის მმართველად ნამყოფმა ლიტვინოვმა
ამავე საგნის შესახებ აი რა სთქვა: „თავადები თავიანთს ქვეშევრ-
დომებს დესპოტურად ეპყრობოდნენ და გლეხების ქონება კი მე-
ფესა და თავადობას ეკუთვნოდა. განათლება ოდნავ ბეუტავდა,—
აღამიანის უპირველესი მოთხოვნილება-ლა თუ იყო დაკმაყოფილე-
ბული. მთავრები და თავადები ერთავად დადიოდნენ იქით-აქეთ; ქო-
ხი, ტალავერი, ან ხშირ-ტოტებიანი ხე—მათი სასახლე იყო. რომელ
სოფელსაც ჩაუდგებოდნენ, საქმელ-სასმელს ის სოფელი აძლევდა, და
აქედან წასვლა მანამდე არ მოაგონდებოდათ, სანამ, რაც რამ ება-
დათ გლეხებს, ყველაფერს არ შეუჟამდნენ. გლეხები ჩვილს გამარ-
თაოდნენ: აგვიკლეს, არაფერი შეგვარჩინესო. ისინიც ამ სოფლიდან
აიყრებოდნენ და სხვა სოფელს ჩაუდგებოდნენ. საქმელი სულ
სადა იყო. მართალია, მთავარს ნება ჰქონდა, განუკითხველად სი-
ცოცხლე მოესწრაფებინა თავის ქვეშევრდომისათვის, მაგრამ სუფრა კი
მაინც საერთო იყო და ყველა მათხოვარს, კოჭლს, მიმახსა და სა-
ხიჩარს ნება ჰქონდა თავის ბატონთან ერთად სუფრას მოსჯდომო-
და. ქონებრივი განსხვავება მხოლოდ იმაში. გამოიხატებოდა, რომ
გლეხი აზნაურს ემსახურებოდა, აზნაური—თავადს, ხოლო თავადი—
მთავარს“.

აი ორასის წლის წინად რასა სწერდნენ სამეგრელოს შესახებ,
და აი ამ ცოტა ხნის წინდაც თითქმის იგივე განიმეორეს. და
თითქო ძნელად დასაჯერებელი არისო. კავკასიის ამ კუთხეში მე-
ტად ნიჭიერი ხალხი სცხოვრობს, გეოგრაფიული მდებარეობაც მი-

სი მეტად მარჯვეა, ამიტომ ამ კუთხის მკვიდრთ არაფერი უშლის ხელს მშვიდობიანათ წარმატების გზას დაადგენ.

სამეგრელო რუსეთს 1803 წელს, 4 კრისტეშობისთვის შეუერთდა; ამ შეერთებასთან ერთად ხელი უნდა აეღო თავის მახინჯ საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე და მის მაგიერ შემოეღო ახალი წესები ცხოვრებისა, რომელიც მოჰქონდა მისს შემომერთებელს ძლიერ სახელმწიფოს. აქ მიიტება სამეგრელომ ძველს ცხოვრებას ჩხირი და თან-და-თან დაიწყო მოქალაქეობრივ ცხოვრებისაკენ მისწრაფება.

სამეგრელო ახალ, კარგ გარემოებაში ჩაყენებული და ბევრი რამ სიკეთე მოელის; მაგრამ მეტად საინტერესოა მისი აწინდელი ყოფა-ცხოვრებაც გავიცნოთ. მისი თავისებური საზოგადოებრივი სახე მოგვაგონებს საშუალო საუკუნოების ფეოდალიზმის ხანას და, უეჭველია, მალეც უნდა გაჰქრეს. ოც, ოც-და-ათი წლის უკან ისე გამოიკვლება მეგრელთა ცხოვრება, რომ, თუ რამ ლიტერატურული ნაშთი არ დარჩა, ძნელი იქნება წარმოდგენითაც წარმოიდგინოს კაცმა, თუ რა ყოფაში იყვნენ მეგრელები ამ ხანაში...

ჩვენ აზრად ის-ღა გვაქვს, გადავხაზოთ საზოგადო ცხოვრების ერთი წარმავლ მოვლენათაგანი, სახელდობრ ბატონყმობა; ამიტომ განსაკუთრებით ყურადღებას აქვების ყოფა-მდგომარეობას მივაქცევთ; ამასთანავე, გაკვრით შევცხებით სხვა წოდებათაც, რამდენადაც ამით მთავარ საგანთან კავშირი ექნებათ. მაგრამ სანამ აქაურ წოდებათა ურთიერთ დამოკიდებულების შესახებ რასმე ვიტყვოდეთ, საჭიროდა ვრაცხთ წინ წავემძღვარიოთ აღწერა მეურნეობის და ხალხის ზნებორიგის მდგომარეობისა. ამას უურო იმიტომა ვშვრებით, რომ, რაკი გავიცნობთ ამ ქვეყნის ბუნებრივ სიმდიდრეს და იმას, თუ რა თვალით უყურებს ხალხი ამ სიმდიდრეს, უფრო ადვილად შევიგნობთ, თუ რამდენად ხელს უტარავს უწესო ფორმები საზოგადო ცხოვრებისა ქონებისა და სიმდიდრის თანასწოროდ განაწილებას; შევიგნობთ, ამის მიზეზით თუ დამდენი ძალ-ლონე უნაყოფოდ იკარგება, უკეთურებას ხმარდება, და, ბოლოს, სრულიადაც იღუპება, და რამდენად საჭირო და სასარგებლოა ის საოციალური რეფორმა, რომელიც ამ მხარეს მოელის. როცა წარმოების შესახებ გვექნება ლაპარაკი, შევცხებით მხოლოდ იმ დარგს წარმოებისას, რომელმაც სხვა დარგს უფრო გაუსწრო წინ. პირველად ხენა-თესვის შესახებ ჩამოვაგდებთ ლაპარაკს. ამა-სთანავე საჭიროდა ესთვლით მოვიხსენიოთ, რომ ყველა ჩვენ მიერ აღნიშნული ცნობები შეეხება უმეტესად ოდიშს, ესე იგი, ბარის სამეგრელოს; ხოლო ლეჩხუმი, მთიანი ნაწილი სამეგრელოსი, ენითაც

განსხვავდება და ზნე-ჩვეულებითაც სამეგრელოსაგან; ეს კუთხე უფრო იმერეთის ნაწილია და უფრო კანონიერიც იქნება იმერეთთან ერთად აღიწეროს.

I

ხენა-თესვა: ხორბალი, სიმინდი, ღომი. მელვინეობა. მეზარეულ-მეობა. ბამბის მოყვანა. მეფუტკრეობა. საჭონლის მოშენება. მენავეობა მდინარეებზე. კაბოტაჟი. ჩალვადრობა. ყოველკვირეული ბაზრობა და იარმარკები.

სამეგრელოში ხენენ და თესვენ: სიმინდს, პურს, ღომს, ქვეავს, ქერს და ანეტესა. პურს ერთსა და იმავე მიწაზე შეიდიდან ათ წლამდე შეიწყვეტლივ სთესენ; მერე, გლეხი, რაკი დაატყობს, ნიადაგი მოიღალაო, თავს ანებებს და სხვა, დასვენებულს და საძოვრად გაშვებულს მიწას დაუწყებს ხენას. მიწის გაპატივება აქ არ იციან. ყველაზე ბევრს სიმინდსა სთესენ, მერე ღომსა, ღომის შემდეგ კი პურსა. ქერი, ფეტვი და ქვაფი ცოტა მოჰყავთ. ქვეავს უფრო ზეგანზე სთესვენ. ამათში მარტო ხორბალი ითესება შემოდგომაზე, სხვები კი ანეულია.

დავიწყეთ პურიდან.

პურის თესვა და მოწევა სულ ადვილად იციან. პურის დასათესად დანიშნულ ნიადაგზე ლეინობისთვეში მოაგროვებენ ბალახ-ბულახს, ეკლებს, ჯირკვებს და ყველას ერთად ცეცხლს წაუტილებენ, ამის შემდეგ მოუზენელ ნიადაგზე თესლს მოაპნევენ, მერე უღელ-ხარ შეზმული სახნისით ერთის გოჯის სიღრმეზე მოხნავენ და მოხნულს დაფარცხავენ. მუშაობა სწრაფად იციან, ასე რომ ორ დღიურს სამ დღეში გააკეთებენ. მაისის გასულს პურს მოჰკიან კიდევ. მოსავალი კარგი იცის: თითო მარცვალი ოცდა ათს მარცვალს იძლევა. ამას აბა როგორ დაიჯერებს მცხოვრები შუაგულ რუსეთისა, სადაც, ვინ იცის, რამდენი შრომა და ხარჯი სჭირია, რომ ერთ მარცვალს ათი ან თორმეტი მარცვალი გამოაღებინოს!.

პურს მზეზე აშრობენ. ლეწვა კალოზე იციან, ნავის ძირის მსგავს საღეწავით (კევრი), რომელსაც ძირში ხშირად კაყის მსხვილი ნატეხები აქვს ჩასმული. კევრში ერთ უღელ ხარს აბამენ, ზედ შედგებიან და დაასრიალებენ წინ და უკან ჩაშლილ კალოზე, სანამ მარცვალი არ მოსცილდება თავთავს. ამ სახით ორ საჭმეს ერთად აკეთებენ: ერთი, რომ პური ილეწება, მეორეც—ნამჯა (ზზე)

რჩებათ ხელში, საქონლის საკვებად *). ხორბალს ამის შემდეგ მზეზე აწრობენ, ფქვევენ და ცოტა ხნით ფქვილად ინახავენ. ვაკე ადგილებში-კი ხორბალს ვერ შეინახავენ: ნესტისა და სიცივისაგან მარცვლებს ერთნაირი, -ვალთათვის უჩინარი კია უჩნდებათ და ერთბაშად პეპელებად ქცეული ხორბალი „გაფრინდება“... სამეგრელოს მთა ადგილებში, განსაკუთრებით ლეჩხუმში, ჰაერი ხელს უწყობს პურის შენახვას; აქ მთელის წლის განმავლობაში (მაგრამ მეტ ხანს კი არა) დაუფქვეად აქვთ ხოლმე პური შენახული და იქაური პური კარგის გემოსი და თეთრი გამოდის ხოლმე. პურს ყველა გლეხი არ იწევს, და აქ მოგზაურ ევროპელს უპურობა, ცოტა არ იყოს, შეაწუხებს; მაგრამ მეგრელი თავის საყვარელ ღმრსა სჯერდება.

სიმინდი მაისის გასულს ითესება და ხშირად იმ ადგილებზე, საცა, ის-ის იყო, პური მომკეს, ასე რომ ერთ ყანაში ერთსა და იმავე წელიწადს პურსაც იწევენ, სიმინდსაც, და, გარდა ამისა, სიმინდში ლობიოსა, ცერცვსა და მუხუდოსაცა სთესვენ. სიმინდს პურზე მეტი შრომა სჭირია. სიმინდისათვის მიწას კარგა ღრმად ხნავენ და შიგა ჰყრიან თესლს; მაგრამ ყველაზე მეტი მუშაობა მარგვლასა (გახელვას) სჭირია. მარგვლის დრო მეგრელი გლეხისათვის სულისა და ხორცის გაყრის დროა. ბალახი ხარბათ სცდილობს მოერიოს ყანას და გლეხი უკანასკნელ ღონეს იკრეფს, რომ ღვარძლს თავისი სარჩო არ შეაქამოს. თოხი სიმინდს სამჯერ სჭირია ზაფხულის განმავლობაში, რომ მტერი დაიჩაგროს და ზრდა და ღონის მოკრეფა არ დასცალდეს. ვინც ყანას არ გამარგლავს, ის უსიმინდოდა რჩება. ბალახ-ბუღახი ნიადაგს მთელ ძალას ამოსწოვს და ისე დაიჯახნებს სიმინდს, რომ, ორი მხარის სიმაღლე და ორ-სამ ტარიან მცენარის მაგივრად, ამოვა ჯუჯა და უტარო სიმინდი, რომელიც ჰაობის ხაიას უფრო ემგვანება, ვიდრე სიმინდს. თითოეულ მეკომერს ცალცალკე დამუშავება ყანისა მეტად გაუჭირდებოდა, ერთი მშვენიერი ჩვეულება რომ არ იყოს აქ: მარგვლის დროს გლეხი ნაღს დაუძახებს ხოლმე და ყველანიც დიდის სიამოვნებით მიდიან მოსახმარებლად. გლეხი ვალდებულია ნაღს კარგი სადილი და ვახშამი აქამოს. თუ გლეხი კარგათ გაუმასპინძლდება, ნადიც ხელს გამოიღებს და იგულ-მოღვინებს. სიანტერესო და საყურადღებოა ნადობა: ოცამდე კაცს თოხი უჭირავს, ხმამალა მღერის მუშურს და ჩაჰკირკეტებს საქმეს.

*) ბუეს საქონლის საკვებად მხოლოდ საქონდიდლოში ხმარობენ, სადაც ჩალვადრობას მისდევენ, სხვაგან კი უხმარადა ჰყრიან.

მათთვის იმ წუთას არაფერი არსებობს და მხოლოდ მზის მწვავე სხივები უნებურად შეაჩერებს ხოლმე ცოტა ხნობით; მათს წინ მიწ-დორზე დგას დიასახლისი, გვერდთ უდგას ან ქალი ან ვაჟი, ხელში უჭირავს თითისტარი და შულო აბრეშუმი, რომელსაც ართავს; იქვე უდგას დოქებით წყალი და ღვინო, რომელიც მთოხნელების სასმელად მოიტანა შინიდან. შესვენების დროს მზიარულად გაეხმაურება მეშებს, წააქვებებს, არიქათ, თქენი ქირიმეთ, ძალა მოიკრიფეთ და სამაგიეროთ ისეთ ვახშამს გაჰყავთ, რომ ჰერში გასროლინებთ ჭუღებსაო. ასე გადის მთელი დღე. საღამო ხანს დიასახლისი შინ ბრუნდება, რომ ნაღს ვახშამი გამოუწყოს. ისმის მზიარული სიმღერა ყანიდან დაბრუნებულების და ისიც მიხვდება, მოდიანო. ვახშამი მართლა, სანაქებო იციან. ამწიარად ეხმარებიან ყველანი ერთმანეთს.

სიმიინდის ტეხვა ენკენისთვის გასულს იციან; თითო მარცვლი სიმიინდისა სამოციდან ოთხმოც მარცვლამდე იძლევა. ბევრი დრო ეკარგებათ, როცა სიმიინდის გუგას მარცვალს აშორებენ: ამ შემთხვევაში ხელით მუშაობენ, და ამიტომ ბევრი ხალხი უნდება. ამ მხრივ დიდად ეშველება საქმეს, როცა გავრცელდება ხალხში მანქანები, რომლებიც სამეურნეო საზოგადოების ყოფილმა გამგებამ 1862 წელს გამოიწერა საზღვარგარეთიდან. ამ მანქანის ნიშნით მეხანიკოსმა ზომერმა ტფილისში ბევრი მანქანა გააყეთა კიდეც და იმერეთისა და ქართლის მეზატონებმა იყიდეს. ამ მანქანის საშუალებით ერთი კაცი ერთსა და იმავე დროს იმდენს აკეთებს, რამდენსაც ორნი ხელით აკეთებენ. სიმიინდი ბევრი გააქვთ მეზობელ ქვეყნებში. ოფიციალურის ცნობების თანახმად 1862 წ. ფოთის ნავთსადგურიდან საზღვარგარეუ გაუტანიათ 500.000 მანეთის სიმიინდი. ერთი ქილა, ანუ ფუთი სიმიინდი აქ ორ აბაზიდან ათ შაურამდება.

სიმიინდს საქონლისა და შინაურ ფრინველის საკვებადაც ხმარობენ; თვითონ გლეხები კი მჭადს აცხოზენ სიმიინდის ფეკილისას, მაგრამ ისაც იშვიათად; მჭადის ჰამა უყვართ ქობულეთლებს და ლაზებს, რომლებიც სამეგრელოში საღურგლო და საკალატოზო სამუშაოსთვის მოდიან.

ლომი (mil d'Italie) მარცვლებით ფეტვსა ჰგავს, მაგრამ უფრო წვრილი და თეთრია, ძირი კი არც ერთ პურეულ მცენარეს უგავს: ღერო პურას ნამჯაზე სხვილი აქვს, ადლ-ნახევრის სიმაღლე იზრდება, იკეთებს ნახევარ ადლის სიგრძესა და ნახევარ გოჯის სიმაღლეს, წვრილ მარცვლებით გავსებულს. თითოეულ თავთავში ორა-

სიდან ათასამდე მარცვალა, ამიტომ ძნელია იმის გამოანგარიშება გადაუქარბებლად, თუ ერთი მარცვალი თესლი რამდენ მარცვალს იძლევა. მაგრამ იმის თქმა კი შეიძლება, რომ თითო მარცვალი ოთხმოციდან ასამდე მარცვალს იძლევა. ღომს ხარშავენ და პურის მაგივრად სჭამენ. ღომის დასათესად მიწას უფრო წმინდადა ხნავენ და ზაფხულში ორჯერ მარგლავენ. ხშირად იმავე ნიადაგზე სთესვენ, სადაც იმის წინ პური მოიყვანეს. მწიფდება ენკენისთვის გასულს და დანიშია სჭრიან თაველებს, ხოლო ჩალასა მკიან და ცხენის საკვებად ინახავენ. თაველებს ჯერ მზეზე აშრობენ; მერე ლასტზე დაჰყრიან და ცეცხლს ზემოდან ჩამოჰკიდებენ გასახმობად. შებენ ხელითა ფშენიან თაველებს და მარცვალს აცლიან. მარცვლისაგან თბელის აფსკას მოსაშორებლად ღომს ძეხავენ მოჯალაბეების საშუალებით ან და წყლის ჩამურთით. პირველ შემთხვევაში ღომს ასე ძეხავენ: ბოძზე ფიცარსა სდებენ, ფიცრის ბოლოს წირისთავი აქვს მიკრული, რომელიც ჩამურში ჩაყრილ ღომსა ხედება. მოჯალაბე ფიცრის ერთ ბოლოზე შესდგება და ფეხით ძირს დასწევს, ამ დროს წირისთავიანი ბოლო ფიცრისა აღიმართება და შემდეგ დაეცემა ჩამურს. მეორე შემთხვევაში კი, ესე იგი, როცა ფეხის მაგიერ წყალს ამუშავენ, ფიცრის ერთ თავზე გობსავით აკეთებენ, რომელიც წყლით ივსება და ძირს იწევა, წყალი ისხმის, ამ დროს აღიმართება გობი და წირისთავიანი მძიმე ბოლო ფიცრისა ჩამურს ეხეთქება; მერე ხელახლა ივსება წყლით გობი, ხელახლა იცლება, წირისთავი ჩამურს ეხეთქება ¹⁾ და მ. სხვ. ორსავე შემთხვევაში მეტად ზღაზნივით კეთდება საქმე და კაცს გულს უწვრილებს. ღომი თითქმის არ გააქვთ სადმე გასაყიდლად და სოფელნი რასაც მოიწვევენ, თვითონვე ხარჯავენ. ქილა ღომი ათი შაურიდან ერთ მანეთამდე ფასობს. მისი ფასი მოსავალის რაოდენობაზეა დამოკიდებული. ქერისა, ფეტვისა და ჭვავის მოყვანის შესახებ ლაპარაკი საჭიროდ არ მიმაჩნია, რადგან სამივე სულ მცირედ მოჰყავთ: ახლა აქაურის მეურნეობის მეორე თვალსაჩინო დარგს შეეცხებით, სახელდობრ—მელენიეობას.

სამეგრელო დაქსელილია ხშირის მალღარიო. ღამით შეუჩევარ კაცისთვის აქ სიარული ძნელია, რადგან ყოველს ნაბიჯზე წინ ელობება გზაზე გადაბანდული ვაზები. თუ რამდენად გავრცელებულია

¹⁾ სამეგრელოში ხელითაც იციან ღომის ძეხვა—კატეტიბით. პატივცემულ ავტორს ალბად დაჰვიწყნია ამნაირად ღომის ძეხვის აღწერა.

მელე-ნეობა, მკითხველს შეუძლია იქიდან გაიგოს, რომ პატრონი მცირედ ნაჟერ მიწისა, სადაც რამდენიმე თხმელა ან ხურმა დაეტევა, თავის ღვინოსა ხარჯავს. მაგრამ სამეგრელოში ყველგან კარგის ღირსების ღვინო არ მოდის. ჩვენ აქ ჩამოვთვლით იმ ადგილებს, სადაც კარგი ღვინო იცის.

ეროთის მხრით მდ. ტეხურსა და აბაშას შუა და ხობის წყალს შუა - მეორეს მხრით, აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ მიდის მთელი რიგი სერებისა, რომლებიც იწყება სოფ. სალხინოსთან, და თავდება სოფ. შხეთთან, დაახლოებით 35 ვერსის სიგრძეზე. ამ სერების ფერდობებზე ყველაზე უკეთესი ღვინო დგება. ზოგი ისეთი სოფელიც არის, სადაც საუკეთესო ღირსების ღვინო მოდის. პირველი ადგილი ღირსებით „ოჯალეშის“ ღვინოს უჭირავს. ამ სიტყვის ეტიმოლოგია შემდეგია: ბუა მეგრულად მზესა ნიშნავს, ობჟალეში—სამზო ადგილსა, აქედან წარმოსდგა დამახინჯებული სიტყვა—ოჯალეში. ღვინის სახელი ამტკიცებს, რომ თვითონ ვენახები ისეთს ალაგას არის გაშენებული, სადაც მზე ნიადაგ ადგია და აჟერს, და ამიტომ აქაური ვენახები საუკეთესო პირობებშია. ოჯალეში უდრის სახელწოდებას ბორდოულ ღვინის—cote-roule-ისას. ოჯალეშს ეგრედ წოდებულ „სვანურის“ ჯიშის ყურძნისაგან აკეთებენ. ამ ყურძნის ვაზიც სხვა ვაზებივით ხეებზეა გაშენებული. ვინც კარგად არ იცნობს აქაურს მხარეს, იმ აზრისაა, რომ სამეგრელოში ყველგან გარეული ყურძენია და მცხოვრებნი სიზარმაცისა და დაუდევრობისა გამო არ ფიქრობენ ისეთი ვენახები გააშენონ, სადაც ვაზს დიდად გაზრდა არ შეეძლოს და ჭიკოზე იყოს აკრულიო; მაგრამ ეს დიდი შეცდომაა. ამ მხარეში მაღლარი ვაზის ყურძნისაგან საუკეთესო ღვინო დგება, ვიდრე დაბლარისაგან, ამიტომ რომ ნიადაგი აქ მეტის-მეტე ტენიანია და მტევანი რაც უფრო აშორებულია ნიადაგს, მით უკეთესად მწიფდება, უფრო ეკარგვის წყლიანი ნაწილები და უფრო ნაკლებად ღვება. მაშასადამე, ამ შემთხვევაში მეგრელების სიღარიბე და დაუდევრობა არაფერი მოსატანია და, ჩვენის აზრით, მკვიდრნი კარგადა შერებიან, რომ მამა-პაპის ჩვეულებას არ ივიწყებენ და ყველგან მაღლარს აშენებენ. ვაზებს, როგორცა ვთქვით, თხმელისა და ხურმის ხეებზე უშეებენ. მაგრამ ამ შემთხვევაში ხურმას ამჯობინებენ, ამიტომ, რომ ხურმის ხე თხმელისაზე უფრო ვიწრო ფოთლიანია და ყურძენს უფრო ნაკლებად ჰჟერავს მზის სხივთაგან; მაგრამ ისიც კია, რომ ხურმა უფრო მაღლობ ადგილებზე ხარობს, ამიტომ დაბლობში თხმელას უნდა მიმართონ ხოლმე მცხოვრებლებმა. ვენახი რაც უფრო მაღლობ-

ზეა გაშენებული, მით უფრო უკეთესი ღვინო ღვება. აი, მაგალითად, ყველაზე მაღლა ოდიშში სალხინო და ქაჩხურია და ამ სოფლების-თანა ღვინო სამეგრელოში არსადაა. იმავე **სვანურ** ყურძნისაგან ოჯალეშზე ნაკლები, მაგრამ ისე კი საუცხოვო ღვინის მოსავლის სოფლებად ითვლება: უშავათი (აქ ღვინოს **გულდათური** ჰქვიან), თამოკო, ნახუნუ, სკურდი, თარგამოული, აბედათი, ხუნწი და შხეფი. მეორე ჯიშის ყურძენია—**თეთრა**, ან კახური **მწვანე**. ამ ყურძნისაგან კარგი თეთრი ღვინო ღვება შემდეგს სოფლებში: ჯგალს, წალენჯიხას, საჩინოს, ჯვარასა და სუჯუნაში. (ამ უკანასკნელ სოფელში ყურძნის ჯიშს **პუმპული** ჰქვიან.) ამ ჯიშის ყურძენს სხვა ჯიშისა მოსდევს, სახელდობრ: **კვიტილური**, **ჩეჭიფეში**, **მაჭვადური**, **ქორბადიდი** და სხვ. მაგრამ **სვანურთან** ვერც ერთი ვერ მოვა. ვაზსა სხლავენ და წვერს წასჭრიან ხოლმე ყოველ 10-15 წელიწადში, და ხშირად შეგზედებათ ხოლმე ასი წლის ვაზი, ნაოთხალ ალაბის სისხო. ძველსა და ნაყოფიერს ვაზს სამ კოკამდე, ესე იგი, 100 დიდი ზომის ბოთლამდე ღვინო გამოუვა.

ღვინის დაყენება სამეგრელოში ამგვარად იციან: გიორგობისთევში რთველს იწყებენ და ყურძენს რაც უფრო გვიან დაჰკრეფენ, მით უფრო კარგი ღვინო ღვება. ოჯალეშის ყურძენს ქრისტეშობისთვის გასულს, ან იანვრის დამდეგს ჰკრეფენ ¹⁾. ყურძენს ცაცხვის ხისაგან გაკეთებულ საწნახელში ჰყრიან, რომელიც ზოგჯერ უშველებელის სიდიდისა იცინ; ჩვენ გვინახავს საწნახელი ორნახევარ ალაბის მეტის სიღრმისა. როცა ყურძენს ფეხით გასტყულებენ ერთჯერ, ტკბილს ასადულებლად შიგვე ჩასტოვებენ, მერე მეორეჯერ გასტყულებენ და ხელ-ახლა ადულებენ და, მესამეჯერ გატყულების შემდეგ, ტკბილს საწნახელიდან ხრიკათი ამოიღებენ და ქვევრებში ასხამენ. ჰაჰა ცაცხვის საწნახელიდან ქვის საწნახელში გადააქვთ და საქაჯავით (ხარხიმით) ხელ-ახლა გასწურავენ; ჰაჰიდან გამოწურულ სქელ ტკბილით ავსებენ ქვევრებს, თავს მაგრად უკრავენ ბლის ქერქით და მიწით უგოზავენ. გაზაფხულზე დუღილ-გათავებულ ღვინოს სხვა ქვევრში გადაიღებენ და ამით თავდება მთელი პროცესი ღვინის დაყენებისა.

ბევრი მეღვინე-ავანტურისტი მოსულა კავკასიაში და უძაგებია აქაური წესი ღვინის დაყენებისა, მაგრამ თვითონ ამ ვაჟბატონებმა,

¹⁾ ეს წერილი 62 წლის წინად არის დაწერილი, როცა „ოჯალეში“ ჯერ კიდევ იყო სამეგრელოში. დღეს კი ამერიკულ ჯიშის ვაზებზე დამკვიდრებული ვაზებია გავრცელებული სამეგრელოში და რთველი ხშირად ენკენისთვის ნახევარში გათავებულია კიდევ. მთარგ.

თუმცა მთავრობა მეტად თავ-გამოდებით ეხმარებათ, ისიც ვერ მოახერხეს, რომ იმ ღირსების ღვინო მაინც დაეყენებინათ, როგორსაც აქაურები აკეთებენ. მართალია, აქაურებს უკიჟინებენ, ღვინის კეთება არ იციანო, მაგრამ ჩვენ ამ კიჟინას არ გავიმეორებთ და მხოლოდ ვიტყვით, რომ მეგრელების ღვინო, რა ხერხითაც იყოს გაკეთებული, სამეგრელოს ზოგიერთ სოფლებში, განსაკუთრებით ოჯალეში, საუცხოო გემოსია და ყველა ღირსება აქვს კარგის ღვინოსა, ესე იგი: მაგარია, ბოთლებში თუ გადასხამთ ან სარდაფში შეინახავთ, სიკეთე ემატება და შორ გზას უძლებს. 1849 წელს მთავარმა დავით დადიანმა პეტერბურგში წასვლა დააპირა და წინ-დაწინ გაგზავნა ყუთებში ჩაწყობილი 600 ბოთლი ოჯალეშის ღვინისა: მთავარი ველარ წავიდა, და ღვინო პეტერბურგიდან ტფილისში დაუბრუნეს, მაგრამ არამც თუ გაფუჭებულა, გაკეთებულიყო კიდევ. მთავრის ნაცნობებს და ჩვენც არა-ერთხელ დაგვიღვენია ათის წლის ოჯალეში და იმის ბაღალი ღვინო კავკასიაში სხვაგან არსად დაგვიღვენია. გემოთი და სიმაგრით ოჯალეში ორს ევროპულს ღვინოს მოაგონებს კაცს: ბურგონულს და პორტვინს.

მაგრამ, სამწუხაროდ, როგორც ოჯალეშს, ისე სხვა ჯიშის ყურძენს, ეს თერთმეტი წელიწადია, სხვა-და-სხვა სენი გაუჩნდა, და ამის მიზეზით მეღვინეობა ძალიან შეფერხდა. როგორ უნდა ააცილოს კაცმა ვენახებს ეს უბედურება—გადაწყვეტილის პასუხის მიცემა მეტად ძნელია... გოგირდის მტვერს კაცი აქაურ ვაზს ვერ შეაყრის, რადგან ხეზეა გასული და კაცი ვერ მიუღვება, გადარგვაც ბევრს ვერას შევლის, ასე რომ ყველაფერი დრო-ჟამს უნდა მიენდოს და იმედი უნდა ვიქონიოთ, რომ დრო და ჟამი ყველაზე უკეთესი მკურნალი იქნება ¹⁾. ღვინის ახლანდელ მოსავლის კვალობაზე ძნელია კაცმა სთქვას, თუ რამდენი ღვინო მოდიოდა სამეგრელოში ამ 11 წლის წინად. მაშინ კი საოცრად ბევრი მოდიოდა და მთელს მოსავალს ისევ აქაურებივე ხარჯავდნენ.

ექვი არ არის, რომ თავის დროზე. როცა ვაზის ავადმყოფობა მოისპობა და იმ ადგილებს, საცა ახლა საუკეთესო ღვინო მოდის, ფულიანი ხალხი უყურადღებოდ არ დასტოვებს, აქაური ღვინო საპატიო ადგილს დაიჭერს ბაზრებზე. ჯერ ხანად კი ღვინოს ბევრი არაფერი ფასი აქვს, განსაკუთრებით, როცა კაცი კოკობით ყიდუ-

¹⁾ საკვირველია, რომ ავადმყოფობა ყველა ჯიშის ვაზს შეხება, გარდა ყირიმადან მოტანილ ვაზის „იზაბელასი“. ამ ყურძენს თუმცა სხვაგან მარტო საჭმელად ხმარობენ, მაგრამ აქ მისი გაწურვაც იწყეს.

ლობს! თამოკოსი, აბედათისა და ნახუნუს ღვინო ჩვენ გლეხებისაგან ორ მანეთად გვყიდნია კოკა ანუ შვიდ კაპეიკად ბოთლი, და თამამად შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ყოველს ამ შვიდ კაპეიკიან ბოთლზე ვარაყიანი იეროაყი რომ დააწებოს კაცმა და დააწეროს: Ну! ან Комахи, რუსეთში ბევრი გასაღდებოდა ბურგონის ღვინის სახელით. თვითნებური ბოთლი 2 მანეთად.

მეღვინეობის შემდეგ საპატრიო დარგი ბარის სამეგრელოს მეურნეობისა—**მეაბრეშუმეობაა**, რომელიც მხოლოდ „ლამაზთა სქესს“ გაუხდია ხელობად. აბრეშუმის ქია თესლიდან აპრილში გამოჰყავთ და ექვსის კვირის განმავლობაში თუთის ფურცლითა ჰკეპავენ, სანამ ქია ცახზე არ გაევა და პარკის კეთებას არ დაიწყებს. ქიის მოვლის დროს სახლში ხმა-მალა არავის ალაპარაკებენ, ქიას მზის სინათლეს და წვიმას არიდებენ. ამიტომ იმ დროს ქალები სრულიად ეპატრონებიან სახლებს და მამაკაცთ, ესე იგი, ხმაურობის მოყვარე ნაწილს ოჯახისას თავიდან იშორებენ. აბრეშუმის ქიის კვების დროს აქ „ქალების დროს“ ეძახიან, და ამ შემთხვევაში ქალები, მართლაც, ბატონობენ ოჯახში. თავი და თავი მათი საზრუნავი—თუთის ფოთლის შოვნაა, და თუმცა ყველას უდგას რამდენიმე ძირი თუთა, მაგრამ საკუთარი ფოთოლი ხშირად შემოაკლდებათ და მაშინ სხვის ფოთლის ტაციობას მიმართავენ ხოლმე. აშნაირი ქურდობა აქაურს ხალხში ისეთის უწმაწურის საშუალებით ისჯება, რომ იმის დასახელება მწერლობაში უხერხულია.

20 წლის წინად სამეგრელოში ყოველგან ალაგობრივი აბრეშუმის ქია იყო, მაგრამ მეგრული თესლი, საფრანგეთის ქვეშევრდომის გრაფ როზმურდუკის წყალობით, რომელმაც აქ გულმოდგინეთ მოჰკიდა ხელი მეაბრეშუმეობას, ახლა თითქმის ყველგან განსდევნა პიემონტის თესლმა. 1848 სამეგრელოს მთავარმა დავით დადიანმა გრაფი როზმურდუკი ზუგდიდში მოიწვია აბრეშუმის ამოსახვევ ქარხნის დასაარსებლად. თანაც, რომ გრაფს ხარჯისა არ შეშინებოდა, მთავარმა თავის ძმას კონსტანტინეს ურჩია—ნახევარ ხარჯში შემოედექიო. პირველ ხანად ორმავე ოთხ-ოთხი ათასი მანეთი გაიღო საქმის დასაწყებად, ხოლო ის მიწა, რომელზედაც ქარხანა დაარსეს, გრაფ როზმურდუკს ათის წლით უსასყიდლოთ დაუთმეს. მთავარსაც და დედოფალსაც დიდი შრომა დასჭირდათ, რომ ზუგდიდისა და მახლობელ სოფლების ქალიშვილები დაეყოლიებინათ ქარხანაში მესუ-ლიყუნენ და აბრეშუმის ამოღება ესწავლათ გრაფ როზმურდუკის მიერ სამხრეთ საფრანგეთიდან მოყვანილ ორ ფრანგის ქალისაგან.

აბრეშუმის ამოღების ოსტატები იყვნენ m-lle Marie და m-lle Susette. ამათ საპატიო სახელი დაიმსახურეს აქაურ მეაბრეშუმეობის საქმეში, აქაურ ქალებს ხელობა ასწავლეს და გარდა, ამისა, ცოტა არ იყოს, მამაც ქალების სახელიც გაითქვეს, ამიტომ რომ თავის საყვარელ საფრანგეთიდან ნახევრად ველურ და შორს ქვეყანაში წამოვიდნენ. სამეგრელო მათთვის მეორე სამშობლოდ გადაიქცა. ორივე გათხოვდა: მარია სადადიანო გლეხს ბეკო ჩიხლაძეს მისთხოვდა, ხოლო სუზეტა — იმერელ აზნაურს იოსებ ქაჯაიას. სახვევ ქარხნის დაარსების შემდეგ ერთმა წელიწადმა გაიარა: ამ ხანში 20 მეგრელმა ქალმა ისწავლა აბრეშუმის ამოხვევა, საქმე მარჯვედ წავიდა და მომუშავე ქალები ქარხანას არ აკლდა. დღეში აბაზად იმდენს მუშას იზოვიდით, რამდენიც გენებებოდათ. საქმეს ყოველთ უწინარეს ის აბრკოლებდა, რომ ხალხი თაყილობდა, — ქალმა იქ არ უნდა იმუშაოს, სადაც სხვა ქალები, და, მით უმეტეს, მამა-კაცები უუურებენო. მაგრამ ქარხნის დამაარსებელთ ამ შემთხვევაში ქება-დიდება ეკუთვნისთ; იმდენი იმეცადინეს, რომ ხალხი დააჯერეს, ქალების მუშაობა ქარხანაში არაფერი სირცხვილიაო და ამ გვარად კავკასიაში დაარსეს პირველი ქარხანა, სადაც მარტო ქალები მუშაობდნენ, — და ეს კი ვერ შესძლეს ვერც ფრანგის გრენიორებმა და ვერც ალექსეევმა ნუხაში.

გრაფ როზმურდუკი როცა დარწმუნდა, ადგილობრივი თესლი არ ვარგაო, პიემონტის თესლი გამოიწერა და ზუგდიდისა და მახლობელ სოფლების მცხოვრებლებს დაურიგა იმ პირობით, რომ ამ თესლიდან გამოეყვანათ ჭია. მერე თვითონ ჰყიდულობდა მათთან პარკს და ერთ-ნახევრად მეტს ფასს აძლევდა ამ პარკში, ვიდრე მეგრულ პარკში აძლევდა წინედ. ამგვარად, პირველად გრაფ როზმურდუკმა დაუწყო დევნა მეგრულს პარკს და პიემონტის თესლს დაუწყო გავრცელება, და ამავე დროს ზუგდიდის აბრეშუმი სტამბოლში ნიდადავ ათ თუმნად იყიდება ფუთი და სამეგრელოში საუკეთესო აბრეშუმად ითვლება. ოცის წლის წინად კი იგივე აბრეშუმი, სულ დიდი, სამ-ოთხ თუმნად ფასობდა, ესე იგი, იმდენადვე, რამდენადვე სხვა სოფლების აბრეშუმი. ევროპულ აბრეშუმის სახვევი მანქანა რთულის მეხანოზმისა არ იყო და ამიტომ სოფლებში აქა-იქ შეიძინეს, და ესეც დიდად უწყობდა ხელს ძაფის წმინდად ამოხვევის საქმეს.

ოსმალეთთან იმის შემდეგ გრაფის როზმურდუკის მაგალითს მიმბაძველი გამოუჩნდა — ბერძენი მარკოპოლი, რომელმაც ორპირში გახსნა აბრეშუმის სახვევი ქარხანა. მაგრამ მისმა ქარხანამ

ვერ იხეირა, რადგან ისეთის მარჯვე ალაგას არ იყო გახსნილი, როგორც ზუგდიდისა იყო. ორპირი დაშორებულია იმ სოფლებს, რომლებიც მეაბრეშუმეობას მისდევნენ. ამიტომ ქარხნის პატრონი იძულებულია თვითონვე იაროს სოფელ-სოფელ პარკის სასყიდლად, რაიცა საქმეს მეტად უცარავს ხელს. გარდა ამისა, აბრეშუმის ამოხვევის მცოდნე ქალების მუდმივად შოვნაც უძნელდება. მარკოპოლიმ თავისი ქარხანა ცოტა ხნის უკან ავსტრიელს პირიენს მიჰყიდა, ხოლო ამან—გოფშტრაზერს. ქარხანა კარგადაა მოწყობილი: 50 სახვევ იარალს ამოძრავებს ორთქლის მანქანა, იქავეა პარკის საშრობი ფარდული, არის ქურა ჭიების სახოცი,—ყველაფერი სამაგალითოდ არის მოწყობილი, მაგრამ რად გინდათ, უხერხული ადგილია ამორჩეული და საეკეოა, დიდი მოგება აჩვენოს პატრონს... როზმურდუკისა და გოფშტრაზერის ქარხნებში ამოხვეული აბრეშუმი მარსელში იყიდება: მესამე ხარისხისა—რეიდან ათ თუმნამდე ფუთი; მეორე ხარისხისა—ათიდან ოც თუმნამდე და პირველისა—ოციდან ოც და თვრამეტ თუმნამდე. სოფ. ლესიქინოშიაცა სცადეს სადადიანო გლეხებმა სიკინავეებმა ქარხანა გაეხსნათ და ამ საქმეში მონაწილეობა მიეღებინებინათ სხვა გლეხებისთვისაც, მაგრამ არ ეიცით, რა ბედი ეწია მათს განზრახულს საქმეს.

კაცი დანამდვილებით ვერ იტყვის, თუ რამდენს აბრეშუმს იწევენ წლიურად სამეგრელოში, იმიტომ რომ ამის შესახებ სტატისტიკური ცნობები ჯერ არ არის; მაგრამ, სულ ცოტა რომ ვთქვათ, ერთი თხუთმეტი ათასი კომლი მაინც მისდევს მეაბრეშუმეობას; ვთქვათ, თითო კომლი წელიწადში თითო ფუთს აბრეშუმს იწევს, ხოლო ყოველი ფუთი, სულ უკანასკნელი, ოთხ თუმნად რომ ჩავადლოთ, მთელი ფასი ყოველწლიურად მოწეულის აბრეშუმისა უდრიდეს იქნება ექვსას ათას მანეთს. ამასთანავე ექვი არ არის, რომ ორი მესამედი ამ აბრეშუმისა (ესე იგი, ორმოც ათას მანეთისა) გააქვთ საზღვარგარედ და, როგორც გვითხრა გრაფმა როზმურდუკმა, ამ საქმის ზედმიწევნით მცოდნემ, ევკიპეტსა და ალჟირში. მაგრამ, ეს რამოდენიმე წელიწადია, აქაურს მეაბრეშუმეობასაც დაატყდა ზებედურება: აბრეშუმის ჭიას სენი უჩნდება, როგორც ევროპაში ამ ათის წლის განმავლობაში, და მისი მოსპობა დრო-ჟამს უნდა მივანდოთ. მანამდე კი როზმურდუკისა და გოფშტრაზერის ქარხნებში მუშაობა შეჩერებულია. ამ უკანასკნელის ქარხანა სატრანზიტო საქონლის საწყობად არის გადაქცეული. ესეც კია, რომ წელს აბრეშუმის ჭიის სენმა

იკლო და იმედია, რომ პარკის მოსავალი ორ წინა წლებისაზე უკეთესი იქნება.

— — —

დროულნი მცხოვრებნი ამბობენ, ძველად ბამბა ბევრი მოჰყავდათ სამეგრელოში და მეზობელ ადგილებში სულ აქედან გაჰქონდათ ეს საქონელი. მაგრამ სამეგრელოში იაფ ფასიან ფაქროლის შემოტანა რომ დაიწყეს, ბამბის მოყვანა თან-და-თან შემცირდა და ბამბას ამ ოთხი წლის წინად მარტო შინაურ საჭიროებისათვის სთესავდნენ. ხალხი უფრო სიმიდს, ლენოს და აბრეშუმის მოწვევას დააწვარადგან ამათს მოწვევას შედარებით უფრო ნაკლები შრომა სჭირდებოდა. მაგრამ ვაზსა და აბრეშუმის ქიას სენი გაუჩნდა, მეღვინეობაცა და მებარეშუმეობა—ორივე დაეცა, თან ამერიკის ომის გამო ევროპის მანუფაქტურებს ბამბა დასჭირდათ და ამ საქონელს ფასი დაედო. მაშინ უფრო გაცხოველდა სამეგრელოში ბამბის მოყვანა და უკანასკნელ ორ წელიწადს დიდძალს ბამბას ეზიდებიან აქედან.

სამეგრელოში მეგვიპტურის ჯიშის ბამბასა სთესავენ. ამ ჯიშის თესლი კავკასიაში გრაფის ეორონცოვის დროს, 1845 წ., შემოვიდა და მას შემდეგ აქაური თესლი განდევნა. ბამბის მოსაყვანად საუკეთესო ადგილებად ითვლება სერების ქალთები, სადაც ნიადაგი არც ისე ტენიანია და ცოტათი ქვიანიცაა. ჩვენის აზრით, ბამბის მოყვანის გავრცელება შემთხვევითის პირობების ბრალია. შემდეგში საეჭვოა ამდენიმე სთესონ მცხოვრებლებმა და როგორც კი მოისპობა ეს დროებითი ხელისშემწყობი გარემოება, ბამბის მოყვანაზე ისევ აიღებენ ხელს. ბამბას დიდძალი მოვლა და მუშა სჭირია, ამიტომ თავის ფასს მხოლოდ მაშინ აიღებს, როცა მოულოდნელად გაძვირდება და დიდი მუშტარი გამოუჩნდება. ამ სამის წლის წინად ერთი ფუთი ბამბა ალაგობრივ ღირდა 10--12 მანეთად, იმავე დროს ერეკნული ბამბა ფუთი ხუთ მანეთად იყიდებოდა. ეს საუკეთესო დამატკიცებელი საბუთია იმისი, რომ სამეგრელოში ბამბა გასაყიდად კი არ მოჰყავდათ, არამედ შინაურებაში სახმარად; მერე ერთბაშად ბამბის ფასი 15 მანეთამდე ავიდა ფუთზე და ეს ფასი იყო ამ წლის დამდეგამდე. ახლა კი 7 მანეთამდე ჩამოვიდა. ფასის ასეთის უცების აწვეა-დაწვეით აიხსნება, თუ როგორი მოთხოვნილებაა ამ საქონლისა. დანამდვილებით შეიძლება ითქვას, რომ ამ ორს წელიწადში ერთი-ორად მეტი მოჰყავთ სამეგრელოში ბამბა. და თუ მანამდე, როგორც

ოფიციალურის ცნობებიდანა სჩანს, წელიწადში 1,500 ფუთამდე მოჰყავდათ, ახლა კი 3,000 ფუთი მოჰყავთ, ანუ. აწინდელის ფასების კვალად, 20,000 მანეთისა.

არ შეიძლება გვერდი ავუაროთ აქაურს **მეფუტკრეობასაც**. ამ დარგს მეურნეობისას მისდევენ ენგურისა, ტეხურისა და ცხენისწყლის ხეობის მცხოვრებნი. სკები ხეებზეა ხოლმე მიკრული და თაფლის ფიჭი ერთად ამოაქვთ წელიწადში ერხელ, ასე, საახალწლოდ. ზოგიერთ გლეხს 100—150 სკა ფუტკარი ჰყავს. ფუთ თაფლს ოთხიდან ხუთ მანეთამდე ჰყიდიან, ხოლო სანთელს—15 მანეთად. ბარის სამეგრელოში, ზღვის მახლობლად, მდ. ჭურჩის ნაპირებზე, მშენებრი თაფლი იცის. აქაურ თაფლს **კიპურკს** ეძახიან. მეჩისმეტად თეთრი და გემრიელია, ფიჭი თითქმის არა აქვს, ცარიელი თაფლია და პირდაპირ იკმება, შაქრიელივით; საუცხოვო სუნიცა აქვს. საკვირველი ის არის, რომ კიპურკი როგორღაც შემთხვევით გამოიყვება ხოლმე; თვითონ გლეხებმაც არ იციან, რომელ ფუტკარს ექნება კიპურკი გაკეთებული: რამდენსამე როგო თაფლს ერთი როგო კიპურკი გამოიყვება. ალბად, ფუტკრები, რომელიღაც განსაკუთრებით სურნელოვან ყვავილებიდან აგროვებენ კიპურკს და თვით ეს ყვავილები დიდხანს არა ჰყავიან. თაფლსა და სანთელს მომეტებულად თურქები ჰყიდულობენ აქ და საზღვარგარედ გააქვთ.

საქონლის მოშენების საქმე სამეგრელოში მეტად დაქვეითებულია. საქონლის ჯიში იმ ზომამდეა დაკნინებული, რომ აქაური ძროხა კარგის ჯიშის წლინახევრის ხბოზე დიდი ძლივსაა. საქონელს სრულებით არ უვლიან: წელიწადი-თორმეტი თვე გარედ დაუდისთ, და მხოლოდ ზოგიერთები ინახავენ ქრისტეშობისა და იანვრის თვეებში ბოსლებში; უფრო ხშირად კი საქონელი თვითონვე ეძებს საკვებსა. ზამთარში, რაკი ფოთოლი და ბალახი აღარ არის, ბუჩქების ახალ ყლორტებით და ნეკრებით იკვებება. ამგვარ მოუვლელობის მიზეზით საქონელი მეტად დავარდნილია და ხშირად ჭირიც მუსრს ავლებს ხოლმე. ადგილობრივს პოლიციას დიდი შრომა ადგია ხოლმე ჭირიანობის დროს: თვალ-ყური უნდა ადევნოს, რომ გლეხებმა ჭირით დაზოცილ საქონელს ტყავი არ გააძრონ და მკვდარიც ღრმად დამარხონ ხოლმე მიწაში; ჭირიან საქონელს ხალხი სიღარიბის გამო აძრობს ტყავს და ამის მიზეზით ხშირად თვითონ სოფლელებსაც უჩნდებათ სენი.

ცხენებიც დაკნინებულის ჯიშისანი არიან აქ. მხოლოდ შეძლებულ მებატონეებსა ჰყავთ გვარიანი ჯოგი, რომელშიაც კარგი, ბაზად წოდებული, თოხარიკი ცხენები გამოერევა ხოლმე. მეცხვარეობას მთების მახლობლად მდებარე სოფლებში მისდევენ, სადაც საუცხოვო მთის საძოვრები აკრავს ხოლმე. ამ სოფლებში 20.000 მეტი ცხვარი ეყოლებათ. ზაფხულობით უმეტესობა ძროხებისა, ცხენებისა და ცხვრებისა ბარიდან ლეჩხუმში მიუდისთ ხოლმე, ასხის მთაზე, სადაც კარგი საძოვრებია. აქ ადგილი მიუვალია, ამიტომ ქურდების შიში არა აქვთ, ხოლო ცხენები იმ ზომამდე ველურდებიან, რომ შემოდგომაზე ქამანდით იჭერენ ხოლმე.

ტყის წირმოება ჯერ რიგიანად არ იციან. ახლაც მცხოვრებთ ბევრს ალბას ტყე საერთო საკუთრებად მიაჩნიათ და ჰგონიათ, ყველას შეუძლია მისი ქრა, როგორც და რამდენიც უნდათ. მდიდარი ტყეა რიონიდან სამურზაყანომდე, ზოგან შიგ' ტულიც-კი არ შეუტანია ადამიანსა. აქ შეხვდებით საუცხოვო ხელუხლებელ ტყეებს — მუხისას, წაბლისას, კოპიტისას, უშველებელის სიდიდის წიფლისას. რაჟი ამ ტყის მყიდველი არავინ არის, მემამულენი დიდის სიხარულით აძლევენ ტყეს გლეხებს უსასყიდლოთ 10—15 წლით, იმ პირობით, რომ ტყე გაჰკაფონ და მიწა საყანედ გახადონ. ასწლოვანი ხეები ძირში იჭრება, მიწაზედვე რჩება, ღებება და ნიადაგს ასუქებს. ამ ახალგაზრდულ ნიადაგზე ქირნახული საოცრად ბევრი მოდის, მაგრამ, რად გინდათ, ჰაერი მეტად ციებ-ცხელებიანია, ყველას, ვინც აქ დასახლებას გაჰბედავს, წყალმანკი უჩნდება ჩაცივებულის ციებისაგან; ყველა გამხდარია და მწვანე ფერი ადევთ. პირველი, მუქთად სარგებლობის, ვადა რომ გაივლის, მემამულე თავის იჯარადარს დაავალებს მამულის სარგებლობისათვის იხადოს ხოლმე — **მოდი** ან მოსავლის მეთელი. გლეხიც ამის შემდეგ მამულზედ რჩება მოიჯარადრედ.

ამნაირი გაკაფვა ტყისა, რა თქმა უნდა, სამეგრელოს ჰაერს გასწმენდს, რაიც ცხადთ დაეტყო ფოთს, სადაც, როგორც ამბობენ, იმის შემდეგ, რაც გარშემო ტყე შემოაცალეს, ჰაერიც გაკეთდაო. მაგრამ სამწუხარო ის არის, რომ ხშირად ტყე უსარგებლოთ იჩეხება და ილუპება, — მოჭრილი ხე-ტყე ღებება, ან იწვის, ხოლო სულ მცირე ნაწილი ხმარდება პატრონს, ან იყიდება. 1858 წ. სამურზაყანოს აზნაურთ ჩხოლარიებმა, გრაფის როზმურდუკის შემწეობით, თავიანთი ტყე რკინის გზათა საზოგადოების თეოდოსიის განყოფილებას მიჰყიდეს. როზმურდუკმა პირობა შეუქრა ამ განყო-

ფილების დირექტორებს ბ. ბ. ტრონსა და გოტრონს,—ჩხოლარიების ტყიდან 160,000 მანეთის ტრავერსებს ჩაგაბარებთო, და ამით მოცი-
ლედ გაუხდა ინგლისელთა ამხანაგობას, რომელიც ადრე ამ განყო-
ფილებას ხე-ტყეს აძლევდა რკინის გზებისათვის. მაგრამ ცოტა ხნის
შემდეგ, როგორც ვიცით, ხსენებულმა ამხანაგობამ ამ გზაზე მუ-
შაობას თავი დაანება და ამავე დროს ჩხოლარიების ტყის კრაც
შეჩერდა. ამით მხოლოდ 9,000 მანეთის აღება მოასწრეს. ეხლა
თავადთ მხეიძეთა ტყიდან, რიონის პირიდან, გამოაქვთ მუხა, წაბლი
და კოპიტო ფოთის ნავთ-სადგურისათვის მასალად და იხერხება
ორთქლის სახერხავში, რომელიც იმავე გრაფმა როზმურდუკმა გააყეთა
ქ. ფოთში.

სამეგრელოს ხეობაში შემდეგი ჯიშის ძვირფასი ტყეებია: ზზა,
რომელიც თურქებს გააქვთ საზღვარ-გარედ, ურთხელი და ძელქვა.
ამ უკანასკნელის ჯიშის ხე აქაურს ხეებს სხვა-ყველასა სჯობია თავის
ლირსებით, მაგრამ ეხლა ცოტა-ლა დარჩა. ნაძვი, სოჭი და ფიჭვი
მიუვალ მთებზე ხარობს და მხოლოდ ცხენის-წყლის ხეობაში, სოფ.
კინჩხის მცხოვრებნი სჭრიან ცოტასა და ასაღებენ. ამ ხეებისას
ხდიან ყავარს, სილიან ზის ჯამ-ჭურჭელს, აკვნებს და წვრილმან
ნივთებს, და მხრით მოაქვთ ხოლმე ოც და ათის ვერსის მანძილზე
იმერეთში, ხონის ბაზარზე გასასყიდად.

ახლა აღვნიშნავთ **მენავეობას** და **ჩალვადრობას**. ამ ორს ხე-
ლობას მეურნეობასთან პირდაპირი დამოკიდებულება არა აქვს,
მაგრამ საინტერესოა მითი, რომ ორსავე მისდევს კარგა მოზრდილი
ნაწილი სამეგრელოს მკვიდრთა.

საქილაოს საზოგადოების სოფლები: კოდორი, სირია-ჩქონი,
ქალადიდი და რიონის სხვა სანაპირო სოფლები მენავეობას მისდევენ.
აქაურს მცხოვრებლებს ნავეებით დააქვთ საქონელი დაბა ორაირსა
და ფოთს შუა. ნავს ჩვეულებრივ თხმელის ხისაგან აკეთებენ. ძირი
ბრტყელი აქვს და შიგ ეტევა 500 ქილა საქონელი, მაგალითად:
სიმინდი, მარილი და სხვ. რიონზე გემებიც გაჩნდა და აქაურებს
ეშინოდათ, მენავეობას ფასი დაეკარგებოთ, მაგრამ ნავეების რიცხვმა,
ის კი არა, უფრო იმატა. ამ ჟამად რიონზე 300 ნავი მუშაობს.
ორპირიდან ქვევით ფოთამდე ერთი გზა ნავისა 8—12 მანეთად
ღირს, ხოლო წყალ-აღმა ღირს 20—30 მანეთად. ნავი წყალ-დაღმა
ერთს დღეს ჩადის ფოთში, ხოლო წყალ-აღმა სიარულს უნდება ხუთი
დღე, ერთი კვირა, ზოგჯერ მეტიც, თუ დარი ხელს არ უწყობს.

შავის ზღვის ნაპირზე, შეკვეთილიდან მოკიდებული გაგრამდე

სანდლებით დადიან. აქ მეზღვაური თურქები არიან, მაგრამ ხშირად მეგრელებსაც შეხვდებით. დიდი-იალქნიანი გემები არ არის. აქ. ამიტომ რომ ასეთი გემები ნაპირებს ძნელად მიაღდგება, ან და, საჭიროების დროს, ხმელეთზე გატანა მათი არ შეიძლება, პატარა ნაგებობა და სანდლებით კი ეს ადვილია. ასეთი ნაგებობა 15-ია; მუშაობა მთელ წელიწადს აქვთ, გარდა მკათათვისა და მარამობისთვის. ეს დრო საშინელის ციებ-ცხელების დროა და მენავენი იძულებულნი არიან თავიანთს სახლებში წავიდ-წამოვიდნენ. ერთი სანდალი ღირს 200—1.000 მანეთად, ხოლო ნავი—75—150 მან. სანდალზე ექვსი კაცია მენავე, ნავზე კი ნაკლები; მათ შორის ერთი შკიპერია და დანარჩენი—მატროსები. შკიპერი ზოგჯერ პატრონიცაა სანდლისა, მაგრამ მომეტებულ შემთხვევაში კი სხვას ქირით უღვას ხოლმე და წელიწადში 400 მანეთამდე აიღებს, ხოლო პატროსი—ამის ნახევარს. მატროსები როგორც სანდალში, ისე ნავში მოგებულს ფულს ასე იყოფენ: საქონლის პატრონისაგან აღებულ ფულიდან ჯერ საერთო ხარჯს გამოორიცხავენ საქმელისათვის, დანარჩენი ფულის ნახევარს სანდლის პატრონი იღებს და მეორე ნახევარს მენავენი; მაგრამ აქაც შკიპერს მატროსზე ერთი-ორად მეტს. წილს უდებენ. 1861 წ. სანდლების პატრონები--შკიპერები იყვნენ 5, ხოლო მოჯამაგირენი—14; მატროსები 100 კაცამდე იყვნენ.

საქონდილოში, რომელსაც შეადგენს მთელი რიგი საეკლესიო სოფლებისა, მცხოვრებნი **ჩალვადრობას** ეტანებიან. აქ 8.500 ცხენი ეყოლებათ მუდამ ჟამს; თითოეულს ცხენს 20 ბათმანის ან 9 ფუთი საქონლის აკიდება შეუძლია. ორპირიდან ტფილისამდე ჩალვადარს მიაქვს ყოველ ფუთ საქონლის წასაღებად ექვსიდან ათ შაურამდე, დარის მიხედვით.

დასასრულ, უნდა აღვნიშნოთ !ერთი განსაკუთრებული მხარე სამეგრელოს სოფლის ცხოვრებისა. ჩვენ ვამბობთ **ბაზრობის** შესახებ. ბაზრობა, მართალია, სამეგრელოს გარდა, გურია-იმერეთის სოფლებშიაც იციან, მაგრამ ვერც აღმოსავლეთ-საქართველოში შეხვდებოდა კაცი და ვერც მუსულმანთა პროვინციებში. აღმოსავლეთ-საქართველოში სოფელნი თავიანთს ნაწარმოებს, სახლიდან არ გადიან, ისე ასაღებენ ყოველ სოფელში დაბუდებულს ან და სხვა ქალაქიდან მოსულ ვაჭარ-სომეხზე. თელავი, სიღნაღი, გორი--ბუდეა სომეხ ვაჭარებისა, რომლებიც მწარმოებელთაგან ყოველგვარ სოფლის ქირანახულ-

სა ჰყიდულობენ და მერე გააქვთ ტფილისისა და სხვა ბაზრებზე გასაყიდლად. ამ გვარად ორი სულ სხვა-და-სხვა გვარი კლასი გაჩნდა: ერთი—მუშა და მწარმოებელი, მეორე—ჩარჩია; ამ მეორე კლასმა ძალა მოიკრიბა და მწარმოებელი სრულ ყურმოჭრილ ყმად და მოსამსახურედ გაიხადა. ფასების აწევ-დაწევა სომხებზეა დამოკიდებული. ფულიც იმათს ხელშია. ესენი ბატონობენ მთელს სოფელში, თარეშობენ როგორც უნდათ, ამიტომ, რომ მებატონეს და გლეხს ყველას სათითაოდ იცნობენ, იციან მათი ცხოვრება, არ გამოეპარებათ—ვის როდის რა უჭირსთ. სომეხი-სირაჯი კახეთში ღვინის სასყიდლად მაშინ მიდის, როცა, მისი გამოანგარიშებით, გლეხს სახელმწიფო გადასახადი აქვს მისაცემი, ან და მებატონეს „პრიკაზის“ ვალის სარგებლის შეტანის დრო დაუდგა; სომეხმა იცის, რომ ამ დროს ფული გლეხსაც და მებატონესაც ძაღზე უჭირთ, რომ გაკირვების დანა ყელთან არის მისული, იცის, რომ მის ფულს იქით ხსნა არსით აქეთ; სარგებლობს მათის გამწარებულის დღით და მათს ნალეაწ-ნაამა-გარს ჩალის ფასად იგდებენ ხელში. მებატონე და გლეგი ფეხებში უფარდებან. შენი ჭირიმი, ოღონდ გვიხსენ და ჭირნახული, როგორც გინდოდეს, ისე წაიღეთო. სამეგრელოს მკვიდრნი ამ მხრივ შედარებით კარგს ყოფაში არიან. აქ ყოველს დიდს სოფელში კვირაობით და პარასკეობით ბაზრობა იციან, ხოლო დაბებში: ზუგდიდს, სენაკს, ხონს, ნაოლაღევს, ლაილაშს, სუჯუნას და ორპირში, გარდა ამ ყოველკვირულ ბაზრობისა, წელიწადში რამდენჯერმე დიდი ბაზრობა იციან. გლეხს ბაზარზე გამოაქვს ყველაფერი, რასაც კი რამე ფასი აქვს, და იქავე ჰყიდის და ან შემოტანილ საქონელზე სცვლის. აბრეშუმი, თუთუნი, პური, მწვანელი, შინ ნაქოვი შაღები, ხისა და თიხის ჯამ-ჭურჭელი, ფეხ-საცმელი, თაფლი. ცვილი, ღვინო, შინაური ფრინველი, ცხვარი, ძროხა, ხარი, ცხენი—ყოველივე ეს შემოაქვთ და შემოჰყავთ სხვა-და-სხვა სოფლებიდან, აქვე ჰყიდიან და სცვლიან მარილზე, მატყლზე, ჩითეულობაზე, იარაღზე, შეკერილ სამოსელზე და მრ. სხვ. ვაჭრები—იგივე მეგრელები არიან. ამიტომ მათსა და მწარმოებელთ შორის სიძულვილი არ არის, და აქაური ვაჭრები, სომხებივით, ცალკე განკერძოებულს კორპორაციას არ შეადგენენ. აქაურს ვაჭრებში ურთიებიც ურევიათ. ესენი აქ უხსოვრის დროიდან არიან ჩამოსახლებულნი, მგონი თვით ბაბილონის ტყვეობის დროიდან. განსაკუთრებით აბრეშუმს ჰყიდულობენ და საზღვარგარეთ გააქვთ. ურიებს, გულითაც რომ უნდოდეთ, მაინც თავის ნებაზე ვერც ასწევენ ფასებსა და ვერც დასწევენ, რადგან საშინო მე-

ტოქეები ჰყავთ—მეგრელი ვაჭრები. გლეხს საშინლად სწამს—ბაზარზე ისე ადვილად ვერ მომატუილებენო, იქ ყოველთვის კარგ ფასად გავყიდი საქონელსაო, და ამიტომ, თუ რამე აქვს გასაყიდი, ალაგობრივ, სოფელში, ძნელად გაჰყიდის; თუ კარზე მიაღდა და რამე სთხოვა—მომყიდეო, გლეხი მაშინათვე ექვს შეიტანს ვაჭარზე, ალბად მოსატყუებლად მოსულაო. დიად, მეგრელს ეს თვისება ძვალსა და რბილში აქვს გამჯდარი, ყველაფერი ბაზარზე უნდა ჰყიდოს... როცა ცხოვრების მოთხოვნილებანი მოემატება აქაურს მცხოვრებს და მეურნეობაც წინ წაიწევს, მაშინ ამ თვისების წყალობით მეგრელი, უეჭველია, ვაჭრობაში საპატიო ადგილს დაიკავებს. გარდა ამისა, აქაური ხალხი მოძრავია, ფულის მოსაგებად სხვაგან წასვლა, გარჯა არ ეზარება. მაგალითად, მეგრელს ნახვით, რომ კახეთში ამოუყვია თავი, იქ ბალის შემუშავება აუღია სანახევროდ, ან შავის ზღვის პირად გადასულა, ღუქანი გაუღია და ვაჭრობს თავისთვის, ან კიდევ სცდილობს საბაჟოზე დაყენებულ მონხლეებს თვალი აუხვიოს და მათს წინ დაუბაჟევი საქონელი გააპაროს... 1860 წელს ქერჩში მუშები დასჭირდით სიმაგრეთა ასაშენებლად. ამ ამბავმა ერთ მეგრელ იჯარაღრის ყურამდე მიაღწია, იმანაც ფიცხლად, საღ იყო და საღ არა. 500 კაცს მოუყარა თავი, ჩასვა გემში და ქერჩში ამოჰყო თავი. ძნელი საპოვნელია ასეთი ნიჭიერი, სწავლის მოყვარული და მიხვედრილი ხალხი!—მეგრელები თავისის საზოგადოებრივი თვისებებით და ყველაფრის შემფერებელ ხასიათით—კავკასიის ფრანგები არიან. მაგრამ ერთი კილი სჭირთ: ჯერ კარგად არა აქვთ შემუშავებული იურიდიული წესები იმისა, თუ როგორ უნდა ისარგებლონ ბუნებისაგან ბოძებულის სიმდიდრით. ამიტომ პატიოსან შრომას აქ ჯერ ადგილი არა აქვს. ამის მიზეზი უნდა ვეძიოთ საზოგადოებრივ ზნეობითს ძირითადს ნაკლულევანებაში: აქაურს ზნეობას ჯერ კიდევ ატყვია კვალი ამ ქვეყნის ისტორიისა, რომელიც აღსაყვია განუწყვეტელის ძარცვა-ბრევით და შიშინანობით.

II.

მოკლე მიმოხილვა სამეგრელოს წარსულისა.—დღემდე დარჩენილი ჩვეულება ძალ-მომრეობისა და ტაციობისა.—ჩხუბი.—ცხენისა და საქონლის ჭურდობა.—წინანდელის მთავრობისა და რუსის ადმინისტრაციის მოქმედება ამ საზოგადო სენის წინააღმდეგ.—უმეტრება და ცრუმორწმუნეობა.—საზოგადოების მიდრეკილება კარგ წეს-წყობილებისადმი.—ადათი.—ურთიერთი ნდობა.—გეოგრაფიული ადგილ-მდებარეობის გავლენა. ხალხის ზნეობრივ განვითარებაზე.

ცხენის-წყლიდან მოყოლებული მდინარე ენგურამდე სამეგრელო



ქალის მოტაცება სამეგრელოში.

წარმოადგენს ერთს ვაჟეს, სადაც აქა-იქ თუ შეხვდება კაცი სერებს. მისი საზღვრები ბენებისაგან დაუფარავია. ამით აიხსნება ის გარე-
შოება, რომ ძველად ორივე მხრიდან ძალიან ხშირად ეწვევოდნენ ხოლ-
მე დაუბატივებელი სტუმრები. ერთის მხრით, იმერეთის მეფე—რას-
მე მოიმიზნებდა და თავისს ჯარს მიუსევდა დასარბევად და ასა-
წიოკებლად, მეორე მხრით, დადიანის მიერ მოსახმარებლად მოწვე-
ული მხედრობა აფხაზთა დაუნდობლად ანადგურებდა ყოველსავე,
რაც კი შეხვდებოდა. ან-და წინაუკმო მოხდებოდა: აფხაზები დაესხ-
მოდნენ თავზე სამეგრელოს, ხოლო იმერეთის მეფე ეხმარებოდა, მაგ-
რამ ორსავე შემთხვევაში წაგებული სამეგრელო რჩებოდა. შინაურო-
ბაში დაუსრულებელი შუილი და განხეთქილება იყო და ამის კვალი
აშკარად ეტყობა ტრადიციებს, როგორც მთაერებისა, ისე გავლე-
ნიან თავადების გვაროვნობისას. მე-14 საუკუნიდან 19 საუკუნემდე
სამი დინასტია გამოიცვალა მთაერებისა: ჯერ ბედია იყო, მერე ლი-
პარტიანი და ბოლოს—ჩიქოვანი; თითოეული გვარი იმის ცდაში
იყო,—მეორე გვარი ტახტიდან ჩამოეგდო და მთავრობა თვითონ
დარჩენოდა; და დღეს უძველეს გვარის წარმომადგენელნი უბრალო
აზნაურებად-და არიან. შარდენი ამბობს, რომ იმის დროს საბახთარ-
თა გვარი თვალ-საჩინო მებატონეებს ეკუთვნოდაო, და დღეს მათნი
შთამომავალნი მცირე-მამულიანი აზნაურები არიან. საცა ომი იყო,
იქ მეომარი ნაწილი საზოგადოებისა, უეჭველია, ერთს დღეს დაე-
ცემოდა და მეორე დღეს ამაღლდებოდა, და წინაუკმო. დღეს ქედე-
ბი და სერები დაფარულია კოშკთა და ციხე-სიმაგრეთა ნანგრევე-
ბით,—ოდესღაც ამაებში სცხოვრობდა ეს მეომარი წოდება. გლეხე-
ბი, ზარის ხმა გაისმოდა, თუ არა, ამ ციხე-კოშკებს მიაშურებდნენ,
ხოლო მებატონენი მტრისაგან იფარავდნენ და სამაგიეროდ გლეხებს
სხვა-და-სხვა ხარკს ახდევინებდნენ და ვალად ადებდნენ,—ციხე-სიმაგ-
რენი განეახლებინათ ხოლმე, როცა კი ეს საჭირო იქნებოდა. ამ
ხარკს „საციხე“ ერქვა; შემდეგში საციხეს მაგივრად ფულს იხდი-
ნენ გლეხები და დღესაც იხდიან (კომლზე ათ შაურს) თავიანთის მე-
ბატონების სასარგებლოდ, თუმცა თვით ციხეები, დიდი ხანია,
დაინგრა.

სამეგრელოს ცხოვრების ამ ხანში სათურქოს ბატონობა იმაში
გამოიხატებოდა, რომ აქედან სათურქოში დიდძალი ქალები გაჰყავ-
დათ და ტყვეებად ჰყიდდნენ. ყოველ წელიწადს დადიანი სათურქოს
ხარკად აძლევდა ლამაზ ქალებს, რომლებიც მერე არამხანების მშვე-

ვებად და ავალად ითვლებოდნენ. ხოლო ტყვეების ყიდვა შარდენის დროს მეტად გავრცელებული იყო— ამის შესახებ შარდენი, სხვათა შორის, ერთს მეტად სასაცილო ამბავს მოგვითხრობს:

„ერთს ცოლიან აზნაურს შეჰყვარებია ერთი ქალი და გადაუწყვეტია მისი შერთვა; თავისი სურვილი ქალის დედამას გამოეცხადა და ისინიც დათანხმდნენ. მაშინ ჩვეულებად ჰქონდათ: საქმროს საცოლე უნდა ეყიდნა, ხოლო ამ ყიდვის დროს საჭირო იყო გვარიშვილობა, ახალგაზრდობა და სილამაზე. საქმრომ არ იცოდა, საიდან ეშოვნა საცოლეს სასყიდი ფული. ამასთანავე, ქორწილისათვისაც სჭიროდა ხარჯი... არც აცივია, არც აცხელა, სოქვა: ტყვეებს გავყიდო. და სიყვარულისაგან სასოწარკვეთილმა შემდეგს ბერხს მიმართა: მოიწვია 12 მღვდელი და სთხოვა: ერთი დიდის ზემით მიწირეთო. მღვდლები დიდის სიამოვნებით მოვიდნენ, — აბა რას ფიქრებდნენ, რომ მასპინძელი ტყვედ გაყიდვას უპირებდათ. მასპინძელი მეტად სტუმართ-მოყვარულად დაუხვდა, სთხოვა სწირეთო, და მერე ძროხა დააკლევინა და სტუმრებს სანაქებოდ გაუმასპინძლა. როცა დათვრნენ, გულუხვმა მასპინძელმა ბრძანა—ხუნდები გაეყარნათ მათთვის, თმა-წვერი გაეპარსნათ და მეორე დამეს ოსმალოს ხომალდზე წაიყვანა. სადაც ტანისამოსიანათ თურქებს მიჰყიდა. მაგრამ ეს ფული მაინც არ ეყო საყვარლის გამოსახსნელად, და ამიტომ ამ ეეფებმა (შარდენი ასე ეძახის ამ კაცს) იმავე გემზე თავისი ცოლი გაჰყიდა“.

ესთქვათ, რომ ეს ანეგდოტია, მაგრამ ისიც უნდა ესთქვათ, რომ ასეთი ანეგდოტი მხოლოდ მეტად გახშირებულ ტყვეთა-გაყიდვის დროს შეითხზებოდა.

აი, ამგვარის ეპიზოდებისაგან შესდგება ქარგა სამეგრელოს წარსულის ცხოვრებისა, ამიტომ საზოგადო ზნეობას კიდევ შერჩა მათი კვალი! ტყვეებს ახლა, რა თქმა უნდა, აღარ ჰყიდიან, ძარცვა-გლეჯაც აღარ არის, მაგრამ ჩვეულება ძალ-მომრეობისა, ტაცობისა და სხვის საქონლის მისაკუთრებისა კიდევ დარჩა და ყოველ დღეს მეორდება.

ხენა-თესვის დაწყებისთანავე, გაზაფხულზე, შეიქნება ერთი ტაციობა ყანებისა! მამულები ჯერ ისევ გაუმიჯნავია, თავისი საზღვრები არაფერ იცის და ყველა ცდილობს სხვას იქით გადაუბტეს. მეტი გზა არ არის, პოლიცია უნდა ჩაერიოს და გაიგოს—ვინ მტყუანია და ვინ მართალი. რაც რუსის მართვა-გამგეობა შემოღებულ იქ-

ნა, მამულის საკუთრება ოთხის თვის მფლობელობის-და კვალად ითვლება.

გაზაფხულზე, გარდა ამისა, ერთი ვაი-უშველებელი აქვთ მებატონეთა და გლეხებს:—მებატონენი სჩივიან, გლეხები ღალას არ გვაძლევენ, არ გვემსახურებიანო; მერე შემოდგომა ღვება, სიმინდის მოწყვეს და რთველს იწყებენ და თან ჩხუბი იმართება ერთ ხელეურ ღომისა ან პურისათვის, ან კიდევ გიდელი ყურძნისათვისა. ჩხუბისათვის მიზეზები თავის დღეში არ გამოელევით, და პოლიციის მოხელენი იმის ცდაში-ლა არიან, როგორმე სოფელთ ააცდინონ სისხლის ღვრა, ამიტომ ამ წუთას რომ აქ არიან, მეორე წუთას მეორე სოფელს უნდა მიაშურონ, და თუ დაჩაგრულს მხარეს დროზე არ მიეშველნენ, ტუკებსა და სატევრებს მიმართავენ და მაშინ მშვიდობით, ცოლო და შვილო... ხანდახან ნამდვილი ომი იმართება და სარღლებად მებატონენი არიან. აქ აღენიშნავთ ერთს, ჩვენის ნათქვამის დამასურათებელს, ამბავს.

ცხენის-წყალი მეტად ჩქარი მდინარეა და დაქანებულია მოდის; გაზაფხულზე, თოვლის დნობის დროს რომ აღიდგება, ზარსა და რისხვასა სცემს ხოლმე მცხოვრებთ, ჯერ ერთი იმიტომ, რომ ბევრ ალავს გაუვალი ხდება და მეორეც იმიტომ, რომ, რაკი ხეობიდან ბარად გაიშლება, იქაურობას ჰგლეჯავს და იკლავს; მისი ნაპირების ახლო მცხოვრებთ ძირიანადა სთხრის: ხანდისხან ორას-სამას დღიურს მიწას მოსტაცებს და მეორე მემამულეს მიუზომავს. მაშინ, რა თქმა უნდა, ასტყდება დაუსრულებელი დავა და ყოველს შემთხვევაში წაგებული და დაზარალებული ისა რჩება, ვისაც ამ ბუნებრივმა მომტაცებელმა წაართვა მიწა და, ხშირად, სახლ-კარიცა. ერთხელ ცხენის-წყალი ისეთნაირად აღიდდა და წყალი ნაპირის ახლო მდებარე სოფლის ეკლესიას მიუახლოვდა. სოფელენი ხედავდნენ, რომ ღვთის ტაძარს ვერ გადავარჩენთო და გადასწყვიტეს, სხვა ალავას გადაეტანათ. თან ისიც დაადგინეს: რადგან ამ ეკლესიას სასაფლაო ადგილი ჰქონდა, ახალ ადგილასაც ამდენივე მიწა მიეზუზომოთ ეკლესიასაო. გადასწყვიტეს ესა და საქმესაც შეუდგნენ. ეკლესია გადაიტანეს და ჯერი მიდგა სასაფლაოზე. წინანდელ სასაფლაოზე თავადები, აზნაურები და გლეხები თითოეული ოჯახი ცალ-ცალკე იმარხებოდა თავისთვისვე მიჩენილ ადგილებზე, ასე რომ გლეხები და აზნაურები ერთმანეთში იყვნენ არეულნი. ახალ სასაფლაოზე კი თავადებმა და აზნაურებმა გლეხებს აი რა უთხრეს: სასაფლაო ორ ნაწილად გავყოთ,—ერთი ნაწილი კეთილშობილები-

ლებისა იქნება სამარხად და მეორე—გლეხებისათვისო. გლეხები ამაზე ყაბულს არ გაუხდნენ და უთხრეს: არა, ჩვენ კეთილშობილთა შორის უნდა დავიმარხოთო. გაიმართა ლაპარაკი, მოცეცულობა, მაგრამ კერაფერმა უშველა. მაშინ კეთილშობილთ ჩუმთა თათბირი გამართეს და დაადგინეს: ღამით ჩუმთ ნახევარ სასაფლავს ღობე გავავლოთ და ამნაირად სამუდამოდ დავეპატრონოთ ჩვენს ნახევარ სასაფლავსო. ამასთანავე გადასწყვიტეს, თუ რამ შეკეთება და განახლება დასჭირდა ღობეს, გლეხი არ გავიროთო. მაგრამ არც გლეხებს ეძინათ. მოწინააღმდეგე ბანაკში ერთი კეთილი ადამიანი გამოერია, რომელმაც გლეხებს კეთილშობილთა განზრახვანი უთხრა და გლეხებმაც სათანადო ღონე იღონეს. დანიშნულ ღამეს იქაურ კეთილშობილთ ბლომად მოიყარეს თავი სასაფლავზე, ყოველივე საჭირო მასალა თან მოიტანეს და საქმეს შეუდგნენ. ამ დროს იმდენივე გლეხებიც მოვიდნენ ტუკებით შეიარაღებულნი და თავს დაესხნენ. არც აცივეს, არც აცხელეს—მაშინათვე ჩხუბს შეუდგნენ. მეორე დღეს ოლქის სასამართლოს წინ ორსავე მხარეზე ხალხი იდგა. ორ ჯგუფად ისე, როგორც სცენაზეა ხოლმე ოპერის დროს. ორსავე ჯგუფს ცხვირ-პირი გასისხლიანებული ჰქონდა. უფრო შემობრალდნო და ზოგს სისხლით მთელი პირისახე ჰქონდა მოთხუპული, ზოგს ფალას-ფულასით შეეხვია თავი, ტანსამოსი დაგლეჯილი ეცვათ და ერთხმად რაღაცას ყაყანობდნენ. ადამიანს უჭირდა გაეგო მათი ნათქვამი და ოლქის უფროსი იძულებული იყო დიდხანს გამოეკითხნა ამბავი, სანამ ბოლოსა და თავს გაუგებდა. კაცს რა უნდა ექმნა ასეთს ტრაგიკომიკურს შემთხვევაში!.. რა კანონის ძალით უნდა გაეჩინა სამართალი?!. საქმე, ჩვეულებრივ აქაც მორიგებით გათავდა. კეთილშობილთ დაუთმეს, ამიტომ რომ საზოგადოება გლეხებს ამართლებდა. მას დღეს აქეთ გლეხები კეთილშობილთა შორის იმარხებოდნენ და თავიანთი გამარჯვება ძალიან უხაროდათ.

მაგრამ ასეთ მოდავეთა დაშოშმინება ადგილობრივის ადმინისტრაციისათვის იმდენად თავშისაყვემი არ არის! პოლიციას საქმეს უჭირებს იქაურ მცხოვრებთა თავი და თავი ჩვეულება: ძალმომრეობა, საქონლის და, განსაკუთრებით, ცხენის ქურდობა. იმერლებმა იმის გამო შემდეგი ანგელოტი მოუგონეს თავიანთ მეზობლებს: „მეგრელი სამოთხეში შესულა, იქ უნახავს, რომ წმ. გიორგის ჯორი ბალახსა სძოვდა; მეგრელს გულმა ვერ მოუთმინა, მოიპარა და სამოთხიდან გამოიქცაო“.

ძნელი დასაჯერებელია, იმდენი საქმე გროვდება ამ წვრილ ქურდობათა შესახებ! ქურდობა მეგრელებს ხელობადა აქვსთ გადატყეული და ამისათვის თავისი ღროცა აქვთ შერჩეული. მოპარულ ცხენებს ღლეშდელ აფხაზეთში ასაღებენ და თუ ერთი ამ მხარეში ჩაიყვანეს, მერე კვალ-წმინდად იკარგება ყოველივე. უმეტესი წილი ნაქურდალ საქონლისა იმერეთიდან მოჰყავთ და კიდევ ამიტომ გამოუგონეს იმერელებმა მეგრელებს ასეთი გესლიანი ანგდოტი.

ქურდობის სეზონი გიორგობისთვეში იწყება და მთელს ზამთარს გასტანს ხოლმე, ხანდისხან აპრილამდეც კი გაგრძელდება. ამ დროს ხენა-თესვა და ბაღებში მუშაობა შეწყვეტილია ხოლმე; მდინარეები თუმცა ბევრია სამეგრელოში, მაგრამ პატარებია და ფონში გასვლა ყველგან შეიძლება; ლამეები დიდი და ბნელია თითქმის სულ მუდამ მიღრუბულ ცის მიზეზით; ერთის სიტყვით, — ქურდს ყველაფერი უწყობს ხელს, რომ იმერეთში მოპარული ცხენი აფხაზეთში გადაიყვანოს ადვილად. გზაზე, რა თქმა უნდა, ყველგანა ჰყავთ ქურდებს მასპინძლები, აგენტები, ყველგან აქვთ შესასვენებელი ადგილები.

ექვი არ არის, მაღალი წოდება ქურდობას ხელს რომ არ უწყობდეს, ეს ხელობა დიდხანს თავს ვერ დაიჭერდა. მაგრამ, სამწუხაროდ, უმეტეს შემთხვევაში თავად-აზნაურობა, თუ თვითონ არ ქურდობს, ქურდობას მაინც ხელს უწყობს. დიდი მნიშვნელობა აქვს ამ შემთხვევაში სტუმართ-მოყვარეობის ჩვეულებას; ვინც უნდა მაწანწალა იყოს, რაკი თავშესაფარსა სთხოვს მასპინძელს, უნდა შეუშვან სახლში, თორემ უარის თქმა ასეთ შემთხვევაში და, მით უმეტეს, გაცემა, — თავის მოკრად და სირცხვილად ითვლება. ამასთანავე, ქურდობამ გატაცება იცის, — ზოგიერთი ისე გაუტკბებათ, რომ მერე ხელს ვეღარ იღებენ ამ ჩვეულებაზე. რამდენისამე წლის წინად რამდენიმე ქალი კეთილშობილ ოჯახისა, კაცურად ჩაცმული, საქურდლად დადიოდა. თვით სასულიერო წოდებაშიაც ურევია რამდენიმე გაწაფული მოყვარული სხვისის ავლა-დიდებისა. ჩვენ პირადად ვიცნობდით ერთს მთავარდიაკონს, გვარად დანელიას, რომელსაც ცხენის ქურდობაში სწორი და ბადალი არ ჰყავდა. როცა რუსის მართვა-გამგეობა შემოვიდა სამეგრელოში, ეს დანელია მთავრობას ხელში ჩაუვარდა ნაქურდალ ცხენითურთ. რა თქმა უნდა, კოკა, ერთხელაც არის, უნდა გატეხილიყო წყალზე. — გაკრიჭეს და ციშირიში გადაასახლეს: ასე, ორმოცდა ათის წლისა იქნებოდა, თეთრად გადაპენტილ წვერ-ულვაშიანი და მეტად ლამაზი.

მთავარი დავით დადიანი თვისის მთავრობის პირველ ხანში მეტად მრისხანედ ეკიდებოდა ქურდებს: ხორციელს სასჯელს აყენებდა, ხელფეხში ხუნდებს უყრიდა, სამეგრელოდან სხვაგან ჰყრიდა, და, ბოლოს, ძველ ჩვეულების თანახმად, ერთ ქურდისთვის ხელი მოაპრევინა. მაგრამ ამბავი მთავრის მიერ თვისთა უფლებათა ასეთის აღმატებისა კავკასიის მთავარ-მმართველმა გრაფმა მ. ს. გორონცოვმა გაიგო და დიდი საყვედური უთხრა. ამის შემდეგ მთავარმა გამოსცვალა წესი ქურდების დასჯისა, მაგრამ, უნდა აღვიაროთ, რომ ეს წესი უარესი შეიქმნა სამეგრელოსთვის. მთავარმა დაჯარიმება შემოიღო. ერთ ნაჭურდალ ცხენისათვის ქურდს ხუთი ცხენი უნდა გადაეხადა, რომელთა ერთი ნაწილიც პატრონს ეძლეოდა, ხოლო მეორე ნაწილი—პოლიციას და თვით მთავარს. ამის შემდეგ ქურდობამ არამც თუ იკლო, მეტის-მეტად იმატა კიდეც. მთელი ბრბო შესდგა ქურდებისა და თუ, ვინიცობაა, ქურდს დაიჭერდა პოლიცია, ეს დასი მაშინათვე ერთ ცხენისთვის ხუთ ცხენს იხდიდა და სამაგიეროდ დაუყონებლივ იპარადა ახალ ცხენებს და დანაკლისს ერთი-ორად შეიყვებდა; და რადგან სოფლის მოხელეთათვის ხელსაყრელი იყო ბევრის ჯარიმის აღება, ისინიც ხელს არ უშლიდნენ ქურდებს და ნებას აძლევდნენ თავის ნებაზე ეთარეშნათ. ამ ჯარიმებიდან მთავარს ბევრი შემოსდიოდა.

რუსის ადმინისტრაცია ბევრს ეწვალა, სანამ ნებას მიიღებდა, რომ ამ საზოგადო სენს შესაფერის ღონისძიებით შებრძოლებოდა. ქურდები ისე იყვნენ დაოსტატებულინი, ისეთს ხერხს ხმარობდნენ, რომ აუცილებლად საჭირო იყო ჯერ მათის ოსტატობის შესწავლა. მაგალითად, როცა ნაწვიმარი იყო და აყალო მიწას ცხენის კვალი აშკარად აჩნდებოდა, მოპარულს ცხენს უკუღმა დასჭედავდნენ, ასე რომ კაცი ცხენის კვალს ჩრთილოეთისაკენ მიჰყავდა, ცხენი კი სამხრეთისაკენ იყო წამოყვანილი. კაი დარში კვალი ძნელად აჩნდება; მაგრამ სულ არ ეტყობოდესო და ქურდები ნაბდებს უფენენ ნაჭურდალ ცხენს და ასე გაატარებენ ნახევარ ვერსამდე მოპირდაპირე მხარესკენ; ასე რომ ცხენი კვალწმინდათ იკარგება. თუმცა ქურდი ასე აშკარად იქცევა, მაგრამ მეგრელს ისე აქვს თვალი გამოცდილი და გავარჯიშებული, რომ ძნელად თუ ვერ მიუხვდება—საითკენ წაიყვანეს მისი ცხენი. კვალის მიტანა და დაკარგული ცხენის ძებნაც ხელობად არის გადაქცეული და ამის მოხელენი სასყიდელს იღებენ საქონლის მოძებნაში. ქურდები ამ მაძებრთ იცნობენ და უფრთხიან კიდეცა, ზოგიერთებს კი ურიგდებიან და მათის საშუალებით პა-

ტრონს მოპარულს ცხენს უბრუნებენ, ასე რომ ესენი შუამავალნი არიან და, თუ გაჰყირდა--მთხრობლებიცა. იშვიათათ მოხდება, რომ ქურდი ნაქურდალითურთ დაიჰიროს კაცმა, ხოლო დაზარალებულის განცხადების თანახმად წარმოებულის გამოძიებით მაინც ბევრი ვერაფერი რიგდება ხოლმე.

გამოძიების დროს მეგრელები მაშინვე უარის თქმას მიმართავენ ხოლმე. „რუსული ატკაზი“ (უარის თქმა) მეტათ მოსწონთ. მაგრამ კაცმა მართალი უნდა სთქვას, რუსის ადმინისტრაციამ მაინც შესაძრევად შეაკვეცა ფრთა აქაურს ქურდობას. ახლა აფხაზეთშიაც რუსის მთავრობაა და, შეეპყვლია, ორისავე კუთხის ადმინისტრაცია ამ სენისაგან სრულიად განკურნავენ ხალხს. ვასაკუთრებით იმას უნდა ეცადოს ადმინისტრაცია, რომ იმერეთსა და აფხაზეთს შუა გზას, რომელზედაც მოპარული ცხენები დაჰყავსთ, ყურადღება მიაქციოს, უნდა სისტემატიურად სდევნოს ისინი, ვინც ქურდებს ამ გზაზე ღამეს ათევენებენ და ხელს უწყობენ. ჩვენ ისიცა გვწამს, რომ ჯიქებისა და უბიხების გადასახლება სამეგრელოსა და აფხაზეთს, ცოტა არ იყოს, სულს მოათქმევინებს, ამიტომ რომ აფხაზები ამათზე ასაღებდნენ მონაპარ ცხენებსა.

ცოდვა იქნება იმის თქმა, რომ ხალხს სამართლიანობის გრძნობა და სათნოების ალლო არა აქვსო. ამას ამტკიცებს თვით სიტყვა **მახინჯი**, რომელსაც მეგრელები ქურდს ეძახიან; მაგრამ მთელის საუკუნოებით სუფევდა აქ შიშიანობა და ურთიერთ შორის ჩხუბი, რაიმე მკვიდრი მართვა-გამგეობა არა ჰქონიათ, რომ კანონი და სამართალი გაეჩინა ხალხისათვის, ამის წყალობით ძალ-მომრეობა გაბატონდა და ხალხს არაფერი აძულებდა ბოროტებას და ავკაცობას. ამიტომ აქ სიტყვასა და საქმეს შორის უშველებელი უფსკრულია. თქვენთან მოვა რომელიმე პატივსაცემი მოხუცი და მთელი საათის განმავლობაში იმასა სჩივის, რომ ქურდობა არ ისპობა, მეტად საჭიროა მისი ამოფხვრა და დამნაშავენი მკაცრად უნდა დაისაჯონო. ცოტა ხანს უკან, გაიხედავ, იმავე მოხუცს მოპარული ძროხა შეუყვანეს ეზოში და ისიც ყიდულობს, რა თქმა უნდა, ჩალის ფასად.

სარწმუნოებამაც ვერ უშველა ხალხს ზნეობრივად აღემაღლებინა, და აქაურები უფრო იმის ცდაში არიან—გარეგნულად აასრულონ სარწმუნოების კანონები. მარხვას მეტის-მეტად სიწმინდით ინახავენ, ვერ ნახავთ ვერც აზნაურის და ვერც გლეხის ოჯახს, რომ მარხვაში ერთ დღესაც სახსნილო სკამოს; ეკლესიებში ხშირად დღიან, განსაკუთრებით, მაღალი წოდება: ზოგს მოხუცს შეხედებით

თავადებში, რომელმაც საღმრთო წერილი და საეკლესიო წესები მღვდლებზე უკეთესად იცის, მაგრამ ეს მხოლოდ ჩვეულებაა, შეგნებული კი არა აქვთ, როგორ უნდა მოიქცნენ ნამდვილ ქრისტიანის შესაფერად. ვთქვათ, რომელიმე ქურდი ადმინისტრაციამ დაიჭირა, დაატუსაღა, მაგრამ ისევ განათავისუფლა,—ეს კაცი მიდის და სატუსაღოდან გამოსვლის დღესვე ისევ იპარავს რასმე, მაგრამ იგივე ქურდი, რაც ხანი სატუსაღოში იქნება, ათას ქისა მარჩილისათვის არ მიეკარება, თუ მარხვაა, სახსნილოს და უმაღლესი შიმშილის ირჩევს. ასე რომ საღმრთო წერილის სიტყვას უფრო აქცევენ ყურადღებას, ვიდრე მისს შინაარსს.

ამასთან ერთად მეტად **ცრუმორწმუნენიც** არიან. მაგალითად, ყველა დარწმუნებულია, რომ კუდიანები და ტარტაროზები არიანო, და ხან-და-ხან მეტად დრამატიული ამბებიც ხდება. ოსმალის ომს შემდგომ ზუგდიდის გარშემო სოფლებში საქონლის ჭირი გაჩნდა. სთქვას, კუდიან დედაკაცების ბრალი იქნებაო. სამურზაყანოში ერთი თურქია, რომელიც კუდიანებს იცნობს, და ის უნდა მოვიყვანოთო. მოიყვანეს კიდეცა. თურქმა სოფლის დედაბრები ყველა შეკრიბა და გლეხებს უთხრა: წყალში ჩაყარეთო, ვისაც ჩასძირავს—კუდიანი არ იქნება, ხოლო ვისაც მოიტყუებებს—კუდიანებიანო. ზოგი დედაბერი, ალბად ტანისამოსის წყალობით, წყალმა ზევით მოიტყუებია. თურქმა ეს საცოდავები ამნაირად დასაჯა: დაანთებინა უშველებელი კოცონი, დედაბრები გაათიტვლებინა და უბრძანა: გადახტით და გადმოხტით ამ ცეცხლზედაო. მანამდის აწვალა დედაბრები, სანამ არ ათქმევინა: ჭირი საქონელს ჩვენ დავეურიეთ და ამის შემდეგ ჯვარი სწერიანო. რამდენიმე დედაბერი ცოცხლად დაიწვა. ამ ამბავმა სამეგრელოს უმაღლეს მთავრობამდე მიაღწია. ამანაც, ბევრის მეცადინეობისა და შრომის შემდეგ, მოსპო ეს ჩვეულება ადამიანთა წვისა, ხოლო თურქის დაქვერ კი გაუჭირდა იმიტომ, რომ ხალხი იფარავდა. ბოლოს, როგორც იყო, ხელთ იგდეს, და გაგზავნილ იქნა ნერჩინსკი. ამას გარდა, ყველას ახლაც ახსოვს, რა სასაცილო, ამბავი მოხდა 1851, წელს მზის დაბნელების დღს. ხალხმა მზის დაბნელება ქათმებსა და მამულებს დააბრალა: ნაწლეებში პატარა გველები გაუჩნდათ და იმათ დააბნელეს მზეო. ამ დანაშაულისათვის იმდენი ქათამი გასწყვეტეს, რომ მთელ ნახევარ წლის განმავლობაში ქათამი იშვიათი საშოვნელი იყო.



მეგრული ქალი

ხატების თაყვანისცემაშიაც საშინელი ცრუმორწუნოება ეტყობათ. ხატებს ადამიანის ზნე-ხასიათებს ათვისებენ. ყოველ სოფელში ჰყავთ თითო **ძლიერი ხატი**, რომელიც ადამიანთ მოქმედებაში მონაწილეობას იღებს. ამ ხატებში ყველაზე მეტად სახელგანთქმულნი არიან წმ. გიორგის ხატები **ქიაჩისა** და **ყულისა**. მეგრულთ იმდენი რიდი და შიში აქვთ ამ ხატებისა, რომ როცა კი დააფიცებენ ამ ხატებზე, იშვიათათ თუ არ იტყვიან სიმართლეს. დაფიცების დროს თუ სთქვენ ტყუილი, კარგა ხნის შემდეგ მაინც იტყვიან მართალს. ამასთანავე მეგრელი დარწმუნებულია, რომ თუ ერთ-ერთ ამ ხატზე თავისი მტერი „გადასცა“ (დასწყევლა), არც სააქაოს დაეყრება სიკეთე **გადაცემულს** და არც საიქიოსაო; ამიტომ თუ გაიგო მეგრელმა, მავანმა ამა და ამ ხატზე გადაშკაო, მაშინათვე მადას, ზარალს ზედმეტად მიუზღავს და **„აღოზასა“** (შენდოზას) სთხოვს, ესე იგი, თავის თავს დაახსენივინებს გადაცემისაგან. ჯერ-ჯერობით მხოლოდ ამ ცრუმორწმუნე შიშით თუ-ღა შეიძლება ამ ხალხის ბავშურ მდგომარეობაში მყოფი ზნეობა სიკეთის **გზაზე** დააყენოს კაცმა.

— — —

მართალია, ხალხში ამდენი ცრუმორწმუნეობაა, ცუდა ჩვეულება ბევრი აქვს, მაგრამ ამასთანავე **სათნოებისა** და **სამართლიანობისადმი მიდრეკილებაც** ეტყობა. ყოველ დღე აუარებელ პირობებსა ჰკრავენ ურთიერთ შორის სიტყვიერად, და ყოველსავე პირობას წმინდად და დაურღვევლად ასრულებენ; ადათი, პრაქტიკულის მოსაზრებით შექმნილი, ბევრსა შველის აქაურობის სხვა-და-სხვა დავის გარჩევისა და სამართლის გაჩენის დროს იმ შემთხვევაში, თუ, ვინიცობაა, მეზობელმა თავისს მეზობელს უცოდნელობით ყანა გაუფუჭა, ან ღობე გაურღვია ან და სხვისი წისქვილის წყალი თავისს წისქვილს მიუღდო. საექვო შემთხვევებში მოპასუხე ფიცსა სდებს, და ამ ფიცს დიდი მნიშვნელობა აქვს და საზოგადოდ ყოველი საქმე როგორც სამოქალაქო ხასიათისა, ისე სისხლის სამართლისა ამ ფიცს შემდეგ ასე თუ ისე თავდება. რუსულ სამართლის წარმოების დროს მოწმეებს კაცი აღვილად იზოვნის, მაგრამ ამგვარ მოფიცვებს ვერას გზით ვერ დაიყოლიებს—თავის სასარგებლოდ ათქმევინოს რამე. ამიტომ რომ ყოველი მოფიცვარი დარწმუნებულია: თუ ტყუილად დავიფიცე, მთელი ჩემი სიცოცხლე დამსჯის ხატიო. ასეთ ტყუილ მოფიცვარს მერე რომ ვინმე მოუკვდეს, ან ოჯახში ზარალი რამ რომ მიეცეს, იტყვის, ესა და ეს ხატი მსჯის ტყუილ ფიცისთვისო. მაშინათვე მოჰჩივანთან მიდის, ზარალს ერთი-ორად ჭმიუზ-

ლავს და სთხოვს, „აღობა“ მისცეს; ან და ისიც მოხდება, რომ თვით მოპასუხე ამბობს: მართალია, საქმე კი მოვიგე, მაგრამ მართალი არ ვიყავიო, და მიდის მომჩივანთან, უბრუნებს მოგებულს, ერთიორად კიდევ უმატებს, ოღონდ „აღობა“ მიიღოს.

ხანდახან ისეთი საყურადღებო ამბები მოხდებდა, რომ თვით ბრძენთა-ბრძენი სოლომონი ვერ შესძლებდა გზა-კვალის გაგეგმას. ნიმუშად ერთ ამბავს ალენიშნავთ. „მეზობელთან,—ამბობს სთხოვენელი,—ამ 15 წლის წინად დავა ამიტყდა მამულის თაობაზე. ჩვენი საქმე მდივანბეგებმა გააჩიეს. მე ხატზე დავიფიცე, მომჩივანის თანხმობით; ჩემთან ერთად ორმა კაცმა ხატზე დავიფიცა ჩემს სასარგებლოდ. მდივანბეგებმა აიღეს და მიწა მე ჩამაბარეს. მას აქეთ არავინ დამდავებია, ისე ვფლობდი ამ მიწას. ორი წელიწადი რომ გავიდა საქმის გათავების შემდეგ, ამ მამულის ნახევარი ერთ მღვდელს მიეყიდე, მაგრამ დიდხანს არ გაუვლია, ისე ოჯახში უბედურება უბედურებას დაერთო (ჩამოთვალა, რაც დავმართა) და დავრწმუნდი, რომ ტყუილ ფიცის ბრალი იყო. ოღონდ კი ხატის რისხვა ამცდეს მეთქი და გადავწყვიტე მოგებული მამული ისევ თავის პატრონს დაევუბრუნო. მაგრამ საქმე ის გახლავს, რომ ის მღვდელი უარზე დგას,—ჩემს წილს არ დავუბრუნებო. რა ფული არ ვაძლიე, მაგრამ მაინც არა ჰქნა. ახლა იმისთვის გიახელით, რომ უბრძანოთ მღვდელს, ის მიწა ისევ მომეყიდოს და რა ფასსაც კეთილ-სინილისიერები გადასწყვეტენ, იმაზე მეტს მიეცემ; თუ ფიცისაგან არ გამანთავისუფლეს, სულ ერთიანად ამოვწყდები, ბატონო“. რა თქმა უნდა, ადმინისტრაცია ვერ გაერია ამ საქმის გარჩევაში, მაგრამ მღვდელმა კი, თუმცა პირველად დიდს უარზე იდგა, ბოლოს, რაკი გლეხი და მისინათესავეები არ მოეშენენ, მაინც დაუბრუნა, სამაგიეროდ ფასი მეტი გადაახდევინა. მოპასუხე მხოლოდ მაშინ დამშვიდდა სრულიად, როცა მთელი მამული დაუბრუნა მომჩივანს.

ნდობა მეტისმეტი აქვთ ერთმანეთისა. ფულის გასესხების დროს საკმარისი არის ქალაქის ნახევზე დაწერილი თამასუქი, რომ მსესხებელს მოვალეობის დროზე პირნათლად დაუბრუნოს ეალი. ხანდისხან რომელსამე საქონელს, მაგალითად, ცხენს ან ძროხას, ორი ან სამი კაცი ყიდულობს საზიაროდ და ყველა მოზიარენი თანხმობით სარგებლობენ; ზის ნამრავლითაც ამნაირადვე სარგებლობენ, სანამ იმდენი არ გახდება, რომ თანასწორად გაყოფა შეუძლებოდა. როცა საქმე იჯარით არის ასაღები და გასაკეთებელი, აქა-

ურებს საზიაროდ აღება სამუშაოს უფრო ემარჯვებათ. სხვათა შორის სოფელი ლესიქინე ვიცი, სადაც საღადიანო გლეხებია 70 კომლი, სიქინაგების გვარისა. თავისს ყოველგვარ საეკერო და სამრეწველო საქმეებს ერთად აკეთებენ; ეს სოფელი ცნობილია თავისის ზნე-დაცულობით და სიმდიდრით.

გეოგრაფიულ მდებარეობასაც მცირედი მნიშვნელობა კი არა აქვს ამ ხალხის ზნეობრივად განვითარების საქმეში: იმერეთის მოსაზღვრე სოფლების მცხოვრებნი თვალსაჩინოდ განსხვავდებიან ზნეობრივად განვითარების მხრივ სამურზაყანოსთან მეზობლად მდებარე სოფლების მცხოვრებთაგან. ბევრი კარგი რამ გადაიღო იმერეთიდან სამეგრელოს იმ ნაწილმა, რომელიც მის მოსაზღვრედ არის; ხალხი უფრო მშვიდობიანის ზნე-ჩვეულებისა შეიქმნა, მეურნეობას და საქმიანობას მიჰყო ხელი. მაგალითად საჭილაო, სუჯუნა და ჭალადიდი დიდად განსხვავდებიან სამეგრელოს სხვა სოფლებისგან. აქ ზნეობრივად დაწინაურებულნი არიან მკვიდრნი და მრეწველობის მხრივაც, იმ დროს როცა ყველას გუშინდელ დღესავით ახსოვს, თუ როგორ ძალას ატანდა მთავარი დავით დადიანი სამურზაყანოს მოსაზღვრე მცხოვრებლებს, რომ მეურნეობისათვის მიეცათ ხელი. ხოლო ძალდატანება იმიტომ იყო საჭირო, რომ მუშაობა სასირცხვილო საქმედ მიაჩნდათ. მანამდე კი აქაურები მარტო მოპარულ ცხენების გადაყვანას მისდევდნენ და თოხი ხელში არ აუღიათ. სამწუხაროდ, ასეთს საეჭვო სოფლებს დღესაც შეხვდება კაცი: მცხოვრებნი სირმაშემოვლებულ ტანისამსიანნი დადიან, მათ ცოლებს აბრეშუმების კაბები აცვიათ, ხოლო მათს მამულს სახნისი არ მიჰკარებია; ახლა ერთი ჰკითხოს კაცმა ამ ვაჟ-ბატონებს: საიდან, როგორ ახერხებენ ასეთს კოხტობას! ეს სოფლები მთავარი ბუნავია იმ საზარელ ხელობისა, რომელიც აჩანაგებს და ანიორწყლებს მშრომელ გლეხის ნაოფლარსა და ნაწვავ-ნადაგსა.

მართალია, აქაურ საზოგადოების ჩამორჩენის მიზეზი—მისი ზნეობრივი ნაკლულებანება არის, მაგრამ ისიც უნდა მოვიხსენიოთ, რომ ამ ნაკლულებანების სათავე უმეტესათ ის უკუღმართი საზოგადო წყობილება და პირობებია, რომელთა აღწერას ახლა შევუდგებით.

III

კარ-მიდამო მებატონისა; მისნი მოსამსახურენი.—მისგან დამოკიდებული მცხოვრებნი: მოჯალაბე, მებეგრე და აზატი.—მათი მოვალეობა.—გლეხების გლეხები.—აზნაურნი.—სასულიერო წოდება.—სამეგრელოს მცხოვრებთა რიცხვი და მათი დანაწილება კლასებად.—მაღალ—თავისუფალ წოდებისა და დაბალ—ყმათა წოდების რაოდენობა.

ჩვენს წინა დევს ორი ოთხ-კუთხი ქცევის სივრცე ეზო, შემომესრილი და თხრილ-შემოვლებული. შიგ კოინდარი სთესია და მთელი ეზო მწვანე და საუცხოვო ხალსა ჰგავს. აქა-იქ უზარმაზარი და განივად გაშლილ-ტოტებიანი კაკლის ხეები დგას. შიგა და შიგ ურევია ხეხილის ხეები და ვაზ-გადახვეული თხმელები. ეზო დაქსელილია ბილიკებითა და უკან ხის ერთსართულიანი ოდა დგას, აივნიანი. ამ სახლის შენების დროს პატრონი, ეტყობა, არ ცდილა არც სახლის სიმკვიდრის და აღარც სილამაზისათვის, თავი და თავი—იმისთვის უზრუნვია, რომ გრძელ და დაქანებულ სახურავით დაეფარა აივანი,—მზემ არ დამაცხუნოსო, და გაეკეთებინა ერთი ვრცელი დარბაზი, რომელსაც აქვს ერთი უშველებელი ბუხარი და ორი ერთმანეთის მოპირდაპირე კარი, ერთი—წინ და მეღრე—უკან. დარბაზს მიკეთებული აქვს ორი, სამი პატარა ოთახი, ყველგან გრძელი მერხები დგას ან და ტახტები, კრელ ხალიჩებით ან ქაჩიბით დაფარული. ტახტზე ზანდუკები და სხვა და სხვა სიდიდის კალათები დადგმული. შიგ ინახება სხვადასხვა რაგინდარა და მთელი განძეულობა სახლის პატრონისა. ტახტებზედვე ალაგია ყუითუყის ლეიბები და ბალიშები, რომლებიც სულ მუდამ აქეთ ხოლმე იმდენი, რომ მასპინძელსაც ეყოს და სტუმარსაც.

სახლი გოჯ-ნახევრის სისქის ფიცრისაგან არის აშენებული, არც შიგნიდან არის გაგოზილი და არც გარედან, ასე რომ ბევრგან შიგნით ქარი თავისუფლად უბერავს. მაგრამ ამის დარდი არა აქვს სახლის პატრონს: მისი საშობლოს ჰავა ისეთია, რომ წელიწადში ცხრა თვე ზაფხულია, ასე რომ თუ ზრუნავს, ისევ იმისთვისა ჰზრუნავს, რომ მზის მწვევე სხივთაგან სახლს თავი შეათავოს. ხანმოკლე სიცივეს როდი უშინდება: ბუხარს მოუჯდება და იოლად გამოდის.

ოდას იქით-აქეთ და უკან მომცრო ქოხები უდგას, სადაც მოსამსახურენი სცხოვრობენ და საკმელს აკეთებენ. ამ ოთახს უკან მოდგმულია პატარა ხელები და სასიმიინდეები, სადაც მეტად ცოტა პირნახული ეტყვა.



შეგრელი გლეხი

აი სანიმუშო ოჯახი სამეგრელოს შეძლებულ მებატონისა. ყველა მებატონეს აწნაირი კარ-მიდამო აქვს, ზოგისა უკეთესია, ზოგისა—ამაზე მდარე,—ეს თვით მებატონის სიმდიდრე-სიღარიბეზეა დამოკიდებული. ზოგი ეზოში სიმინდსა, ღოს და პურსა სთესავს; ზოგს ყანა ეზოს გარეთ აქვს, მაგრამ ახლოს კია სახლთან; ზოგ-ზოგს უფრო ღიდი ოდა უდგას, მდიდრულად მართული; ზოგს კი უფრო ღარიბული და პატარა სახლი აქვს; ხშირად, აქაური მებატონე სარკმელებიან, ბუხრიან და აიენიან ოდის მაგიერ ვრცელ ქოხში დგას, სადაც ზამთრობით შუაგულ ალაგას, კერაზე, გაუქრობელი ცეცხლი ანთია.

ამ სახლ-კარის პატრონი ამ ქვეყნის მალალ წოდებას ეკუთვნის, მემამულეა, და, როგორც სრულ-უფლებიან და თავისუფალ კაცს, თავს ახვეიან მისი ხელ-ქვეითი მსახურნი და გლეხები, მის მამულზე მდგარნი. ვეცადით დაეუახლოვდეთ ამათ და გამოვარკვიოთ: როგორა სცხოვრობენ. ჯერ დავიწყით დაბალ წოდებიდან—მსახურთაგან.

მსახურნი, როგორც მდებრობითის, ისე მამრობითის სქესისანი მებატონის სახლში სცხოვრობენ პატარაობიდანვე. ზოგ მებატონეს ბევრი მსახური ჰყავს. მათს შორის განსხვავებაც არის,—ეს იმაზეა დამოკიდებული, თუ რა გვარ საქმის გაკეთება აქვთ დაკისრებული. ყველაზე დაბალი და დამოკიდებული მსახური—**მოჯალაბეა**. ესენი სულითა და ხორციით ბატონს ეკუთვნიან. ბატონს შეუძლიან მოჯალაბე გაჰყიდოს, ვისაც უნდა აჩუქოს, რაც უნდა, ის სამუშაო გააკეთებინოს. **მოჯალაბე**—სრული მონაა, მისი ბედი და უბედობა ბატონის ხელშია! საშინელია ამგვარი დამოკიდებულება ადამიანთა შორის! ეს დამოკიდებულება მონას ღვთის ხატებას უკარგავს, ავიწყებს, რომ ისიც ადამიანია. ბატონი თავის შინაურ პირუტყვს უფრო ღმობიერად ეპყრობა, ვიდრე დამონაგებულს ადამიანს. ბატონი ხედავს, რომ მონასაც ადამიანის სახე აქვს და რომ სულიერი ბუნება მისი პირუტყვისაზე უფრო მაღლა სდგას; დიახ, ხედავს, მაგრამ მისი ცდაშია, მონა სულის ამოხდამდე იმსახუროს და დროს არ აძლევს გამოერკვას და იგრძნოს თავისი ღირსება, ადამიანობა. ამნაირი კაცი იბადება, სცხოვრობს და კედება საშინელს უმეცრებასა და სიღარიბეში; ამას ისიც დაურთეთ, რომ რაღაც არა-ქრისტიანულს, მოგონილს სახელს ეძახიან. **მოჯალაბე ქალის** მდგომარეობა მოჯალაბე კაცის მდგომარეობაზე უარესია: მამაკაცს დაცოლშვილების ნება აქვს, იმიტომ რომ ბატონის ოჯახს მომუშავე ემატება; ქა-

ლი კი უფრო ხშირად გაუთხოვარი რჩება, თუ თვით მოჯალაბეთა შორის საკმარო ვერავინ გამოუჩნდა, ბატონის სასახლეში. **მოახლე** უმკველად უნდა მიჰყევოდესთ მზითვეში მებატონის ქალიშვილებს. თუმცა აქ მოვალენი არიან ქალიშვილებად დარჩნენ, მაგრამ მოახლეთა შორის იშვიათათ გამოფრევა ისეთი, რომ უკანონო შვილი არა ჰყავდეს, ხანდისხან ამ უკანონო შვილის მამა თვით მებატონეა ხოლმე. ხშირად გაგვიგონია ამ გვარ ქალთაგან გულის გამგმირავი ჩივილი. ერთი მათგანი მალულად თავისს ბატონს გაქცევია, თუ სადმე ორიოდ გროში ებადა, წერა-კითხვის ვაი-ვაგლახით მცოდნე დიაკენისათვის მიუცია და თხოვნა დაუწერიანებია. ეს თხოვნა რუსის მოხელეს მოუტანა. სახეზედვე ეტყობოდა მთელი მისი უმწვერვალესი სიღარიბე და გაკირვება; თვით ტიპი მისი სრულებით არა ჰგავდა მეგრულ ქალთა იმ ტიპს, რომელიც მთელს კავკასიაშია განთქმული; ეს მოახლე სხვა ჯიშს ეკუთვნოდა, დაკნინებულსა და დაჯანდაცბულს. მოუსმინეს თხოვნა და იმანაც თავისი თავგადასავალი უამბო უფროსს.

„მე,—სთქვა მოახლემ,—N-ს ეკუთვნოდი, იმის ხელში ორი შვილი მეყოლა—ქალი და ვაჟი; მერე მეორე მებატონეს მიჰყიდა ჩემი თავი, შვილები კი თვითონ დაიტოვა. ახალ ბატონის ხელში შვიდი წელიწადი ვიცხოვრე. და ამ დროს გავიგე, რომ ჩემს წინანდელს მებატონეს ჩემი ვაჟი სამურზაყანოში გაუყიდნია, ხოლო ქალა—იმერეთში. ახალის ბატონის ხელში სამი შვილი მომეცა. ახლა ბატონი უფროსს შვილს გაჰყიდვას უპირებს, და თქვენთან გეახელით, რამე მიშველოთ. ბატონი მემუქრება,—თუ სადმე წასულხარ საჩივლელადა, შენ თვითონ აფხაზეთში გაგყიდო“.

ამ ამბავზე საშინელი თუ რამე იქნება კიდევ! ხომ ასეა, მაგრამ ასეთი ამბავი ამ ცოტა ხნის წინად ხშირად ხდებოდა. სხვა ამბავიც გვახსოვს:

მოვიდა ქალი და კაცი, ორივე **მოჯალაბე** იყო. სამის წლის წინად ბატონისაგან ათ თუმნად თავი დაუხსიათ, მაგრამ რაკი ფული თვითონ არ ჰქონოდათ, მეორე ბატონისათვის ათის წლის ქალი დაუგირავებიათ ათ თუმანში. როცა ქალის გამოსყიდვის ვადა დადგა, მებატონეს, რომელთანაც მათი ქალი მსახურობდა, თავისი ფული მოუტანეს, მაგრამ მებატონემ ცივი უარი უთხრა თურმე,—იმ საბუთის ქალაღში, რომლის ძალით თქვენი ქალი მყავს, სწერია, რომ გოგო გირაოდ კი არ ამიყვანია,—ვიყიდო.

მართლაც, რადგან წერა არ იცოდნენ დედმამამ, მათ მაგიერ საბუთის ქაღალდზე სხვას მოუწერია ხელი მათის მინდობილობით.

ყველა ამ გვარ შემთხვევაში რუსის მთავრობა დაუყონებლივ ემხრობოდა გაპირვებულთ და ენერგიულად ჰქურნავდა ტანჯვა-წვალებისაგან. მაგრამ ვერც იმას ვიტყვით, რომ სამეგრელოს მთავრებიც არ ცდილობდნენ ამ უცნაურ ქმნილებათა ყოფა-ცხოვრების შემსუბუქებასაო. მოთვარმა ლევან დადიანმა დაადგინა, —უკანონოდ შობილნი საეკლესიო კუთვნილებად ჩასთვალეთ და საეკლესიო მამულებზე დაასახლეთო. მაგრამ ამით ბევრი არაფერი მალამო დასდებია მოჯალაბეთა წულულს. საეკლესიო უწყებამ ისევ მებატონეებს მიჰყიდა უკანონოდშობილნი და ესენი იმნაირივე მოჯალაბეებად იქცნენ, როგორც მათი ღებები იყვნენ. ამიტომ, რაკი დაინახა მთავარმა—ამ გზით არ ეშველებათ უკანონოდშობილთაო, ამის შესახებ თავისი ბრძანება გააუქმა, და ის იყო და ის—მეტი არაფერი უქნია ამ უბედურთა დასაცვლად.

მებატონეს მხოლოდ ერთი ბუნებრივი ვალი აწევს მოჯალაბის მიმართ: უნდა ასვას-აქაშოს და ტანთ ჩააცვას, და თუ დაინახა, რომ მოჯალაბეთა რიცხვი ღიღია, ამდენი არა მჭირდებაო, ზედმეტს თავის მიწაზე დაასახლებს და სხვადასხვა მოვალეობას დაადებს. თუ მოსახლე-მოჯალაბეს რამდენიმე ქალიშვილი ჰყავს, ერთი მათგანი **მოახლედ** უნდა წაუყვანოს ბატონს, დანარჩენებს კი ნება აქვთ ქმარს გაჰყვენ. საზოგადოთ, ყველა სხვა შინაურ სამუშაოთა გარდა, ერთი სამუშაოცაა—ლომის ძეხვა, რომელიც მხოლოდ მოჯალაბეს აწევს კისერზე; ამ საქმეს ბატონის მსახურთაგანი სხვა არაფერ მოჰკიდებს ხელს. ამასთანავე, მოჯალაბე-ქალთა შორის ერთი წოდებაც გამოერევა, რომელსაც თავის ბატონის სასახლეებში საპატიო ადგილი უჭირავს,—ეს არის **გამდელი**, ბატონის შვილების აღმზრდელი. ჩვეულებრივ, როცა ამ მძიმე მოვალეობას პირნათლად ასრულებს ქალი, მებატონე ანთავისუფლებს; მაგრამ ასეთი ბედი იშვიათ მოჯალაბე-ქალს ეწევა ხოლმე.

—

მოჯალაბეთ მეორე რიგის მსახურნი—**ფარეშები** მისდევნ. ფარეში ბატონის სახლში დაბადებული არ არის, არც ისეთია, რომ თვინიერ ბატონის სახლისა სხვა სახლი და სხვა ოჯახი არ იცოდეს. ფარეში შვილია ბატონის მიწაზე დასახლებულის გლეხისა (ამის შესახებ ქვემოთ გვექნება ლაპარაკი), რომელიც ვალდებულია თავისს

ბატონს მსახურნი მიჰგვაროს ხოლმე. ფარეშებად 12—13 წლის ნაკლები ყმაწვილები არ მიჰყავთ: ფარეშები საზოგადოთ იმ ჰასაკში უნდა იყვნენ, რომ ამა თუ იმ საქმის გაკეთება შეეძლოთ. ყოველი მათგანი იმას აკეთებს, რაც იმის მამას გაუკეთებია და ამ წესს არაფრის გულისთვის უღალატებს. ყოველ შემძლებელ მებატონის სასახლეში შეგვხვდებოდა მოსამსახურეები: **პარის ფარეში, მზარეული, ხაბაზი, მეწისქვილე, მეჯანიბე, მოლარე, ხელოსანი**, და სხ. და სხ. მებატონე მოვალეა მხოლოდ არჩინოს ისინი; დანარჩენისთვის უნდა იზრუნოს ფარეშის ოჯახმა, რომლის მაგივრად ფარეში ბატონს ემსახურება ხოლმე. რამდენისაჲმ წლის სამსახურის შემდეგ ფარეში ისევ თავის სახლში ბრუნდება და იმის მაგივრად სასახლეში მისი ძმა ან შვილი მიდის. ასე რომ მსახურთა ამ ნაწილს მოჯალაბებზე უფრო თავისუფალი ხასიათი აქვს.

ამათ გარდა, თავადებს მესამე რიგის მსახურნიცა ჰყვანან—**შინაყმანი**. შინაყმები თავადებისაგან დამოკიდებული აზნაურნი არიან, რომელნიც ვალდებული არიან ეგრედ წოდებული საპატოო სამსახური ასრულონ. შინაყმანი თან ახლავან ხოლმე თავადებს და მათის ოჯახის წევრებს, როცა ესენი სადმე წავლენ, უზანგს ჩამოუწევენ, სტუმრებთან სუფრაზე ემსახურებიან და ამასთანავე ლაპარაკით ართობენ; თავადები შიკრიკებად და მოციქულებად ამათ გზავნიან თავიანთ თანასწორებთანავე ან უფროსებთან მოსალაპარაკებლად, როცა სიმარჯვე და გამოცდილებაა საჭირო. აზნაურები შინაურობაში სხვადასხვა ხელობას ასრულებენ, მაგ. ესენი არიან **სახლთუსუცეხები, მოჯრავები** და სხ.

აი რა სხვადასხვა ჯურის, მეტად თავისებურის ელფერის ხალხი სცხოვრობს ერთ ჰერ ქვეშ; აი რა სახისაა შინაური ყოფა-ცხოვრება მეგრელ მებატონისა! აქ რამდენიმე წოდებაა საზოგადოებისა, სულ სხვადასხვა ნაირი. მაგრამ თავი იმიტომ აქვს ერთად მოყრილი, რომ ბატონისაგან დამოკიდებული არიან. ბატონი და მისი ცოლშვილი ამ მსახურთ ისე უყურებენ, როგორც საკუთარ ნივთს. მათის კეთილდღეობისათვის გაჩენილს: მაგრამ ამავე დროს თავის დღეში არ მოსთხოვენ იმაზე მეტს, რაც ადამი და მამა-პაპათავან დარჩენილმა ჩვეულებამ დააქანონა: ფარეშს არაფრის გულისათვის არ შეიძლება მოჯალაბის გასაკეთებელი საქმე გააკეთებინონ, შინა-

ყმას— ფარეშისა; ყველა იმას აკეთებს, რის გაკეთებაც ვალად ადევს,— მხოლოდ ამ შემთხვევაშია **შშვილობა** დაცული სასახლეში.

— — —

კარმიდამოს აწერის შემდეგ გადავიდეთ ბატონის მამულზე. აქა ცხოვრობენ, მისნი ქვეშევრდომნი, რომელნიც იმავე დაკანონებულ ადათის ძალით ორ სხვადასხვა კლასად იყვნენ დაყოფილნი— **მებეგრებად** და **აზატებად**.

პირველ კლასს, **მებეგრებს**, სიტყვა **ბეგარა-დან** დაერქვა თავისი სახელი. ეს კლასი კიდევ თავის ბზრივ ორად განიყოფებოდა: **გლეხებად** და **მსახურებად**.

გლეხს (სხვანაირად **ყაზახი**, და ანუ **მარგალი** ერქვა) მებატონესი აი რა ემართა:

1) ყოველს კომლს უნდა ეძლია თითო მოსამსახურე მამაკაცი (ფარეში) და ამ მოვალეობისაგან კომლი მხოლოდ მაშინ თავისუფლდებოდა, თუ ოჯახში ერთი მუშა კაცის მეტი არ იყო.

2) ყოველ ოჯახს, როცა ბატონი მოითხოვდა, ერთი **მუშა** უნდა გაეგზავნა. გადაჭრილი არ იყო, მუშას კვირაში რამდენი **დღე** უნდა ესაქმნა ბატონისათვის.

3) ყოველ კომლს მებატონესთან **ბეგარა** მოჰქონდა. საბეგრო იყო: ა) ღორი და ქათამი, ბ) გადაჭრილი საწყაო ღომი, გ) გადაჭრილი საწყაო ღვინო.

გარდა ამისა, ყოველი ოჯახი მოვალე იყო ბატონისათვის სხვა ძღვენიც მიერთმია. ამ ძღვენებს თავ-თავისი სახელები ერქვა: **ოქკომური**, **ოზატკური**, **საპურე-პური**, **საყველიერი** და სხ. ყველა ძღვენების ჩამოთვლა ძნელია, ამიტომ რომ სხვადასხვა ზოფელში სხვადასხვა ძღვენი იციან. ძღვნად მიართმევენ ხოლმე პურს, ყველს, ციკნებს და კრავებს. ეს ძღვნობა შემთხვევით გაჩნდა, მაგრამ რაკი ორ წელიწადს ზედი-ცედ ზოართვეს მებატონეს, მერე სამუდამო ბეგარად გადაქცევიათ იმ საბუთით, რომ ერთხელ ჩადენილი და მეორეჯელ განმეორებული საქმე კაცს ჩვეულებად გადაექცევა ხოლმე. ყოველ მოტანილ საჩუქარს პირველად **ძღვენი** ჰქვია; მაგრამ საჩუქრის მომტანი ვალდებული არ არის კვლავაც მოიტანოს ხოლმე ძღვენი. ფრანგების გლეხებსაც წესადა ჰქონდათ: „une fois—n'est pas coutume“,—მარტო ერთხელ ჩადენილი საქმე ჩვეულება არ არისო. მაგრამ თუ **ძღვენი** კაცმა ორჯელ მოიტანა, ძღვნობა **დებულებად**, ბეგრად გადაექცევა. მებატონეთ იციან ამ წესის ძალა და მოფერებით და ეშმაკობით ცდილობენ მეორეჯელაც მოატანინონ გლეხს

ძლენი, ან რამე სხვა სამსახური გააწევიონ, და მერე, ორი-სამი წელიწადი რომ გაივლის, ძალით მოსთხოვენ,—მოვალე ხარ, გმართებსო. გლახს კარგად ესმის მეზატონის ეშმაკობა და ყოველის ლონისძიებითა ცდილობს ახალი არაფერი მოუშატოს იმას, რაც მის მამა-პაპას ემართა; მაგრამ ხშირად სჭირია ბატონის მფარველობა და დახმარება და ამის მიზეზით უნებურად იბეგრავს ხოლმე თავის ზედმეტის ბეგრითა.

სამეგრელოში ზოგიერთი მეზატონე 'ამაებს არა სჯერდება და თავის სოფლებში **გლახების** ოჯახიდან გოგოები გამოჰყავთ მოსამსახურეებად. რაკი გოგო ბატონის სასახლეში ჩაეარდება, მერე **მოჯალაზედ** იქცევა. ამ შემთხვევაში ბატონი ასე შერება: გლახის ოჯახში გოგოს სულ პატარაობითვე აარჩევს, კისერზე აბრუნუმის წითელ ზონარს დაკიდებს და ამით თავის მოახლედ დაინიშნავს. აქაც არის მსგავსება ფრანგისა და მეგრულ გლეხობათა შორის. ფრანგებში ძველად ყმებს საყელოსა ჰკიდებდნენ, რომელზედაც ეწერა: J'appartiens (ვეკუთვნი); განთავისუფლებულ გლახს —Franc du collier (საყელოსაგან განთავისუფლებული) ერქვა. მაგრამ აქ ისიც უნდა მოვიხსენიოთ, რომ გლახი მოახლედ თავის ქალიშვილს უდავოდარბოდ იშვიათად უთმობდა ხოლმე. თავად ფაღავეს არ დაავიწყდებოდა, თუ როგორ უკმლავდებოდნენ ამის გამო გლახები: ხანდის-ხან სისხლიც-კი იღვრებოდა. ამავე მოთხოვნის გამო, ფაღავების გვარის ერთ-ერთი წევრის მიერ, უკანასკნელად 1858 წ., მოხდა უწყსოება სოფ. ნახუნუში. აჯანყდა 80 კომლი გლახი. ადგილობრივი მთავრობა იძულებული შეიქნა სამხედრო ეგზეკუციისათვის მიემართნა და მეთაურნი უწყსოებისა რამდენისამე წლით გაგზავნა კავკასიიდან.

მეორე ნაირი **მოზეგრე** —გლახნი, როგორცა ესთქვით, **მსახურები** არიან. გლახთაგან იმითი განსხვავდებიან, რომ ბატონს მუშად კაცს არ აძლევენ, აგრეთვე არ აძლევენ გოგოებს მოახლეებად; დანარჩენში კი გლახებსა ჰგვანან.

საზოგადოთ კი ყველა გლახ-მეზეგრეს, ყველა თვის ვალდებულებათა ვარდა, მართებს: ბატონს წელიწადში სამჯერ გაუთხოვოს სიმინდისა და ლომის ყანა,—ამ სამუშაოს **ნაღობა** ჰქვიან,—და გადაუზიდოს ბარგი და ტვირთი ერთ სოფლიდან მეორეში,—ამ ბეგარას **ტვირთობა** ჰქვიან.

ზოგიერთ კომლს, ზემორე თქმულს ვარდა, მართებს: წელიწადში რამდენისამე დღის განმავლობაში ბატონის ცხენები და მეჯინი-

ბე თავის ეზოში შეინახოს, ან და ამის მაგივრად ბატონს უნდა აძლიოს ასიდან ორასამდე კონა ჩალა.

ერთი რამ კიდევა ჰმართებთ გლეხებს. ეს ვალი ყველაზე მეტად მიძიმეა: წელიწადში რამდენისაზე დღეობით ბატონი და მისი ცოლ-შვილი თავის სახლში უნდა შეინახოს. ბატონის მისვლა გლეხის სახლში კალიის შემოსევასა ჰგავს: მთელი კირნახული ჰქრება. თუ რამე ძვირფასი ნივთი აქვს, ხელიდან ეცლება. და ამიტომ თვით ამ ბეგარას საშინელი დრტვინვა და ჩივილი მოსდევს ხოლმე. ბანძასა და ნახუნუში (სენაკის ოლქის სოფლებში) ადგილობრივმა მთავრობამ მებატონეებს ურჩია—ამის მაგივრად რამე ერთდროული ხარკი დაადევით გლეხობასაო. მებატონენი დასთანხმდნენ და გლეხებმაც ცოტა თავისუფლად ამოისუნთქეს.

მეორე ჯურის გლეხებს **აზატები** ჰქვიათ. ეს სიტყვა სპარსულია, ქართულად „თავისუფალსა“ ჰნიშნავს. აზატი სრულიად თავისუფალი კაცი არ არის, არამედ გლეხია, რომელიც ზოგიერთ მოვალეობისა და ხარკისაგან განთავისუფლებულია. ამ მოვალეობათაგან ბატონი გლეხს მაშინ ანთავისუფლებს, როცა რამე განსაკუთრებულ სამსახურს გაუწევს, ან მაშინ, როცა ბატონი გლეხის მწყალობელია, ან და მაშინ, როცა გლეხი თავს დაიხსნის. ბატონი გლეხს **აზატობის** საბუთს აძლევს, რომლის ძალით გლეხს სულ უბრალო რამ ვალი რჩება ბატონისა; უფროსერთ შემთხვევაში **აზატები** ვალდებულნი არიან ბატონს ეახლნენ ხოლმე მგზავრობის დროს და ორ წელიწადში ერთხელ ერთი ძროხა მოუყვანონ, ან და ეს ძროხა დაუკლან და სანაქებოდ გაუმასპინძლდნენ.

ამ გლეხებს, რომლებიც პირდაპირ მებატონეებს ეკუთვნიან, მისდევენ ყმები, მებატონეთა გლეხების კუთვნილნი, ანუ **გლეხის-გლეხი**. ესენი მოჯალაბენი არიან,—გლეხები ჰყიდულობენ დიდ ფასად და თავის მაგივრად მებატონეებს უმსახურებენ. ხშირად იმასაც შეხედება კაცი, რომ ამ მოჯალაბეებს თავისი მოჯალაბენიც ჰყვანან, საშინელ ფასად ნაყიდნი, რაიცა შემარძრწუნებელ უკანონოდ უნდა ჩათვალოს. მთავარმა დავით დადიანმა განიზრახა ამ ბოროტების ამოკვეთა და 1841 წელს დაადგინა: გლეხს უუკრძალავ გლეხი ჰყავდეს ყმადო. და თუმცა გლეხებს ბევრი გლეხები ჩამოართვეს და სადადიანოდ ჩარიცხეს, მაგრამ ბოროტება მაინც არ აღმოიფხვრა სრულიად და დღემდე დარჩენილია.

ამ თავისუფალ, ან ნახევრად თავისუფალ წოდებას გლეხების მისდევს **აზნაურობა**, რომელიც ცალკე წოდებას შეადგენს და რომელსაც უფლება აქვს მინიჭებული ყმები ჰყავდეს, მაგრამ მაინც დამოკიდებულია თავადთაგან. **აზნაურებს**, როგორც ზემორე მოვიხსენიეთ, მართებთ საპატიო სამსახური თავადებისა და თავის ყმებისაგან აღებულ ხარკიდან ერთ ნაწილს, **საუდიეროდ** წოდებულს, თავადებს აძლევენ.

საქიროა მოვიხსენიოთ სოფლის სასულიერო წოდებაც, რომელსაც მჭიდროდ დამოკიდებულება აქვს მამულის მეპატრონეებთან. დიდი ხანი არ არის მას აქეთ, სახელდობრ 1841 წელს, რაც გამოსცა ბრძანება მთავარმა დავით დადიანმა და განათავისუფლა სასულიერო წოდება ბატონ-ყმურ მდგომარეობისაგან. განუთავისუფლებულნი დარჩენ მხოლოდ მღვდლის შვილები, რომლებიც ამ ბრძანების გამოცემამდე დაიბადნენ—და რომელნიც, ამ სახით, ისევ ბატონების ხელში იმყოფებოდნენ. მაგრამ რომელი მღვდლის შვილი მღვდლად კურთხევას მოინდომებდა, თუ სურდა, იმავე ბრძანების ძალით, ნება ჰქონდა თავი დაეხსნა ბატონისაგან, მხოლოდ სულზე 26 მანეთი უნდა გადაეხადა. სამღვდელოების განთავისუფლებასთან ერთად, ის მამული და გლეხები, რომლებითაც ეს წოდება მემკვიდრეობით სარგებლობდა, მამა-პაპული უძრავი ქონება, მეპატონეთა საკუთრებად იქნა აღიარებული, იმ პირობით კი, რომ სამღვდელოებას შეეძლო კვლავაც ესარგებლნა, მხოლოდ მეპატონესათვის წლიურ შემოსავლის მეთათვი უნდა ექლია. **შენობები, სამღვდელოთა ეზოში აგებული, აგრეთვე კეთილშეძენილი უძრავი და მოძრავი ქონება მათსავე საკუთრებად დარჩა.**

თუმც თავისუფლებამ სამღვდელოებას შესაფერი ასპარეზი გაუხსნა სამოღვაწეოდ, მაგრამ მონობის ბეჭედი კიდევ არ გარდერეცხა. ეს დამონებული მდგომარეობა სამღვდელოთა მათს სრულ უმეცრებაში გამოიხატება. სოფლის მღვდელს ჯერ კიდევ არ მოუპოვებია ის მნიშვნელობა და ძალა, რომელიც იმის მაღალ ხარისხს შეეფერება. ჯერხანად ესენი მარტოოდენ აღმასრულებელნი არიან წირვა-ლოცვისა და საეკლესიო წესებისა. სარწმუნოება-ზნეობას ჯერ ვერ ასწავლის როგორც მეპატონეს, ისე მისთა ქვეშევრდომთა და ამიტომ მათს შორის ძმობა-სიყვარულის ჩამომგდებად აღარ ვარგა.

სამღვდელონი მეტად ბევრნი არიან. მრავალ სამრევლო საყდართა გარდა, ყოველ მდიდარ მეპატონის სახლში დიანიხავთ კარის

საყდარს და კარისავე მღვდელს. ყველა ეს საყდარი ერთ გვეგმაზე არიან აგებული, ხისებია და მეტად მწირ და ცუდ ყოფაში არიან. სამრევლო საყდარი კარის საყდრისაგან არაფრით განირჩევა— არც გვეგით და არც მორთულობით, მხოლოდ შესანიშნავი იმით არიან, რომ ჩვეულებრივ სერებზე აშენებენ. გარშემო მუხისა, დაფნისა, ძელქვისა, ურთხელისა და ბზის ხეები აქვთ შემორგული. ამ ხეებს ხელს არაფერ ახლებს, ამიტომ მშვენიერად და თვალწარმტაცად იზრდება. ეს ტყე იმ წმინდანების სახელობაზეა გაშვებული, ვის სახელობაზეც თვით საყდარია ხოლმე აგებული, ცულს ვერაფერ მიაკარებს. ყოველ სამრევლო საყდარში დიდი სპილენძის ბუკი (ოყე) არის შენახული, რომლითაც საკირიების დროს ხალხს თავს უყრიან ხოლმე. სამეგრელოში მომხდარ აჯანყების დროს ეს ბუკები გულმოდგინედ ასრულებდა თავიანთს დანიშნულებას.

— — —

აი, საზოგადო სურათი და საზოგადო დახასიათება იმათი, ვინც სამეგრელოს შეძლებულ მემატონეს გარს ახვევიან და ისტორიულად შექმნილ დამოკიდებულებაში არიან მისგან. ხოლო კანონიერება ამ დამოკიდებულებისა ჩვეულებასა და ადათზე არის დამყარებული. მაგრამ ისიც უნდა ვსთქვათ, რომ შეძლებული მემატონეები გაცილებით ნაკლებია შეუძლებლებზე; უფროსერთი კი მცირეგამულიანია და ხშირად რამდენსამე მემატონეს რამდენიმე კომლი მართლაც რომ უზადარუკი გლეხები ერთად ჰყავთ. ყველაზე მდიდარი მემატონე სამეგრელოში—ეკლესია არის; ამას თავისი აზნაურებიცაა ჰყავს, აზატებიცა, მეხვეგრებიცა და მოჯალაბეებიც; ეკლესიას მთავარი მოსდევეს, ხოლო მთავარს—ბატონიშვილები (თავადნი დაღანნი). მაგრამ სამეგრელოს 1860 წ. შედგენილ კამერალურ აღწერისაგან გამოკრეფილ ნუსხიდან უფრო მკაფიოთ დაინახავს მკითხველი, თუ რამდენია მაღალი წოდება და რამდენია დაბალი.

მთელს სამეგრელოში 25,479 კომლია, რომელთაგან:

1. მაღალი, უხარკო წოდება:

თავადები	303	კომლი
აზნაური	2073	“
სასულიერო წოდება	469	“

სულ: 2,855 კომლი.

2. დაბალი, მოხარკე წოდება

ხარისხებად:

აზატი	575 კომლი
მსახური	3989 "
გლეხი	17.060 "
მოჯალაბე	990 "
სულ: 22,614 კომლი.	

3. ვის რამდენი ეკუთვნის:

სადადიანო	2747 კომლი
საეკლესიო	3065 "
საბატონო	16451 "
საგლეხო	331 "
სულ: 22, 614 კომლი	

მაღალი წოდება, რომელიც არ მუშაობს, დაბალ, მწარმოებელ წოდებასთან ისეთსავე დამოკიდებულებაშია, როგორც 1:8; ხოლო თუ 22,614 კომლიდან 10,000 კომლს 200 მდიდარ მებატონეებს მისცემთ, რომელთა რიცხვში მთავარსა და ეკლესიასაც ჩათვლით, დარჩება 12,614 კომლი დაბალის წოდებისა, რომელიც განაწილდება 2.645 კომლ მაღალ წოდებას შორის, ასე რომ მათი დამოკიდებულება გამოიხატება, როგორც 1:4, ესე იგი, ოთხ მუშასა და მწარმოებელს აწევს კისერზე და მის ოფლითა სცხოვრობს.

სამეგრელო, სანამ რუსეთის ქვეშევრდომად არ გახდა, ასპარეზი იყო შიშინანობისა და რბევა-წიოკობისა, და კიდევ ამიტომ გამრავლდა მაღალი წოდება. ამ წოდებას კისრად აწვა დაცვა სამეგრელოსი გარეშე მტრისაგან, და რაც უფრო ბევრი იყო ეს წოდება, მით უფრო უზრუნველ ჰყოფდა, ვიდრე აწუხებდა მშრომელ ნაწილს სამეგრელოსი მკვიდრთა.

სრულიად თავისუფალი გლეხი სამეგრელოში 1860 წლამდე არა ყოფილა. მებატონე ვისაც კი განათავისუფლებდა, მთავრის ბრძანებით მის მამულს მიაწერდნენ. ამ სახით გლეხი ისევ ყმა ხდებოდა. კაცის ანაირო განათავისუფლება რუსის მთავრობას უკანონოდ ეჩვენა და დაადგინა: ვისაც ბატონი განათავისუფლებს, სამთავროდ ნულარ ჩაირიცხებიანო. ამის მიზეზით სამეგრელოში ახალი წოდება გაჩნდა

—თავისუფალ გლეხებისა. 1861 წელს 20 კომლი იყო ამ თავისუფალ გლეხებისა.

IV

სამამულო იურისდიქცია.—გლეხების პატრონობა გაჭირების ეპოქაში.—მებატონეთა მამულის განუყოფლობა.—ვისა რჩება ამოწყვეტილ გლეხთა ქონება.—დასახელებულ მამულის გადასვლა მემკიდრეებზე.—ერთ მებატონისგან მეორე მებატონესთან გადასვლა გლეხებისა.—სასოფლო საზოგადოება.—წესი გლეხის დამყარებისა მამულზე.—გაყოფა კომლთა.—საკუთრება გლეხისა.—გლეხის გადასახლება ერთ მამულიდან მეორე მამულზე.—საზოგადო დახასიათება მებატონისა და გლეხთა დამოკიდებულებისა.—მნიშვნელობა მომავლის რეფორმისა.—საჭიროება სასწავლებლების გახსნისა.—დასკვნა.

წინა წერილიდან დავანახვეთ მკითხველს, თუ რა და რა ნაწილისაგან არის შემდგარი სამეგრელოს საზოგადოება. აქედან შეგვიძლია ის დავასკვნათ, რომ გლეხები ორ კატეგორიად განიყოფებიან, სახელდობრ: **მიწებად**, რომელთაც მოჯალაბენი ეკუთვნიან, და **მეკომურებად**, რომელთა დამოკიდებულება იმით გამოიხატება, რომ ზოგიერთი. ჩვეულების მიერ დაკანონებული, მოვალეობა და გადასახადი აწევს კისერზე. არ შევსცდებით, თუ ამათ სახელად **ბატონ-ყმურად ვაღდეულონი მეკომურნი** ვუწოდეთ.

მოჯალაბეთა შესახებ უკვე საკმაოდ ვილაპარაკეთ: მაგრამ **მეპეგრენი** და **აზატნი** უფრო ერცლად უნდა გავაცნოთ მკითხველს, რომ უმეტესად მკაფიოდ გამოვარკვიოთ მათი პირადი და საადგილ-მამულო დამოკიდებულება.

ჩვენ არა ვკისრულობთ შეყადგინოთ სრული დებულება და ამ დებულებაში საცხებით აღენუსხით უფლებანი და მოვალეობანი როგორც მებატონეთა, აგრეთვე ამ ჯურის გლეხთა. ჩვენ მხოლოდ ეცდებით აღვნიშნოთ ერთად რამდენიმე მთავარი ნიშნები, რომლებიც ახასიათებენ ამ უფლება-მოვალეობას.

1. საადგილ-მამულო იურისდიქციას მებატონეთა და გლეხებს შორის სამეგრელოში ჩვენ ვერა ვპოვებთ. ეს ფაქტი მეტად შესანიშნავია, ამიტომ რომ ბატონ-ყმობა აქ უმაღლეს განვითარებამდე არის მისული და, მაშასადამე, უამიურისდიქციოდ არ უნდა ეარსებნა ამ მხარეში; მაგრამ ამის მიზეზი სხვა და სხვა გარემოება გახდა, და ჩვენც საჭიროდა ვსთვლით თითოული მათგანი განვმარტოთ.

1811 და 1812 წლებში დიდი გასაჰირი და უბედურება ეწია მთელს აღმოსავლეთ ნაწილს შავის-ზღვის პირისას და მასთან ერ-

თად სამეგრელოსაც; ეს უბედურება ხალხს დღესაც ახსოვს; ამ წლებ-
 ბში შინშილობა და ეამმა მუსრი გააულო აქაურობას. სოფელნი,
 ეამისაგან თავზარდაცემულნი და შინშილისაგან დატანჯულნი,
 თავიანთს სახლკარს თავს ანებებდენ და თავის საშველად გარბოდ-
 ნენ. ბევრი გადაიხვეწა მაშინ კავკასიის სხვა და სხვა მხარეს, და,
 განსაკუთრებით, აღმოსავლეთ საქართველოში. მებატონენი არამც თუ
 არ ეპერდნენ გლეხებს, პირიქით თვითონ აქეზებდნენ გადასახლებუ-
 ლიყვნენ, რადგან არა ებადათ რა მათთვის ეკმიათ. ამგვარად დაი-
 წყო პირველად მეგრულ გლეხების გადასახლება ქართლ-კახეთში,
 რამაც დამყარა დღესაც არსებული ფიზიოლოგიური კავშირი საქარ-
 თველოს ამ ორ ნაწილის გლეხთა შორის. როცა ეამიც მოისპო და
 შინშილობაცა, უკან ძალიან ცოტანი დაბრუნდნენ; უმეტესობა ახალ
 მამულზე დარჩა, განსაკუთრებით კახეთში, სადაც ბუნებაც სამეგრე-
 ლოს ბუნებასა ჰგავდა, თავისუფალი მიწა-წყალიც ბლომად იყო და
 გლეხის შრომაც კარგად ჯილდოვებოდა. ქართლ-კახეთის მებატო-
 ნეებმა ახალმოსული გლეხები უმეტესად ხიზნებად მიიღეს, და, მო-
 კლე ხანში, გადმოსახლებულმა გლეხებმა სახლკარი გაიჩინეს. ბევრი
 მათგანი სახაზინო და საეკლესიო გლეხთა საზოგადოებას მიეწერა
 და სხვებთან ერთად იმათაც დაიწყეს სახელმწიფო და საერობო გა-
 დასახადის გადახდა. ერთი სიტყვით, სამეგრელოს გლეხებმა, ეამსა
 და შინშილობას რომ გამოექცნენ, ქართლ-კახეთში ფეხი მოიკიდეს
 და უკან დაბრუნებას სულ აღარ ფიქრობდნენ. მაგრამ სამეგრელოს მე-
 ბატონეებს რაკი გლეხები შემოაყლდათ, მათმა შემოსავლამაც აკლო,
 ამიტომ ძალით დაუწყეს თავის გლეხებს დაბრუნება და დახმარები-
 სათვის მთავრობას მიმართეს. მეგრელები რუსების შემოსვლამდე რომ
 გადასახლებულიყვნენ ქართლ-კახეთში, იქაურს მეფეს, რაკი ერთ-
 ხელ შემოუშვებდა, ნება ექნებოდა თავისს ქვეშევრდომებად ჩაე-
 თვალა ზ სამეგრელოს მთავრობისათვის არ დაებრუნებინა; მაგრამ ეს
 ამბავი რუსის მმართველობის დროს მოხდა, როცა ყველა ეს პროვინ-
 ციები ერთის კანონის მფარველობის ქვეშ იყო, რომლის ძალით
 ბატონს ნება ჰქონდა, თავისი ყმა თუნდ ზღვის ფსკერზედაც ეძებნა,
 და წამოეყვანა; ამიტომ მთავრობა ენერგიულად უნდა დახმარებოდა
 ამ გლეხების დაბრუნებას საქმეში. მართალია, ადმინისტრაციამ, გან-
 საკუთრებით ბარონ როზენის დროს, დიდად გამოიღვა თავი და
 ქმედგობა გაუწია ბატონებს, ბატონებიც ცდილობდნენ ძალათი დაე-
 ბრუნებინათ თავისი ყმები, მაგრამ მაინც ვერას გახდნენ. ბატონები
 იძულებული გახდნენ თავიანთ ყმებს სხვა და სხვა შეღავათს დაჰპი-

რებოდნენ,—ოღონდ დაბრუნდითო, ზ სხვა და სხვა საშუალებით იტყუებდნენ სამეგრელოში.

ჩვენის აზრით, ამ ხანებში განვითარდა საესეებით სამეგრელოში **დეზულება**, ე. ი. მკაფიოდ განისაზღვრა გლებთა მოვალეობანი. გაკვირებამ მებატონენი იძულებულ ჰყო ახალის პირობებით შეპყრობდნენ თავიანთს გლებებს და თან-და-თან აელავმათ თავისი თვითნებობა და დესპოტიზმი. იმავე დროს, როგორც დროული კაცები ამბობენ, აზნაურობამ ცოტ-ცოტად ხელი აიღო ფეხ-მოუკიდებელ ცხოვრებაზე; თავიანთ მამულზე დაემყარნენ და ქოხების მაგივრად სახლები წარმოსდგეს.

აი, ასეთს გარემოებაში მოუსწრო თავის ქვეყანას სამეგრელოს მთავარა დავითმა, რომელმაც ჯერ ისევ მამის სიცოცხლეში, 1839 წელს, დაიწყო მართვა ამ ქვეყნისა. დავითი პირველი მთავარი იყო სამეგრელოსი, ევროპულად განათლებული. თავისი ყრმობა მამინდელ დროის მოწინავე რუსებში გაატარა ამ მთავარმა. ჯერ ბარონ როზენის სახლში აღიზარდა. ბარონ როზენი რამდენსამე წელიწადს იყო აქაური მმართველი და ყველანი დიდის პატივისცემით იგონებენ. დავითი მეტად მტკიცე ხასიათისა და ნათელ გონების კაცი იყო, თავის მოქმედებას კაცთ-მოყვარული და განათლებული კვალი დაამჩნია. ყველგან და ყველაფერში მძლეველად და გამარჯვებულად რჩებოდა. ამ შემთხვევაში დიდად ხელს უწყობდა ის გარემოება, რომ განსაკუთრებულის, ავტონომიური ხასიათის უფლებით იყო მოსილი. ქვეყნის შინაურად მართვა-გამგეობის საქმეში სრული ბატონი იყო, მისი გონიერს რეფორმებს და ხალხისთვის საწალმართოდ ზრუნვას ხელს არაფერი უშლიდა, და ამ სახეირო გარემოებით კიდევ ისარგებლა. პირველად იმან შემოიღო წერილობითი წარმოება საქმეთა, და მის შემდეგ დარჩენილი საბუთები მოწმეა მისოა კეთილ განზრახვათა.

სამეგრელოში დავითი როდი უყვარდათ. მის სიცოცხლის ბოლო ჟამს ვერცხლ-მოყვარეობის გავრცელებას იმასვე აბრალებდნენ; მაგრამ დრტყინვა თუ გაისმოდა, ისევ მალალ წოდების მხრივ. ხოლო ამ დრტყინვის მიზეზი ის იყო, რომ დავითი მედგრად ჰლაგმავდა მათს თვითნებობას. და, კაცმა სიმართლე უნდა სთქვას, დავითს ბევრი რამ კარგი გაუკეთებია ზ ბევრი ღირსებაცა ჰქონდა. მამა მისი, ლევანი, სიცოცხლეში ძალიან უყვარდათ და სიმღერებში ახლაც იხსენიებენ მისს სახელს; მაგრამ ლევანი მთავარი კი არა, მოქეიფე კ-

ცი იყო, მონადირე, არშეი, თავის დღენი იქით-აქეთ დადიოდა და საქმეს გაუბოლდა.

პირველი და უძირითადესი მთავრული მოქმედება დავითისა იყო დაწესება: 1) უმაღლესის მართვა-გამგეობისა, რომელსაც ეკითხებოდა უმაღლესი ადმინისტრაციული გაწესრიგება ქვეყნისა და უმაღლესივე სამოქალაქო სამართალი, და 2) ადგილობრივ მდივანბეგთა, რომელთაც დაევალით სასოფლო პოლიციის მოხელეობა და სამოსამართლო-პოლიციური გარჩევა და გადაწყვეტა იმ დავათა, რომელნიც 150 მანეთს არ აღემატებოდნენ.

მდივანბეგის ინსტრუქციებმა 1840 წელს დაიწყო მოქმედება. თავი-და-თავი მოვალეობა მდივანბეგთა იყო: 1) ცვა-ფარვა ყველას საკუთრებისა და ალაგმვა მეტად გაკანდიერებულ თვითნებათა, რათა ყველა ქვეშევრდომი მთავრისა დარწმუნებული ყოფილიყო, რომ თავის საკუთრების მოხმარება თავისუფლად შეეძლო და მისის ნაშრომის ნაყოფს არავინ წაართმევდა ძალათი; 2) მორიგება მოდავეთა საქმის დაწესებამდის; 3) შეეტყუთ, მცხოვრებთ ვის რა უჭირდა, და წარმოედგინათ თავიანთი აზრი მათის მდგომარეობის გაუმჯობესების შესახებ; 4) მიეღოთ, როგორც წერილობითი, ისე სიტყვიერი საჩივარი მცხოვრებთაგან, განურჩევლად ყველასაგან, და სამართალი დაედგინათ სამეგრელოში არსებულის კანონის, ან ძველი ჩვეულების თანახმად; 5) სამართალი სისწრაფით დაედგინათ და ყველა მომჩივანთათვის სათანადო პასუხი მიეცათ და ისე დაეყენებინათ საქმე, რომ მომჩივანნი საქმეს არ მომცდარიყვნენ.

ამ საზოგადო წესების მფარველობას ქვეშ იყო ყველა წოდება. გლეხს შეეძლო თავის მებატონესათვის ეჩივლნა და მდივან-ბეგი მაშინ უეჭველად უნდა გარეულიყო ყველა საქმეში, რომელიც კი მებატონესა და მისს ხელქვეითთა შორის ასტყდებოდა, ამ მხრივ მეტად საყურადღებოა ბრძანება მთავრის დავითისა, 1843 წელს გამოცემული, რომელშიაც ნათქვამია:

„გავიგე, რომ ზოგიერთი თანამდებობის პირნი და მებატონენი მომჩივანთ ჩემთან მოსვლის ნებას არ აძლევენ. მე თვითონ ჩემის თვლით დავინახე სარკმლიდან, რომ მებატონემ მომჩივანი, თავისი გლეხი, ჩემთან არ მოუშვა და გარეთ გააგდო. ამიტომ, მდივანბეგებს ეუბრძანებ, გამოუცხადონ მებატონეთა—ასე კვლავ არა ჰქნან, ხოლო მდივანბეგებმა მომჩივანთაგანს არავის დაუშალონ ჩემთან მოსვლა“.

მაშინდელ უმაღლესს მმართველობის არხივიდანა სჩანს, რომ

გლეხების საჩივრების გარჩევა და სამართალის გარდაწყვეტა მიენდობოდათ ხოლმე როგორც პირველხარისხოვან, ისე მეორეხარისხოვან მდივანბეგებს.

აქ ამოვწერთ რამდენსამე ბრძანებას უმაღლესს მმართველობის ჟურნალიდან.

„24 მაისს 1849 წ. № 2295. გლეხმა ახალკოჩი შელიამ თავის ბატონს თავადს გიორგი ა—ს უჩივლა—მიწა და საქონელი წამართვაო. ამიტომ, სოფ. ჯვარის მდივანბეგს ებრძანება, გაარჩიოს ეს საჩივარი და თუ გლეხი მართალია, წანართმევი დაუბრუნდეს და შემდეგშიც დაფარულ იქნას შევიწროებისაგან“.

იმვე წლის 16 აპრილს, მარტვილის მდივანბეგს ებრძანა გარჩევა გლეხის ივანე ცხაკაიას საჩივრისა და კანონიერ განკარგულების მოხდენა. ეს გლეხი თავის მებატონეებს, თავადთ ჩიქოვანთ, უჩივოდა, —მიწა წამართვესო.

27 მაისს მდივანბეგს თავადს როსტომ ჩიქოვანს ებრძანა გლეხების არაგვეანი და ჯარა ჟორდანიების საჩივრის გარჩევა და დაკმაყოფილება, თუ მათი საჩივარი საფუძვლიანი აღმოჩნდებოდა. ეს გლეხები თავის მებატონეს თავადს დადიანს უჩივოდნენ—უკანონოდ თავის ქალს შვითევში გაგვატანაო.

30 აპრილს 1850 წ. № 964-ით სოფ. სუჯუნის მდივანბეგს შემდეგი მიწერილობა გაეგზავნა: „მემატონეს თავადს დადიანს თავისი გლეხი ხახულია ხორშია აუყრია და გაბუნისათვის მიუტია. მემატონეს უფლება არა აქვს გლეხი სხვაგან გადაასახლოს, შეუძლიან მხოლოდ სხვას მისცეს იმ პირობით, რომ წინანდელ მიწაზე დასტოვოს და მიწაც არ წაართვას, ამიტომ აღეკრძალოს თავადს დადიანს აყრა ზემოდ დასახლებულის გლეხისა“.

მხარეკა ფაჩულია მემატონეს შალამბერიას უჩივოდა—უმაღლესოდ სხვას მიჰყიდა ჩემი თავიო. ამის გამო 30 იანვარს 1850 წელს № 289 სუჯუნის მდივანბეგს ებრძანა: „თუ მთხოველი მოჯალაბე არ არის, მემატონე ვერსად გადაასახლებსო; შეუძლიან გაჰყიდოს, მაგრამ სადაცა სახლობს, იქიდან ვერ აჰყრიოს“.

ამ ზემოთქმულისა და რამდენსამე, სახელდახელოდ დასახელებულ, მაგალითს შემდეგ აშკარაა, რომ მემატონეთა იურისდიქცია კიდევ რომ ყოფილიყო, უნდა გამჭრალიყო დავითის მთავრობის დროს. ხოლო თვით ხალხიც, რა თქმა უნდა, ვერ წარმოიდგენდა, თუ მემამულე თავადს ან აზნაურს შეეძლებოდათ თვისთა ქვეშევრდომთა მოსამართლე ან საპოლიციო ორგანოდ ყოფილიყვნენ

თავიანთის მამულების საზღვრებში. მთავარმა დავითმა იმდენად შეამსუბუქა ბატონ-ყმობის სიმწვავე, რომ რუსეთის იმ დროის საერთო კანონმდებლობასაც გაუსწრო წინ.

აი, მთავარი მიზეზი იმისა, თუ რისთვის ემდუროდა მაღალი წოდება დავითს. როგორ არ დაემდურებოდნენ, როცა ნებას არ აძლევდა ამ წოდებას ხალხი ხელში ჩაეგდო, და თვითონ ერეოდა მათს საქმეში. რა თქმა უნდა, დავითს დიდი ბრძოლა სჭირდებოდა მამა-პაპათაგან შესისხლორცებულ ჩვეულებასთან, ძლიერთა ფეოდალურ სისასტიკესთან, თვის ურჩ თავადიშვილების თავგასულობასთან. მაშინაც კი ბევრი უსამართლოება ხდებოდა, ძალ-მომრეობა იმის დროსაც სტანჯავდა საწყალს ხალხს.

დავითის სიკვილის შემდეგ ოთხმა წელმა განვლო, ისე 1857 გლეხები მემატონეებს აუჯანყდნენ. ამის მიზეზით, სანამ მთავრის მეშვეილდრე, ნიკოლოზი, სრულიწლოვანი გახდებოდა, სამეგრელოში რუსის მმართველობა იქმნა შემოღებული. ეს აჯანყება ხალხისა ღირსია აღწერისა. უძალ მომრეობოდ ხალხმა მხოლოდ უმეყოფილება განაცხადა და, რადგანაც ჩვეულების თანახმად არ გვექცევიან მემატონენი, სამართალს ვითხოვთო. გლეხები ჯგუფ-ჯგუფად იკრიბებოდნენ და ფიცსა სდებდნენ,—მემატონეებს იმაზე მეტს ნუ მივცემთ, რასაც ჩვენნი მამა-პაპანი აძლევდნენო; ძალ-მომრეობა არავისთან უხმარიათ, მხოლოდ ზოგიერთ მემატონეებს მოახლენი წაართვეს, და გაათხოვეს, წაართვეს აგრეთვე ხაჯალურები და რკინის ჯაჭვები, რომლითაც ზოგიერთს მემატონეს თავიანთი ურჩი გლეხები ჰყავდათ დაქერილი. სამეგრელოში ამ დროს ერთის კერძო კაცის ძაფისსახვევ ქარხანაში ერთი ფრანგი-მჭედელი მუშაობდა, რომელიც მოწმე იყო პარიზის ბარიკადებისა, ან, შეიძლება, შიგაც ერია. რომ უთხრეს, სამეგრელოში ხალხმა რევოლუცია მოახდინაო, ყურები სცქვიტა და მზად იყო მარსელიოზაც კი შემოეძახნა, მაგრამ მალე ვაუტუღდა იმედი: დაინახა, რომ რუსის მოხელემ გლეხები დააშოშმინა და ისინიც თავთავიათნს სახლებში წავიდნენ და მუშაობას მიჰყვეს ხელი. ფრანგმა ვერ მოითმინა და წამოიძახა: *Fichtre! ces gredins-là ne savent pas même faire une révolution!* (ფუი, ამ გლახებმა ისიც კი არ იციან, როგორ უნდა რევოლუცია!).

თვითონ ამ საქმის ვითარებამ დააყენა რუსის ადმინისტრაცია სათანადო გზაზე. ვერც ისა ჰქნა, რომ გლეხი ბატონის სრულ თვითნებობისთვის დაემორჩილებინა, ამიტომ რომ ისეთი საქციელი მე-



ბეელად გახურებულის შანით თვალების ამოწვა ღამნაშავესთვის.

ტის-მეტი უსამართლობა იქნებოდა; ვერც ის მოახერხა, რომ გლეხი სრულიად დამოუკიდებელი გაეხადნა, ამიტომ, რომ მაშინ იტყოდნენ, თვითონ ადმინისტრაცია თანაუგრძნობს აჯანყებულთაო. ადმინისტრაციას ერთად-ერთი, საჩოთირო და ძნელი საშუალება დარჩა: ორს, ერთმანეთს ჩამოცლილ წოდებას ახალი პირობები დაუდო, ე. ი. გლეხებს უთხრა: რასაც ადრე იხდიდით და რაც ჩვეულებისაგან დაკანონებულია, ახლაც აძლიეთ მებატონეთაო. გარდა ამისა, ადმინისტრაციამ იკისრა, როცა კი საჭირო იქნებოდა, მებატონეთა და გლეხთა შორის ატეხილი უთანხმოება გაერჩია და ორივე მხარე მოერიგებინა. ამ წუთიდან ხასიათი ერთისა და მეორისაც ე. ი. ბატონისა და ყმისა, შესამჩნევად გამოიცვალა. გლეხს ბატონთან, რაც ემართა, თავის დროზე მიჰქონდა, მხოლოდ რაც ჩვეულებისაგან იყო დაკანონებული, იმას ერთ ბეწოს არ მოუმატებდა და ალარც დაუკლებდა, და, თუ ვინიცობაა, ბატონი ზედ-მეტს მოსთხოვდა რასმე, გლეხი მაშინათვე რუსის ადმინისტრაციას მიმართავდა ცვა-ფარებისთვის. მებატონეც, თავის მხრივ, ზედმეტის თხოვნას თავი ანება და მხოლოდ იმასა სცდილობდა, გლეხთან უსიამოვნება რამ არ შემემთხვესო. ბანძასა და ნახუნუში თავადმა ფალავებმა, ადგილობრივის ადმინისტრაციის ჩაგონებით, შეადგინეს სია, თუ რა და რა ემართათ მათს გლეხებს; ამას ხელი მოაწერეს თვითონ გლეხებმა, და ამის შემდეგ სრული მშვიდობა დამყარდა ბატონთა და გლეხთა შორის. საცა ამგვარი დამოკიდებულება არის, იქ, რა თქმა უნდა, ლაპარაკიც კი მეტია მებატონეთა სამამულო იურისდიქციის არსებობის შესახებ.

2. მებატონენი თავიანთს თავს მოვალედ სრულებით არა სთვლიან შიმშილობისა ან სხვა უბედურობის დროს გლეხებს მიხედონ და დაეხმარნენ, ხოლო რაკი სამამულო იურისდიქცია არ არსებობს, პასუხსაც არ აგებენ თავიანთის ქვეშევრდომების ზნეობის და ყოფა-ქცევის შესახებ.

3. ერთის გვარის, მებატონეთ და ნათესავებს ხშირად აქვთ ხოლმე მამული გაყოფილი; უმეტეს ნაწილად, საერთოდ, განუყოფელად პფლობენ მიწა-წყალს. ყმები ბატონებს შუა არიან ხოლმე დანაწილებულნი, ხოლო მიწას და ტყეს ერთად სარგებლობენ. ამ ჩვეულებას ხშირად ასეთი ამბავი მოჰყვება ხოლმე შედეგად: ბატონები მრავლდებიან და მათი და მათის ყმების რიცხვი ერთმანეთს დაშორდება ხოლმე. მოხდება ხოლმე, რომ მებატონე ათი კომლია,

ხოლო ყმა—ხუთი: ყოველი კომლი ყმა ვალდებულია ორს კომლს მებატონეს ემსახუროს ხოლმე და სხ. და სხ. ისეც მოხდება, რომ ერთი კომლი ყმა შვიდს ბატონს ემსახურება. მთავარმა დავით დადიანმა დააწესა: ასეთ შემთხვევაში ერთმა მებატონემ სხვა მონაწილე მებატონეთაგან შეისყიდოს საზიარო გლეხი და ამნაირად გლეხი ერთსა იმავე დროს შვიდის ბატონის მსახურებისაგან განთავისუფლებულ იქნესო.

4. მებატონეს უფლება აქვს დაეპატრონოს მამულს იმ გლეხისას, რომელიც უძეოდ ამოწყდება, ან და ქალი ან ქალები დარჩება. უკანასკნელ შემთხვევაში ბატონს შეუძლიან ამოწყვეტილ გლეხის ერთ-ერთი ქალი თავის სახლში წაიყვანოს გასაზრდელად, მაგრამ ნათესავების თანხმობაც უნდა ჰქონდეს უეჭველად, და, ქალი სრულიწლოვანი რომ გახდება, ბატონს არ შეუძლიან გათხოვება ალუკდალოს. სხვა ქალები და ქვრივი ამოწყვეტილის გლეხის მიწაზე სცხოვრობენ, სანამ არ გათხოვდებიან.

5. დასახლებული მამული და უმამულო ყმები მემკვიდრეობით გადადის ბატონებზე, მხოლოდ ნემკვიდრედ მამრობითის სქესის და ისიც პირდაპირის შტოის შვილი არიან. ქალებს არა რჩებათ მემკვიდრეობა, მაგრამ დედ-მამის სიცოცხლეში თუ გათხოვდებიან, მშობლები მზითვეში ატანენ ყმებს. ხოლო თუ მებატონეს სიკვდილს შემდეგ არ დარჩა ძე და არც შვილის-შვილი, მისი ქონება მეორე შტოის მემკვიდრეებზე გადადის. მაგრამ ამ შემთხვევაში მთავრის ნებართვაა საჭირო, რადგან მთავარს შეუძლიან უძეოდ ამოწყვეტილ ოჯახის მამულს დაეპატრონოს. ვალისთვის მამულს სამუდამოდ ვერავინ ჩამოართმევს, გაყიდვაც იშვიათად მოხდება ხოლმე, ამ შემთხვევას ბალხი ცუდის თვალთ უყურებს და სძრახავს; დროებით ჩამორთმევა მამულისა, დაგირავენა ხშირად არის ხოლმე და ჩვეულებისგანაც ნება-დართულია. მამულის გადასვლას ერთი კაცის ხელიდან მეორის ხელში ძალა მაშინ-ღა ექნება, როცა ამის შესახებ მთავარი სიმტკიცის ქაღალდს შეადგენს: ამის წესი მთავარმა დავით დადიანმა 1840 წელში შემოიღო.

6. აქ არსებულის სტუმარ-მოყვარეობის ჩვეულების თანახმად მებატონე სულმუდამ მზად არის სახლში შემოუშვას ყველა, ვისაც კი ბინა და მისი მფარველობა სჭირია. დიდ სიორცხვილად ითვლება სტუმრის მიუღებლობა. ამ ჩვეულების ძალით გლეხს შეუძლია თავის ბატონის უდიდობას თავი დააღწიოს და მეორე, უფრო შეძლებულ მებატონესთან გადავიდეს. თუ ახალი ბატონი ძლიერი მფარველი შე-

ექმნა, გლეხი თავის ძველს ადგილს აღარც კი უბრუნდება, რადგან წინანდელ ბატონს გაუჭირდება ძალით დაბრუნება მისი. უფრო სუსტი მებატონენი ძლიერებს ურიგდებიან და, რაკი გლეხის სასყიდელს მიიღებენ, ამას სჯერდებიან და გაქცეულ გლეხების დაბრუნებას არ გამოეკიდებიან ხოლმე. ამნაირევე ჩვეულება აქვთ მეზობელ მხარეებში—სამურზაყანოსა და აფხაზეთში, ამიტომ ამ მხარეებში ხშირად მირბიან ხოლმე სამეგრელოს გლეხები. განაწყინებული მეგრელი გლეხი იქეთკენ კიდევ იმიტომ მირბის ისეთის სიადვილით, რომ იქაური მიწა ორჯერ მეტად ნაყოფიერია სამეგრელოსაზე და არც ბატონ-ყმობაა იქა. ბატონ-ყმობის მაგივრად თავისუფალი, პირობებზე დაფუძნებული, დამოკიდებულება მიწის პატრონსა და იჯარაღარ-გლეხს შორის. გლეხს, როცა უნდა, მაშინ შეუძლია ერთს მებატონეს თავი დაანებოს და სხვასთან გადავიდეს. ამ ჯურის გლეხებს სამურზაყანო-აფხაზეთში ფიოში ჰქვიათ. საზოგადოდ, მეგრელ გლეხის შესახებ ის ითქმის, რომ გადასვლა-გადმოსვლა მეტად ეადვილება. აქ გლეხს ერთი ფიცრული სახლი, ან მოწნული ფაცხა უდგას და ორი, სამი მოწნულივე სასიმიდე; ეზოს, სადაც ესენი ღვანან, შემოვლებული აქვს ნარ-ეკალა, რომელიც იმ ზომამდე გაიზრდება ხოლმე, რომ ვერც კაცი გაატანს და ვეღარც მხეცი. სახლში მხოლოდ კარები და ჩარჩოებია წაბლის სქელ ფიცრებისა, თორემ სხვა მასალა, რაც მოხვდებათ, იმ ხისაა, ხოლო თვითონ სახლს ან ისლით ხურავენ, ან-და მუხის ყავრით. ამ მასალის შოვნა ყველგან შეიძლება. ამიტომ გლეხი წაბლის ფიცრებს, —სახლის თავი-და-თავ მასალას, — ურემზე დაუდებს და ოჯახიან-საქონლიანთ სამურზაყანოსა ან აფხაზეთში მიდის. მთელი მოსახლეობა მისი ურემზე ეტევა და სანამ ასე ეადვილება მისი გადატანა, ერთ ადგილს იმ ზომამდე არ აფასებს და აღარც სცდილობს მიწაზე ფეხის მოკიდებას, დაფუძნებას და ბინადრობას.

7. სასოფლო საზოგადოებას სამეგრელოში ვერ იპოვით; ესეთი საზოგადოებრივი ცხოვრება შეუძლებელიცაა იქ, სადაც არ არის მამულის საერთო მფლობელობა, ერთგვარობა სოფლის მცხოვრებთა და მათის ინტერესების ერთიანობა. ყოველი გლეხი თავისთვის, განცალკევებულად სცხოვრობს, თავის მიწასა ხნავს და სთესავს და მისა და მეზობელს შუა ისეთი ღობეა გაკეთებული, თითქო ერთმანეთის მტრები იყვნენო. მცხოვრებთა საზოგადოებრივი უფლებანი ერთიმეორეს არა ჰკვანან და მათს შორის გაურღვეველი კედელია აღმართული. —რა უნდა ჰქონდეს საერთო აზატსა და სამსახურს, ხოლო

უკანასკნელსა და გლებს—ერთმანეთთან!.. მოჯალაბეთა შესახებ, თუ გნებავთ, ნურას ვიტყვი: ერთი თითქმის თავისუფლად სცხოვრობს, მდიდრულად, მეორეს კი-კისერზე ათასი გადასახადი აწევს მებატონისა, ჰკენისის და გაჩენის დღეს იწყევის. მსახურისა და აზატის შეურაცყოფისა და სისხლისათვის აღათისა და ვახტანგ მეფის კანონის ძალით დამნაშავეს 24 თუმანი უნდა გადახდეს, გლებისათვის კი—ამის ნახევარი; ამიტომ გლები მსახურის ნახევარი კაცია. ასეთს, ერთმანეთთან განცალკევებულ მკვიდრთა შორის საერთო პასუხისგება და თავდებობა განა შეიძლება?!.. ეს უერთიანობა სოფლის მცხოვრებთა და განცალკევება მოსახლეობისა დიდს გასაჭირში ავდებს ხოლმე სოფლის პოლიციას. სამეგრელო დაუსრულებელი ლაბირინთთა ტყეებისა და ბაღებისა, სადაც ხშირად ადგილობრივს მკვიდრსაც კი გაუჭირდება შეუმცდარათ გზის ჩვენება. და საცა გზის ნახვა სჭირს, იქ, რა გასაკვირველია, ქურდობა ისეთის სიადვილითა ხდებოდეს!

8. გლები მებატონის მიწაზე მიკრულია, ეს მიწა მისი საკუთრებაა და იურიდიულად ამ მიწას მაშინ შორდება, როცა სრულებით თავისუფლდება და თავს იხსნის მებატონისაგან. მაგრამ გლები ფაქტიურად რომ პატრონია მიწისა, ეს კიდეც იმას არ ნიშნავს, რომ იურიდიულადაც ამავე გლებს ეკუთვნოდეს მიწა. ამ გარემოების მიზეზი ორი წესია: წესი გლების მიერ მიწაზე დამყარებისა და წესი—ლალისა და ბეგრის გადახდევინებისა. მაგალითით დავასურათოთ ჩვენი ნათქვამი. ეთქვათ, მებატონემ თავის გლებს თორმეტი ქცევა მიწა მიუზომა, ზედ დაამყარა და ყოველწლიურად ხარკი დაადო, რომელიც, ფულად რომ ვაქციოთ, ეთქვათ, ხუთ მანეთს უდრის. რამდენსამე წელს უკან გლების ოჯახმა იმრავლა და ერთ სახლში ვერ მოთავსდა, მაშინ ერთი კომლი ორ, სამ კომლად გაიყო და კომლად გაყოფასთან ერთად მიწაც გაიყვეს. ყოველ ახალ კომლს ოთხ-ოთხი ქცევა ერგო და სამივე კომლი გაყოფას შემდეგ პირველს ორ წელიწადს, რომელიც საშელავათო წლებად ითვლება, მებატონეს იმავე ხუთს მანეთს აძლევს, რასაც თავდაპირველად ერთი გაუყოფელი კომლი იხდიდა; მესამე წელიწადზე ყოველი ახალი კომლი ხუთ-ხუთ მანეთს იხდის, ასე რომ მებატონეს იმ თორმეტ ქცევიდან ახლა 15 მანეთი შემოუდის. ვენახზე კი ამ წესით არ ახდევინებდნენ ხარკს.—ღვინის გადასახადი იმნაირადვე ნაწილდება, როგორადაც ოჯახი კომლებად იყოფა, და სხვა გადასახადებიც არა მრავლდება. მიწა გლების მემკვიდრეებსა რჩება და მემკვიდრეების გაყოფასთან

ერთად ისიც გაიყოფა. ხარკი კი ისევ ისა რჩება, რაც უნდა ცოტა მიწა ერგოს თითო კომლს. ამასთან, განსაზღვრული არ არის, თუ რის ნაკლები არ უნდა ჰქონდეს გლეხს მიწა და თუ აკლია მიწა, მემატონე მოვალეა თუ არა, დადებული რიცხვი ქცევა მისცეს განაყარს კომლს, ან და რაკი მიწა მცირედი ექნება, გადასახადიც უნდა შეუმციროს, თუ არა. ადათისა და ჩვეულების ძალით, მემატონე თავისს თავის თავს მოვალედ არა სთვლის—გლეხებს, რაც ერთხელ მისცა, იმაზე მეტი მიუზომოს მიწა.

ამ წესწყობილების მიზეზით გლეხებს ხშირიდა არა ჰყოფნის ხოლმე მიწა; არ შეუძლიანთ არამც თუ გადასახადი აძლიონ მემატონეს, არამედ ოჯახი არჩინონ. ამიტომ, იძულებულნი არიან დიდმამულიან მემატონეთ მიმართონ ხოლმე, მიწა გამოართვან სახნავ-სათესად და მოსავლის მეათედი (მოდი) აძლიონ. გლეხი, თავის ბატონის ნება-რთვით, დაქირავებულ მიწაზე გადადის და იურიდიულად პირველ ბატონის კუთვნილებადა რჩება, ხოლო ფაქტიურად—უვადო მოიჯარად რადე ხდება მეორე ბატონისა. ამ შემთხვევაში გლეხი ორ ბატონზეა დამოკიდებული და ხშირად მოხდება, რომ იჯარა, ნაქირავებ მიწისთვის რომ იხდის, ნაკლებია იმ გადასახადზე, რომელსაც ძირე-რეულ მემატონეს აძლევს. ისიც მოხდება ხოლმე, რომ გლეხი ქირავობის მაგივრად მთლად ყიდულობს მიწას, მაშინ თვითონ მესაკუთრედ იქცევა, მაგრამ მოვალე გლეხად მაინცა რჩება.

ზემოაღნიშნულიდან შემდეგი დავასკვნათ: გადასახადი საშემგროს გლეხებისა ადათითა და ჩვეულებით არის დაწესებული და განსაზღვრული, გარნა ამ გადასახადის რაოდენობა დამოკიდებული არ არის სიმცირე-სიბევრეზე იმ მამულებისა, რომელსაც მემატონე თავისს გლეხს აძლევს სამუშაოდ, ამიტომ ამ გადასახადს პირადის შეხედულებით შეზღუდულობის გადასახადის ხასიათი აქვს.

რა თქმა უნდა, ამნაირი ამბავი არ არის იქ, სადაც მემატონეს მიწა-წყალი ბევრი აქვს. დიდმამულიან მემატონის მიწაზე დამყარებულ გლეხის გადასახადი არამც თუ შეუფერებელია სამუშაოდ მიცემულ მამულის რაოდენობასთან, პირიქით, გლეხს იმდენი მიწა აქვს, რომ ერთს კი არა, რამდენსამე კომლსა ჰყოფნის და თითქმის მდიდრულადაც კი აცხოვრებს. სოფ. კოტიანეთში 6 კომლ გლეხს, გვარად გოგოებს, 3,000 ქცევაზე მეტი აქვთ. ერთი მესამედი ამ მიწისა ტყით არის დაფარული, ხოლო დანარჩენი ორი მესამედი სახნავ-სათესად არის გაშვებული. მაგრამ ასეთი დიდმამულიანი მემატონენი ბევრნი არ არიან. საკმარისია აღვნიშნოთ ვრცელი და ნა-

ყოფიერი მიწები თავადთა დადიანთა სოფ. ნოქალაქეცა, აბედათსა. და ჯოლევეში, რომლებსაც სხვა და სხვა სოფლების მემატონეთა გლეხები სამუშაოდ იღებენ და პატრონებს მოდს (მოსავლის მეათედს) აძლევენ.

9. მთავარმა დავით დადიანმა 1840 წელს აღკრძალა გლეხთა ოჯახების დანაწილება, როცა ესენი ერთიდან მეორეს ხელში გადადიოდნენ; აკრძალა აგრეთვე უმამულოდ გაყიდვა გლეხებისა. ეს კანონი მოჯალაბეთ არ შეეხებოდა.

10. გლეხს უფლება აქვს თავის სახელობაზე მიწა იყიდოს და ისარგებლოს, როგორც თავისი საკუთრება. ხშირად თვითონ მემამულე, გლეხის მემატონე, მიჰყიდის ხოლმე ამ გლეხს მამულს და ნასყიდობის ქალაღს აძლევს. ამით მემატონე აღიარებს, რომ გლეხს უძრავ ქონების შეძენისა და პატრონობის ნება აქვს. გლეხის უძრავ ქონებას მაშინდელი სამართალი იფარავდა. ამის დასამტკიცებელი საბუთები ბევრია დაცული წინანდელ საქმეებში. დასასრულ, ყველაზე უკეთეს დასამტკიცებელ საბუთად იმისა, რომ მთავარმა დავით დადიანმა აღიარა ყმების უფლება მამულის შეძენისა, ის გარემოებაც არის, რომ როცა მღვდლები ბატონ-ყმურ მდგომარეობისაგან განათავისუფლეს, მათ მიერ კეთილ-შეძენილი მამული მათვე შეანარჩუნა მთავარმა.

11. მემატონეს შეუძლია თავისი ყმა აჰყაროს ერთი ადგილიდან და მეორე ადგილზე დაასახლოს, მხოლოდ საჭიროა ორთავე მხარის ნება-ყოფლობა და თანხმობა. ამ შემთხვევაში პირველ ორ წელიწადს გლეხს ის შელავათი ეძლევა, რომ გადასახადისაგან თავისუფალია, მერე კი იმავე გადასახადს იხდის, რასაც წინანდელ მამულზე ყოფნის დროს იხდიდა. ეს წესი ისეთი ზედ-მიწევნილებით არის დაცული, რომ ორს. ერთმანეთზე დაშორებულ სოფელში ორი ერთი მოგვარე მეკომური გლეხი რომ ესახლოს, გარდასახადი ერთსაც ის ექნება, რაც მეორესა აქვს. თუ მემატონემ მეტი მოსთხოვა, ყმა ეტყვის: ჩემი მოგვარე მავანს სოფელში ამდენსავე იხდის და მე მეტი რისთვის გადავიხადოვო. ასე რომ გლეხი არ იფიცვება—სად დაიბადა და სად გადმოსახლდა.

აჰა, ის ფორმები, რა ფორმებშიაც გამოიხატა ბატონყმობა სამეგრელოში; ეს ფორმები საზოგადო ცხოვრებისა დაწერილი არ

ყოფილა, კანონად არ ქცეულა, სული ედგა და არსებობდა მხოლოდ ადათისა და ჩვეულების ძალით.

ბატონთა და ყმათა შორის დამოკიდებულება განსაზღვრულია. ბატონი მთელი თავისი დღენი სხვისის ნაოფლარითა და ნაწვანადგითა სცხოვრობს, თვითონ აღარ მუშაობს და გონიერული საოჯახო ჰუშაობა შეუძლებლადაც მიაჩნია. მისთა ქვეშევრდომთა-ყმათა ხელნი ერთს რომელსაჲმე საქმეს არიან მიჩვეულნი და შეუძლებელია სხვა რაჲმე გააკეთონ თვინიერ იმ საქმისა, რაც ერთხელვე უკეთებიათ. ერთხელ შემთხვევა მოგვეცა დაგვენახა, როგორ მოჰქონდათ საშარეულოდან სადილი სხვა-და-სხვა ქოთნებით 13 კაცს, ძონძებში გახვეულებს. ძალა-უნებურად გავიკვირვე, —ორის კაცის მოსარეე საქმეს ცამეტი კაცი რატომ აკეთებს-მეთქი?! ამაზე მებატონემ ამოოხვრით მიპასუხა: ჩემი **სამშარეულოა**. ესე იგი მშარეულებია, ცამეტმა კაცმა მოიყარა თავი და საქმლის კეთების მეტი არაფერი უნდათ; მათი რჩენა თვეში ხუთ თუმანზე ნაკლები არ მიჯდება; თუ სახლიდან დავითხოვე, ამის შემდეგ სულ არაფერს გამიკეთებენ, ამიტომ იძულებული ვარ ძალაუნებურად შევინახოვო.

გლეხი მხოლოდ იმას აკეთებს, რასაც მისი მამა-პაპა შერებოდა: სთესავს სიმინდს, პურს, ღომს, მაგრამ არაფრის გულისათვის არ მოჰკიდებს ხელს სხვა სამუშაოს, ამიტომ რომ ეს სხვა სამუშაო ახალ ბეგრად დაედება. რა თქმა უნდა, შეიძლება, მებატონემ უტყუე მოჟალაბეს, რასაც უტყვის, ყველაფერი გააკეთებინოს, მაგრამ ასეთ ყმათა რიცხვი მცირეა: მაღალ წოდებას მოუწევს 639 კომლი მოჟალაბე, დანარჩენი 351 კომლი გლეხებს ეკუთვნის. ამიტომ, კიდევ კიდევ რომ მოინდომოს მებატონემ მოჟალაბეთა შემწეობით თავის ყოფა-ცხოვრების გამოცვლა საუკეთესოდ, მაინც ვერას გახდება. ერთმა თავადმა მოინდომა ბრინჯი მოეყენა, მაგრამ ყმები პირდაპირ უარზე დადგნენ: ამ მცენარეს არ მოვუვლითო. ასე რომ მებატონე იძულებული შეიქმნა მუშები ექირაებინა. მაგრამ მუშების ქირაობა ყველას არ შეუძლიან. რადგან აქაურს მებატონეებს ფული სულ ცოტა აქვთ, გარდასახადს გლეხები ბუნებრივის ნაწარმოებით იხდიან, და რაც შემოუვათ, თვითონვე ხარჯავენ მებატონენი, და გასაყალიც არა აქვთ.

მეორე მხრით გლეხი თითქო დამონებული არ არის და თითქო სულ იმასა სცილილბს. — ბატონსა და იმას შუა განსაზღვრული დამოკიდებულება იყოსო, მაგრამ თავის დღეში არ შეუძლია უკეთეს დღეში იქნეს, ერთთავად დავიდარაბაშია თავისს ბატონთან. დღეს,

ეტქათ, კარგად არის ბატონთან. ერთმანეთთან სადავო არაფერი აქვსთ, თანამოპიბთა სცხოვროპენ და ერთმანეთს ეხმარებიან, მაგრამ, ხელა ერთბაშად ხუშტური მოუელის ბატონს, მოინდომებს გლეხის გაკრეპს, *tailleur d'en haut et d'en bas*, როგორც ფრანგების სუზერენები ამბობდენ ხოლმე, და მყისვე, დაუფიქრებლად, შეუდგება გულისნადების აღსრულებას. ვინ იცის, რამდენი საშუალება არა აქვს მოგონებული გლეხის გასაფუქენელად!.. ამ შემთხვევაში ბატონი არც თუ მკაცრად და უკმეხად იქცევა, არა, პირიქით, ალერსითა და ფერებით გადის ფონს: მოვა გლეხთან და იმის სახლში ერთ კვირამდე იცხოვრებს, ან, ეტყვის, ჯარიმა უნდა გადაგხდესო და საქონელს წაართმევს, ან კიდევ, ვითომ უცაბელათ მომივიდაო და მიწას ჩამოუტრის და გლეხის მეზობელს მიჰყადის და მრავ. სხვ.: ათას ამ გვარ შარს მოსდებს. გლეხი ერთთავად შიშშია და ამიტომ, სიამოვნებით ანებებს თავს თავის სამშობლოს და სამუშაოდ კახეთში მიდის. იქ შრომის სასყადელს უკლებლივ შოულობს, შეუძლიან ფული მოაგროვოს და ბატონისაგან თავი დაიხსნას სამუდამოდ.

ექვი არ არის, რომ 8 ნოემბერი 1864 წლისა¹⁾ ახალის ხანის დღეა კავკასიის იმ ნაწილებისათვის, სადაც იმ დღემდე ბატონ-ყმობა არსებობდა; იგივე მნიშვნელობა აქვს იმ დღეს იმ კუთხეებისათვისაც, სადაც ეს რეფორმა უეჭველად უნდა მომხდარიყო. ამათს რიცხვში იყო სამეგრელოცა. ათის, თხუთმეტის წლის შემდეგ კაცი ვეღარც კი იცნობს სამეგრელოს,—ისე გადასხვაფერდება მისი შინაური ცხოვრება. ახალს სამიწაწყო პირობებს, ახალს წესებს წოდებათა ურთიერთ შორის დამოკიდებულებისას, ახალს სასოფლო სასამართლოების წესწყობილებას—ყველა ამ უმთავრესს საფუძველს საგლეხო რეფორმისას—ის მოჰყვება, რომ თავს წამოჰყოფს. ახალი, ხელუხლებელი ძალ-ღონე ქვეყნისა და სწორ ეკონომიურ განვითარების გზას დაადგება. რა თქმა უნდა, მაღალი წოდება დროებით შეწუხდება, მსხვერპლის შეწირვა მოუხდება, მაგრამ ჭეცნის აზრით, შესწუხდება მხოლოდ უმცირესობა შეძლებულ მემამულეთა, რომელთა ცხოვრება, მსგავსად რუსეთის მებატონეთა ცხოვრებისა, ძირითადად გამოიყვლება ყოველ მხრივ. ამათ ხელი უნდა აიღონ იმ ცხოვრებაზე, როგორითაც მანამდე ცხოვრობდნენ, მსგავსად მამა-პაპათა, მექათა-ხოვრებით გარშემოხეულნი. და ეს, რა თქმა უნდა, გაუჭირდებათ.—

¹⁾ ამ დღეს გამოცხადდა უმაღლესი ბრძანება ყმების განთავისუფლების შესახებ ტფილისის გუბერნიაში.

„თუ ყმები არ მეყოლება,—ჭოდებს სამეგრელოს შეძლებული მემამულე, სულ დაივლულები: არც ხენა შემიძლია, არც ხის მოჭრა, აღარც საქმლის კეთება,—რა მეშველება?“ რა თქმა უნდა, მისი გოდება ცოტათი გაზვიადებულია, იმდენათ საშიშო არ იქნება მისი მდგომარეობა, რომ ვერ შეეთვისოს; მაგრამ რაკი მუშაობას შეუწყევარია და მომზადებული არ არის მომავალ ცხოვრებისათვის, მწარე დღე ბევრი დაადგება. მაგრამ, ვიმეორებთ, შესწუხდება მხოლოდ უმცირესობა მცონარა-მდიდრებისა, ხოლო უმრავლესობა მებატონეთა კი, აზნაურები, რომელნიც ისე განებიერებულნი არ არიან, ძალიან ადვილად აიღებს ხელს მუქთა-ხორულ ჩვეულებაზე და შეუდგება მრეწველობას და მოსაგებ საქმის კეთებას, სადაც კაცს თავის ღონისა და გამჭირაობის იმედი-ლა უნდა ჰქონდეს.

სამწუხაროდ, უნდა აღენიშნოთ, რომ ჯერ-ჯერობით სამეგრელოში სასწავლებლები ძალიან ცოტაა. მხოლოდ მარტვილშია ერთი სასწავლებელი, სადაც სწავლა-განათლებას ლებულობენ მიმავალნი სულიერნი მამანი სამეგრელოში. ამ სასწავლებელში მეტად მწირს და და რუსულის ენის ნახევრად საეკლესიო ცოდნას ლებულობენ თავად-აზნაურთა შვილები. ამას უნდა მეუფმატოთ სამხედრო სკოლა, ახლახან ზუგდიდში გახსნილი, რომელიც სამეგრელოს უნივერსიტეტად მიაჩნიათ. სწავლის სურვილი კი დიდი აქვთ აქაურებს, ისე დიდი, რომ სოფლებში აქა-იქ თავისთავად გაიხსნა სკოლები, სადაც მასწავლებლებად თითქმის უვიცნი არიან. ერთ ამგვარ სკოლათაგანში ჩვენ ერთად-ერთი წიგნი შეგვხვდა რუსული, — „სამხედრო დებულება“ და ამ წიგნის შემწეობით ბავშვების ხროვა რუსულს კითხვასა სწავლობდნენ. მთავრობა, რა თქმა უნდა, ეცდება, რამდენადაც კი შეიძლება, გაამრავლოს რიცხვი სკოლათა, რომლებიც ასე საქირაო სწავლას მოწყურებულ ხალხისათვის ამ საზოგადო რეფორმის დროს. სასურველია აგრეთვე, რომ თუ სამეგრელოს თავად-აზნაურობამ გლეხების განთავისუფლებისათვის ფული მიიღო, ერთი ნაწილი ამ ფულისა, აღმოსავლეთ საქართველოს თავად-აზნაურობის მსგავსად, სკოლების გასახსნელად გადასდოს; სასურველია, არ დაივიწყონ ის გარემოება, რომ ამ დაწესებულებათა გახსნა-შენახვა მარტო მთავრობას არ უნდა აწევს კისერზე, არამედ საზოგადოებამ თვით უნდა ითავოს და გაუძღვეს ასეთ საქმეს.

მაგრამ ასე იქნება, თუ ისე, ოც, ოცდაათ წელს უკან ეს მხარე, ახლა რომ ტყითა და ხშირი გვიმრით არის დაფარული, ეს მხარე, ზღვის პირზე ერთიანს, გაუვალს საფლობებს რომ წარმოადგენს, ეს მხარე, რომელიც ჰიპპოკრატის დროიდან ციებ-ცხელების ბუდედ ითვლებოდა, —სრულიად გამოიკვლება, გადასხვაფერდება. უცხოელები გარედან დიდძალ ფულს შემოიტანენ და მისის ძალუმის ნიადაგის დასამუშავებლად დახარჯავენ. ეს ფული მხოლოდ იმას ელოდება, რომ კავკასია დამორჩილებულ იქნას და ადგილობრივი მკვიდრი ფეოდალურ წესწყობილების უფლიდან განთავისუფლდეს.

ტფილისი,

მაისის 21, 1865 წ.

ლეინობისთვე საქართველოს შავიზღვის ნაპირის ნაწილში სა-
უკეთესო დროა წლისა. ფოთოლი ხეებიდან ცვენას მაშინ იწყებს;
მწვანე სამოსლით დაფარული მხარე შიშვლდება; მკვიდრთა ყველა
მხარეს გაფანტული სახლები, რომელიც ზაფხულობით არც კი სჩანს,
თავისებურის სიმშვენიერით თავს გამოჰყოფს და ხილული ხდება
ხოლმე. მათს მახლობლად ადამიანს თვალწინ გადაეშლება გაკრილი
ყანები, საიდანაც მშრომელმა გლეხმა უხვად მოიწია სიმინდი, ღომი,
პური. ცა მოწმენდილია, ჰაერი კიდეც იმ ზომამდე გამჟღავნა, რომ
ადამიანის თვალს შორის მანძილიდან შეუძლია დაინახოს დაფარული
მწვერვალები მთათა და მათზე გაარჩიოს სინათლე და ჩრდილი.
ჰაერში მაცოცხლებელს, სულისჩამდგმელს რასმე ჰგონობს ადამიანი,
ხითობა ზომიერია და მზე მხოლოდ შუადღისას გამოსტყორცნის ოდ-
ნავ, მსუბუქად მკბენარე სხივს და ამით-ღა მოგაგონებთ წარსულ
ზაფხულის მწვანე სიცხეებს.

მას აქეთ ბევრმა წელიწადმა განვლო, სახელდობრ 1882 წელს,
სწორედ შემოდგომას, სამეგრელოს ფართე ვაკეზე, რომელსაც ოდიშს
ედახიან, მდინარე ტეხურისა და აბაშას შუა, ორი ცხენოსანი ერთი-
მეორეს პირდაპირ დადგა და ხმა-მაღლა ერთმანეთს მეგრულად გა-
მოელაპარაკა:

— სწორე გითხრა, ჩემო კოსტა, მუსტაშა უკეთესი იყო, მე-
გონა. დახე, როგორ მოვუტყუეებივართ იმ ფრანგს!.. ცოტა ხეირიანი
რომ ყოფილიყო, ის კურდღელი როგორ უნდა გაეშვა? ძაღლი კი
არა, კაცი ხელით დაიჭერდა, ისე ნელა მირბოდა.

— რასა ბრძანებთ, ბატონო! ფრანგულ მწევარს სად შეუძ-
ლია ჩვენებული კურდღელი დაიჭიროს! აკი მაშინათვე მოგახსენეთ—
ასე იქნება-მეთქი!

— ღმერთი და რაც წმიდანებია, სულ ციდან ჩამოიყვანა, მე-
ფიცებოდა—ასეთს მწევარს მთელს ღუნიაზე ვერ იპოვითო!

— ესე იგი, ასეთს გლახას! ხა, ხა, ხა!.. აბა ჩვენს მერცხალას
უყურეთ, ბატონო, რა ჰქნას, როცა ყურდღელს გამოეკიდება: ფრა-
ნგის მწევარს ზედაც არ შეხედავთ, თქვენ არ მოუკედლეთ ჩემს თავს!

ერთი მოლაპარაკე ცხენოსანთავანი ასე ორმოცდაათის წლისა იქნებოდა, ჩასუქებული, საკმაოდ მაღალის ტანისა, სახის მსხვილ ნაკვთებიანი. დიდი, შავი თვალები, კეხიანი ცხვირი, გრძელი ჭალა-რაშერთული ულვაშები, ნაოქებშეპარული შუბლი მის სახეს სიმშვიდის, დიდებულიობის და გულკეთილობის გამომეტყველებას აძლევდა—თავით ეხურა განიერ-კალთებიანი ნაბდის ქუდი. როცა მოიხადა, გამოუჩნდა მგელოტი თავი, რომელსაც ჭალარაშერთული თმა რგოლივით უვლიდა გარშემო. ტანთ ეცვა იისფერი ხავერდის კაბა, კვერნის ტყავამოკრული, კაბაზე ქამარი ერტყა და ქამარზე კიდევ ვერცხლით მოქედილი სატევარი ეკიდა. კაბას ზემოდან შავი ჩოხა ეცვა, ჩოხის გულზე თეთრის ძვლის მასრები ჰქონდა გაკეთებული; თითბრის ლილებით შესაკვრელი პაჭიკები ფეხთ ეცვა, ხოლო პაჭიკებზე ამოკრული ჰქონდა მოხამუხი.

ეს მხედარი იყო ბეკო საბახთარი, პირდაპირი შთამომავალი იმ საბახთარის, რომლის სტუართმოყვარეობა ორასის წლის წინად აღმოსავლეთის განთქმულმა მოგზაურმა ფრანგმა შარდენმა აღწერა. წმინდა სისხლის ყარაბაღულ ოქროსფერ ულაყზე იჯდა. მარცხენა ხელში თავადს ორი წკეპლა ეჭირა, თასმით ერთმანეთზე გადაბმული. ეს წკეპლა თოფის ზუმბა იყო, პატრონი ამ ზუმბას ხელიდან არ იშორებდა, რადგან ზუმბაც იყო და, როცა უნდოდა, წკეპლაცა.

მეორე მხედარს, ასე ოცდაათის წლის თეთრგერემანს ყმა-წვილს კაცს, ბეტად ცოცხალის სახის პატრონს, ეღალი სქელი ღარი თი ეცვა. გრუხა, გრძელი, ხუჭუჭა, ქვევიდან რგვლად შეკრეპილი თმა დაფარული ჰქონდა ფაფანაკით. ამ ნაირ სუბუქ თავსახურავის ხმარება შეუძლია მხოლოდ ხშირ თმის პატრონს, რომელსაც კაცი სამხრეთის ძეთა შორის ხშირად შეხვდება.

ქერა მხედარი თოფ-იარაღში იყო ჩამჯდარი. სატევრისა და ხმლის გარდა ზურგზე გადაგდებული ჰქონდა ორი თოფი, ტყავის ბუდეებიანი, მარჯვენა მხარეს ქამარზე დამბაჩა ეკიდა, მარცხენა მხარეს—გრძელი ქისა, რომლიდანაც თავი ამოეყა ჩიბუხს. აშკარად ეტყობოდა, რომ ყმაწვილ კაცს წამოღებული ჰქონდა როგორც თავისი, ისე ბატონის იარაღი. მხედარი თავად ბეკოს ყმა იყო. სახელად კოსტა ერქვა. პატარა ზერდაც ცხენზე იჯდა, მარჯვენა ხელით ორი მწვეარი ეჭირა—ფრანგული მუსტაშა და შინგაზრდილი—მერცხალა.

მხედრებს მალე სხვებიც მოემატნენ: იქით-აქეთ ჯაგებიდან თავი გამოჰყო მონადირეთა გროვამ. სხვა და სხვა ფერის ტანისა-

მოსი ეცვათ: ყვითელი, ნაცრისფერი, თეთრი; ყველა კოსტას ტანი-ტანისამოსის მგზავსად იყო შეყვრილი. ზოგს ძაღლები ეჭირა, ზოგს — დახოცილი ყურდღელი. ცხენოსანი და ქვეითი, მოხუცი და ახალგაზრდა ერთი-მეორეში ირეოდა.

ერთმა ბიჭმა, სახეგაბრწყინებულმა, მწვერის დაქვრივი და გაგუდული ყურდღელი თავად ბეკოს ცხენის ფეხებთან დასდო.

— ყოჩაღ, ჩემო პეხუ! — უთხრა თავადმა. — შენმა ფრიალმა დაიჭირა?

— დიაღ, ბატონო, აი ამათა ჰკითხეთ, როგორ უყელა ყურდღელს; ყურდღელმა მარჯვნივ გადაუხვია, მაგრამ გვიანდა იყო, რამდენიმე ნაბიჯი გადახტა და ყურდღელი გადააკოტრიალა კიდევცა...

— ყოჩაღ, ყოჩაღ! ეტყობა, ჩვენი მწვერები მართლა კარგები.. მაგრამ ბეკომ ვერ მოასწრო სიტყვა გაეთაყვინა, ისე რამდენიმე ნაბიჯის მანძილზე გაისმა წკრიალა ხმა მეორე ბიჭისა. მონადირენი მიხედნენ, რასაც იძახდა ბიჭი...

ახალი ყურდღელი გამოაგდეს. საინტერესო იყო ამ დროს ეს თავმოყრილი ხალხი. ყველა რალაც გამოუჩვეველმა გრძნობამ აიტანა. მონადირეთ და მათთან ერთად თავად ბეკოს თვალები აენთოთ, დაავიწყდით ყველაფერი და შურდულივით წინ გაჰქანდნენ; მწვერები და მონადირენი — ყველანი ერთად საცოდავ ყურდღელს გამოუდგნენ. მიდამო საშინელმა, ყურთა-სმენის წამლებმა ყვირილმა მოიცვა. ეს-ლა ისმოდა: „არიქა! არიქა! არიქა!“..

მინდორს იქით სოფელი იწყებოდა და ყურდღელიც სწორედ სოფელში შევარდა. მთელი სოფელი, დიდი და პატარა ფეხზე დადგა, ყველა. ყვირილით გამოუდგა ცხოველს. ყურდღელმა ბუჩქებში შეჭყო თავი, და ორომტრიალი კარგა-ხანს გაგრძელდა, რადგან დამალულ ყუდღლის დაჭერა არც მაგრე ადვილი იყო. ბოლოს მაინც გამარჯვება კოსტას დარჩა — მისმა მერცხალამ ამხელად თავი ისახელა.

ხალხი და ძაღლები დაილაღნენ და დასვენება ეჭირებოდათ. თავადი ქვაზე ჩამოჯდა დიდ კაკლის ძირას; სხვები ზომრებით შემოეხვივნენ და დაქვრივ ყურდღლის შესახებ გააბეს ლაპარაკი. ამ დროს რამდენიმე ცხენოსანიც მოვიდა, რომელთაც ნადირობაში მონაწილეობა არ მიეღოთ.

ახალმოსულთა წინ მწვანე ანაფორიანი მღვდელი იდგა. გრძელი ქალარა წვერი გულზე ეყარა, ჭროლა, ქვეიანი თვალები ჯერ ისევ შავ წარბებს ქვემოდან სახეს უმშვენებდა. მღვდელს უკან მის-

დევდა პატარა კაცუნია, ასე ოცდახუთი წლისა. ტანთ ეცა ნახევრად რუს მოხელის ტანისამოსი: ხავერდის არშინი და კოკარდინი ქუდი, ვალსტუხი და სირპა-გადაკერებული ღირთი. ახლადმისულთაგანი ერთი თავადის მოძღვარი იყო, ხოლო მეორე—მდივანი. მათ მისდევდნ დანარჩენნი კარის-კაცნი და მსახურნი. მათს შორის ერთს ხელზე ქორი ევდა, ხოხობის საჭერად გაწვრთნილი.

ახლადმოსულნი კაცის ხეზე ცოტა მოშორებით გაჩერდნ, ჩამოხტნ ცხენებიდან, მიუახლოვდნ თავადს და მოწინეებით სალამი მისცეს. იმანაც ტკბილად თავი დაუქრა.

— გეტყობათ, კარგად გინადირნიათ, ბატონო, — მოახსენა მღვდელმა.

— არა უშავსრა. თქვენც კარგ დროზე მოხვედით. აბა, გზას უნდა გავუდგეთ, ბინამდე კიდეც კარგა მანძილია. ნეტა, რომელი საათი იქნება? — ჰკითხა თავადმა თავის მდივანს.

მდივანმა ოსმალური საათი ამოიღო უბიდან და მოახსენა, — დაღამებამდე ორი საათი კიდეც არისო.

— პა, პა, პა!.. როგორ დაგვევიანებია! შეიძლება, ღამეც გეისწროს გზაში. აბა, ჩქარა გავუდგეთ გზას!

მწევრები და მონადირეები ამ სიტყვების გაგონებაზე ყველანი ზეზე წამოიჭრნენ და რამდენსავე წუთს შემდეგ ერთს სასოფლო გზას, ანუ, უკეთ, ბილიკს, სულ უკანასკნელი, ოცდაათის კაციისაგან შემდგარი ქარავანი დაადგა.

II

თავად ბეკო საბახთარს აუარებელი კომლი ყმა ჰყავდა აზნაურებისა და გლეხებისა. თავის მხარეში განთქმულ და გავლენიან კაცად ითვლებოდა. მამა-პაპათა ზნე-ჩვეულებისათვის სიბერემდე ოცის ოდენადაც არ უღალატნია. დაიბადა თუ არა, ძიძას მისცეს, აფხაზეთში. ძიძა სამ წელიწადს აწოვებდა ძუძუს, ამის შემდეგ ორს წელიწადს კიდეც ისე ჰყავდა სახლში. მერე საბავშვო უნაერით შეკაზმულ ცხენზე შესვეს. თან გამოჰყვა ძიძა და მისი ნათესავები და მამის სახლში მოიყვანეს. მამამ შვილის გასაზრდელი ძიძას თხუთმეტი ცხენი, ოცდაათი ძროხა და ორი კომლი მოჯალაბე აჩუქა; მთელი ეს ჯოგი მოჯალაბიანად აფხაზეთის გზას გაუდგა. ხოლო თავადის ყრმას ახალი ხანა დაუდგა აღზრდისა.

შშობელთა სახლში მთელი ნახევარის წლის განმავლობაში ბეკო მგელივით სულ ტყისკენ იყურებოდა, არავის ეკარებოდა. უნდა

გადასჩეოდა ძიძას, ძიძიშვილებთან თამაშობას და შესჩეოდა დედ-მამას; აფხაზურ ენის მაგიერ მეგრული უნდა ესწავლნა. საბედნიეროდ, საქმე კარგად წავიდა და შვილის წლის ბეგო მამამ თავის შინაურ მდივანს, ბერუკა ჯიქიას, მიაბარა წერა-კითხვის სასწავლებლად.

მდივანი ბეგოს მამის ყმა-აზნაურთაგანი იყო. ჰკვიანი, მიხვედრილი სახის გამომეტყველება ჰქონდა. თმა ნახევრად დაჭალარებოდა: მეცნიერებამ უღროვოდ დააბერა. ზეპირად იცოდა მთელი საღმრთო წერილი, საეკლესიო წესები; სახორციელო შინაარსის მწერლობიდან იცოდა „ვეფხისტყაოსანი“; წაკითხული ჰქონდა ჩახრუხადის ბრძნული ნაწერი, „გეოგრაფია და ისტორია ვახუშტისა, ხელნაწერი ნაწყვეტები ჰეროდოტეს, არისტოტელის და პლატონის თხზულებათა. მისი მიღრეკილება საფილოსოფიო წიგნებისა და საზოგადოდ სწავლა-მეცნიერებისადმი აიხსნებოდა, როგორც ეს ხშირად ხდება, მის მახინჯ გარეგნობით. ცნობილია, რომ ბრძენნი იშვიათად არიან ამავე დროს ხორციელადაც ლამაზნი. ამიტომ ბერუკა ჯიქიას სიმახინჯე მის ცოდნასთან ერთად არავის უკვირდა. პატარაობითვე საცოდავს სიარულის მაგიერ ფოფხვა-ლა შეეძლო უთოების მსგავს ჯოხების საშუალებით. ამ ხორციელმა სიმახინჯემ ბერუკა ჩამოაშორა სხვებს, რომელნიც მარტოოდენ მოძრავ და მაწანწალა ცხოვრებას ეწეოდნენ, და ძალაუფლებურად მიაჩნია წიგნის კითხვას. ბატონის სახლში ბერუკა მდივნად იყო; იმას უნდა ეთქვა ყველასათვის, როდის რა მარხვა იყო, უკმე-დღესასწაული რა დღეს მოდიოდა, აეხსნა სიზმრები, რა დღეს რის გაკეთება შეიძლებოდა და რისა არა და სხ.

ბეგო მოუსვენს ანბანს და ისიც ხმა-მალლა გასძახოდა: ან, ბან, გან... ასე იძახოდა, სანამ მთელი ანბანი ზეპირად არ ისწავლა. ზახულობით ბეგო კაკლის ხის ძირას იჯდა და იქა სწავლობდა, ზამთრობით—გახურებულ ბუხრის წინ. ანბანის გათავებას შემდეგ ხელში დავითნი მისცეს და დავითნის სწავლა მაშინ გაათავა, როცა წიგნი სადმე მონასტრის სარდაფში მთელის საუკუნის განმავლობაში ნაგდებს და თავგებისაგან დახრულ ხელნაწერს არ დაემსგავსა.

გადიოდა წელიწადები. სწავლების საქმე თანდათან წინ იწვევდა. თოთხმეტის წლის ბეგოს მასწავლებელმა, რაც თვითონ იცოდა, იმის ნახევარი ასწავლა, და, ამის გარდა, ბეგომ ისწავლა, რომ მზე მიწის გარეშე ჰბრუნავს და არა მიწა—მზის გარეშემო. მამამ მასწავლებელს გიმოუცხადა,-- ჩემს შვილს ახლა კი ეყოფა სწავლაო.

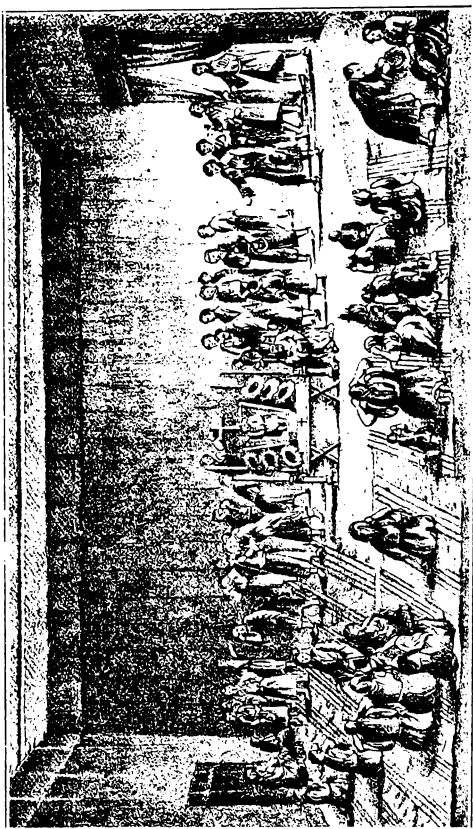
მასწავლებელს ძალიან ეწყინა, მაგრამ არც ის შეეძლო, წინააღმდეგი ეთქვა რამე.

ბეკო ზუკე ლამაზი, მოწიფული ყმაწვილი კაცი დადგა; უნაგირზე მშენებრათ იჯდა, აქენებდა უბელო გადარეულ ცხენებსაც; თხუთმეტ ნაბიჯის მანძილზე დანას თოფიდან ტყვიას ახვედრებდა, ოცდაათზე — კვერცხებს ამტყრევდა, ჰაერში ძქრასა ჰკლავდა; მიმი-ნოთი მწყრებზე ნადირობდა; ძაღლებით ირმებს, შვლებს, მელიას იჭერდა; შინა-ყმებთან ყოველგვარ ზეგარულ სიმღერებსა მღეროდა, თამაშობდა აფხაზურად და ლეკურად და ამასთან მეტად მოხდენილად და სირცხვილელად დახრიდა თვალებს და წითლდებოდა ლამაზ ქალის შეხედვრაზე თამაშობის დროს.

მამამ ბეკოს ერთბაშად შეაწყვეტინა სწავლა; ერთბაშადვე, მისთვის არც კი უკითხავს, ისე აიღო და ცოლი შერთო. ცოლად შერთო ერთი ცნობილ თავადიშვილის ერთად-ერთი ქალი და მემკვიდრე მთელის ცნობისა. პატარძალი 25 წლისა იყო, ამდენს ხანს ქალი გაუთხოვრად იმიტომ კი არა მჯდარა, რომ უშნო იყო, არამედ იმიტომ, რომ ღედმამა შესაფერ საქმროს ველარ ჰპოულობდა თავადიშვილებში; რაც ახალგაზდა თავადიშვილები იყვნენ, ინგური-დან მოკიდებული სურამამდე, უეჭველად ენათესავებოდნენ ქალს; ძარღვებში ბებიის მხრიდან მეფის სისხლი ედგა, ბებიის ღედის მხრიდან — მთავრისა; საბახთარები კი, როგორც ვიცით, სამასის წლის წინად გათავადიშვილდნენ, ლიპარიტ დადიანის დროს; ამიტომ ქალის მშობლებს ბეკო თავიანთ შესაფერ სიძედ არ მიაჩნდათ და თუ მაინც ქალი მიათხოვეს, მიათხოვეს იმიტომ, რომ ეშინოდათ, ქალი გაუთხოვრად ხელში არ შემოგვაბერდესო.

ჯვარისწერის შემდეგ ბეკოს ცოლი მართა თავის მშობლების სახლში ხუთ წელიწადს სცხოვრობდა და თავისს ქმარს მხოლოდ ხანდახან ხედავდა. ბეკო ერთი-ორის დღით თუ მოვიდოდა ცოლურის სახლში სტუმრად. ამასობაში აწყობდნენ მხითევს, რომელიც სწორედ იმდენი უნდა ყოფილიყო, რამდენიც აღნიშნული იყო მზითვის სიაში. ბეკოს სიამარს თუ ვინმე ჰკითხავდა, რატომ არ აღევს სიძეს ქალსაო, თავს იმით იმართლებდა, რომ ერთად-ერთი ქალი მკავს და ასე მალე როგორ მოვიშორავო. მეექვსე წელიწადს ბეკომ ცოლი თავისს სახლში წაიყვანა და ღიდის ამბით ჯადაიხადა ქორწილი.

ამის შემდეგ ბეკოს ცხოვრებაში ორი ღირსშესანიშნავი ამბავი მოხდა: ოცდაათიან წლებში ბეკომ მონაწილეობა მიიღო ჯიქების



ტირის საშეგებლოში

წინააღმდეგ გალაშქრებაში, სადაც თავისი, ასის კაცისაგან შემდგარი, რაზმი ჰყავდა მეგრელებისა, ხოლო ორმოციან წლებში მიწას მიაბარა ჯერ ღელა და მერე მამა.

ამის შემდეგ ბეკომ დამოუკიდებლათ იწყო ცხოვრება.

მისმა ყმებმა ყველამ იცოდა თავისი მოვალეობა, ჩვეულებით დაკანონებული, და ყველაფერს უკლებლივ ასრულებდნენ. აზნაურები საპატიო მსოფლებადა ჰყავდა, აზნაურებივე ჰყავდა მოურავებად, მოლარეთ-ხუცესებად, მეჯინიბეებად. მათ ებარათ მარანი და სხ. გლეხებს მოჰქონდათ სხვა და სხვა სურსათი: ღვინო, პური, ცხვარი, ძროხა და სხ. ყველამ იცოდა, რა ემართა და თავის ვალს უკლებლივ იხდიდა; მაგრამ რაც ემართათ, იმაზე ზედმეტს ვერავის გამოართმევდით. მაგალითად, ერთს ოჯახს ემართა ბატონის სასახლეში ზურგით შეშის ზიდვა. ბეკომ განიზრახა გადასახადი შეემსუბუქებანა და ურემს მისცა, მაგრამ გლეხმა გადაჭრილი უარი უთხრა ასეთ შემსუბუქებაზე, — ჩვენი ჩვეულების წინააღმდეგიაო. „ბატონი ჯერ თავისს ურემს მომცემს, — ამბობდა თავისთვის გლეხი, — შეშის საზიდავად, მერე მეტყვის — შენის ურმით მომიტანეო, შემდეგ კი ამავე ურმით სიმინდის მოტანას მიბრძანებს; ეს-კი ჩვეულებად გადამექცევა და მეც ახალი გადასახადი დამედება: — ურმით შეშის ზიდვა. მერე შეშა ისევ მოაგონდებათ და ძველებურათ ზურგით მაზიდვინებენ“...

ასე ექვის თვალთ შეხედა გლეხმა ბეკოს წინადადებას გადასახადის შემსუბუქების შესახებ და, სანამ ბატონყმობა არ გადავარდნილა, ზურგით უზიდავდა ბატონს ხეღარ შეშას.

თივადიკ ძალას არ ატანდა, ამიტომ რომ შედეგი ცუდი მოჰყვებოდა: „კომლი“ აუხაზეთში გაექცეოდა.

გლეხების უმეტესი წილი ვალდებული იყო წელიწადში რამდენიმე ღლე ერჩინა თავისი ბატონი, და რათგან საბახტარის მამული ღიდს მანძილზე იყო გაფანტული, იმასაც ერთავად გადასვლა-გადმოწვლა უხდებოდა ერთი ადგილიდან მეორე ადგილზე. ჩვენის ამბის დასაწყისში თავადს ჩვენ სწორედ ასეთის მოგზაურობის დროს მოვესწარით: თავის სამშოპლოს ზეგან ადგილიდან, ლეჩხმიდან, დაეშვა ოდიშში და გაემართა ერთ ვაკეზე მდებარე სოფლისაკენ, სადაც უნდა გამასპინძლებოდნენ მასა და მთელს ჯალაბს. გზა-გზა ბეკო ნადირობით ერთეებოდა. ჯალაბი უკან მისდევდა და ასე — ორის კვირის უკან უნდა შეერთებოდა. მისს ჯალაბს შეადგენდა: კნენა მართა, თხუთმეტის წლის მშვენიერი ქალი საბედა და ვაჟები არჩილა, ათის წლის, და ბატა — რვა წლისა.

III

უკვე ბნელოდა, როცა თავადი ბეკო თავის მრავალრიცხოვან ამალით სოფელში შევიდა. გზა ბილიკით მიდიოდა, ტყე-ტყე, ვაზე-ბით შემოხვეულ ხეებს შორის. ზოგან ვაზი ერთი ხიდან მეორეზე გადადიოდა ორი-სამის მხარის მანძილზე და მოგზაურნი იძულებულნი იყვნენ ან ზევით აეწიათ ვაზი და ისე გაეცლოთ, ან თავი დაეხარნათ. საბრალოა შეუჩვევარი მხედარი ამ ვაზების ქსელში, რადგან ლამის სიბნელეში მათი გარჩევა თვალებს უჭირდება: ან კისერი უნდა დაუშვადეს ან სახე და ან ქუდი უნდა გადაუდარდეს.

ბეკრი ხრამი და ლეღე გაიარეს; ერთხელ დიდ მდინარეზეც გავიდნენ მოგზაურნი. ამათს შორის უცხო კაცი რომ ყოფილიყო, ამ მხარეში პირველად ნამყოფი, ამ გზაზე ხეებისა და ჯაგების მეტს ვერაფერს შეამჩნევდა და მცენარეთა ამ ერთფეროვან და ხშირ სამეფოში თავის ღლეში ვერ დაბრუნდებოდა იმავე გზით მანდ, საით-განაც წამოვიდა, და მარტოდ-მარტო დარჩენილი უექველად დაიბნეოდა. მაგრამ ჩვენი მგზავრები სულ გაუჭირებლად და დაუბრკოლებლად მიდიოდნენ, ყოველმა მათგანმა იცოდა, რამდენი დარჩენოდა სოფლამდე.

სოფელში შევიდნენ. მაგრამ აქ უფრო ადვილი იყო გზის დაკარგვა; ერთი სახლი მეორეზე კარგა მანძილზე იყო დაშორებული, ყოველს სახლს ეზო ჰქონდა, ეზოს კიდეც ღობე ევლო; ეზოებს შორის მიიკლავნებოდა ბრუნდე, ვიწრო და ზოგან ძალზე ალაფებული ბილიკები. მაგრამ აქაც მგზავრები ბაწარალებით ისე მიდიოდნენ, თითქო ღლე ყოფილიყოს და სისწორით უხვევდნენ ხან მარჯვნივ და ხან მარცხნივ. ხანდისხან ცხენები იძულებულნი იყვნენ თხრილებზე დაც გადამხტარიყვნენ, მაგრამ თითქო არაფერიო. სოფელში სიჩუმეს გლეხების გაბმული ყვირილი არღევდა. ერთიმეორეს გასძახებდა:

— ივანია... უ-უ-უ! — რამდენჯერმე ასე დაძახებას შემდეგ პასუხად გაისმოდა:

— პეტრია... უ-უ-უ!..

და გაბამდნენ ხმამალა ყვირილით ლაპარაკს.

ხანდისხან სოფელში ძაღლების ყეფა ასტყდებოდა: დაიწყებდა ჯერ საღმე ქოფაკი, ბანს მისცემდა მეორე, მეორეს — მესამე და მათი კონცერტი მთელს სოფელს მოეფინებოდა. ჯერ გაშმაგებით ჰყეოდნენ, მერე უკლებდნენ, ბოლოს ხმა საღმე შორს მისწყდებოდა და

ძაღვები მიუჭრდებოდნენ. ნახევრად გაღებულ სახლებიდან მოსჩანდა კერაზე დანთებული ცეცხლი, რომელსაც გარშემო უსხდნენ ოჯახის წევრნი.

ნახევარი საათი მეტი ხან მარჯვნივ უხევდნენ, ხან მარცხნივ, ბოლოს, როგორც იქნა, მიაღდგნენ ერთ ლობეს. მოწინავე ცხენოსანი ცხენიდან ჩამოხტა და ლაბახას¹⁾ შლა დაუწყო. ეზოდან ხმაურობა მოისმა. წყავწყავით წამოიშალნენ ძაღვები, განათებულ სახლის კარები გაიღო და გამოვიდა რამდენიმე კაცი. ერთი წინ მივრბოდა ანთებულ მუგუზლის ქნევით გზის გასანათლებლად.

— აქეთ მობრძანდით, ბატონო, აქეთ!—იძახდა გლეხი.—მშვიდობა თქვენს მობრძანებას, ბატონო! აი აქეთკენ, აქ ცხენიდან კარგი ჩამოსახტომია... აქამდე გელოდით... გელოდით... მერე ვიფიქრეთ, დღეს ვერ მობრძანდებოო...

თავადი ცხენიდან ჩამოხტა სახლის მახლობლად, ცხენი კოსტამ ჩამოართვა. მუგუზლიანმა გლეხმა მუგუზალი ხელიდან გააგდო და ბატონს მუხლებზე კოცნა დაუწყო. აგრევე მოიქცნენ სხვებიც, ვინც სახლის წინ იდგნენ.

— გამარჯვება შენი, ბახვა! გამარჯვება პერტეია! გამარჯვებათ, გამარჯვებათ! — ეუბნებოდა საბახთარი მის მუხლებისა და ხელების საკოცნელად მისულებს და მეგობრულად ყველას თავებზე ხელს ადებდა.

მისალმებას შემდეგ თავადი სახლში შევიდა. სახლი მოზრდილი იყო, კერაზე გაჩაღებული ცეცხლი გუგუნებდა. ორსავე მხარეზე ტახტები იყო შეკრული, ერთზე ძველი ნოხი ეფინა და ორი მუთაქა თავით და ფეხით იდო. თავადი ამ ტახტზე ჩამოჯდა და მეთავეანდემ მოხაზუნისა და პაჭიკების ხდა დაუწყო. ხოლო სახლის პატრონმა იარაღი ჩამოართვა: ეს მისი განსაკუთრებული უფლება იყო.

მღვდელი, მდივანი და დანარჩენი ამაღაც შემოვიდა სახლში და მოწიწებით კარებთან გაჩერდნენ, სანამ თავადმა არ უთხრა, დასხედითო.

მგზავრობის დროს დაწყებული და დროებით შეწყვეტილი ამბავი ჯიხვებზე ნადირობისა ხელახლა განაგრძეს. ჯიხვებზე ნადირო-

¹⁾ ლ ა ბ ა ხ ა —სამეგრელოში ძველებურ კიშვარას ჭკვიან. იქით-აქეთ დასობილ სარებს გაყარლი აქვს გორიზონტალურად ხუთი-ექვსი გათლილი ან გაუთლელი ლარტყა კაცის სიმაღლეზე. როცა ცხენით ან ურმით შესვლა უნდათ ეზოში, ყველა ლარტყა სათითაოდ უნდა გამოაცალონ.

ბასებრ თავადს არაფერი უყვარდა და ყოველთვის სიამოვნებით უსმენდა ყველას ამ ნადირობის ამბავს. გზაში ორმა მონადირემ თავისი მოგონებანი გაუზიარა, და ახლა კოსტას მიერ მოკიდებული ჩიბუხი ხელში დაიჭირა, მოსწია და თვითონ დაუბრუნდა ნადირობის ამბავს.

— არა, ახლა სადღაა წინანდებურათ ნადირობა! — დაიწყო ბეკომ, — ლეევან დადიანის დროს უნდა გენახათ, რა ამბავი ყოფილა.

— ნადირიც გაწყდა, როგორც ამბობენ, — სიტყვა ჩაურთო მღვდელმა.

— გაწყდა და მერე როგორ! ახლა მაგალითად საქორიას მთაზე კაცი თითქმის ვერ შეხედება ჯიხეს. თხუთმეტის წლის წინად კი, ჯიხეების ბუდეც რომ იტყვიან, სწორედ ის იყო ეს მთა.

თავადის ამ უკანასკნელ სიტყვებზე სახლში შემოვიდა ასე სამოცდათის წლის მოხუცი, მთლად გაქალაჩაღებული, წელში მოხრილი, მაგრამ მაინც ძალზე მალალი; მის შავს თვალებს, სქელ, გათეთრებულ წარბებით დაფარულს, წყალი ჯერ კიდევ არ გამოჰლეოდა. შემოსულს ყველაზე განსხვავებული ჰქონდა გრძელი, გულზე ჩამოყრილი უღვაშები, ნარინჯის ფრად შეღებილი და ბოლოში თეთრები. როცა ბეკომ შემოსული დაინახა, სახე გაუბრწყინდა, ტახტზე წამოჯდა და ღიმილით მიუბრუნდა:

— ააა, ჩემო გიგო! შენა ხარ? დიდხანს მიცოცხლოს ღმერთმა შენი თავი! როგორა ხარ, მოხუცო, როგორ კარგად გიკითხო?

გოგია მივიდა საბახთართან, დაუჭირა ხელი და ეამბორა. ბეკომ კი თავზე აკოცა.

— გავიგე, რომ დღეს მობრძანდებოდი და მეც წამოგჩანაღლდი შენს სანახავად.

— მადლობელი ვარ, ჩემო გოგია, მადლობელი. მოდი, ჩამოჯექი, ჩემო კეთილო... ისევ ახალგაზდა ყოფილხარ, ძველებურად ყოჩაღი... ჰო, მე და ჩენმა ღმერთმა... დაჯექ... დაჯექ...

გოგია ჩამოჯდა და განიერი ფაფანაკი თავზე ჩამოიფხატა.

— ჰა, მითხარ, როგორა ცხოვრობ, ბაბუა?

— ეჰ, ჩემი ცხოვრება რა სახსენებელია, ბატონო! დავეხეტები ძაღლუშმადურად, მოხუცის კაცის ამბავი ხომ მოგეხსენებათ. მთავრისა და თქვენის წყალობით მიდგას სული... ღმერთმა თქვენი თავი ნუ მომიშალოს...

— შარშან რომ მიწას დაგპირდენ; ხომ მოგცეს?

— მოცემით კი მომცეს, მაგრამ ის კი არ მოუციათ, რასაც

დამპირდენ. სახლთუხუცესმა; — ღმერთმა კი მისი კუბო მაჩვენოს, — არ მიხედა ჩემ მოხუცებულებას და მიწის მაგიერ კლდე მომიზომა. მთავართან მინდა ვიჩიელო. გოგიას ახლა ყველა იჯაბნებს, კაცად აღარავენ აგდებს... — მოხუცმა თავი ჩაჭკიდა და ერთ წამს შემდეგ დასძინა: — ცხონებულ ლევან დადიანის დროს ამას ვინ გამიბედავდა!..

— სწორედ შენის შემოსვლის წინად მოვიგონეთ განსვენებული... ღმერთმა სასუფეველი დაუმკვიდროს! მოვიგონეთ საქერიას მთაზე ნადირობაც...

თავადი და გოგია გაჩუმდნენ და ფიქრებს მისცეს თავი. ეტყობოდა, ორსავე მოაგონდა ტყბილი წარსული დრო. გოგიას სახე დაულონდა, მწარედ ამოიოხრა, ქისიდან პატარა ჩიბუხი ამოიღო, ნელ-ნელა გასტენა თუთუნით, ცეცხლი მოუკიდა, დაებჯინა თავის ჯოხს და ხელახლა დაფიქრა.

— მითხარ, ჩემო გოგია, — დაიწყო ისევ თავადმა ბეკომ, რომელიც თითქო გამოერკვა წარსულის მოგონებიდანო. — შენ ახლდი ლევანს საქერიას მთაზე, როცა ერთს მის მონადირეს გზა დაჰკარგოდა?

— როგორ არ ვიყავი! განა არ მოგეხსენებათ, რომ მთელი ჩემი სიცოცხლე ლევანის გვერდით გავატარე!..

მოხუცმა პირიდან კვამლი ბოლქვა-ბოლქვად გამოუშვა, ჩიბუხი გამობერტყა, ხელახლა გასტენა თუთუნითა, მოუკიდა, ცოტახანს ჩუმად იყო, თითქო აზრს იკრებსო, და დაიწყო:

IV

— ეს ამბავი, ბატონო, სწორედ იმ წელიწადს მოხდა, როდესაც დედოფალი მართა ახალ სასახლეში დაბინავდა, სოფ. მურში. ცოლდა გამოძეღავებული სჯობია: ქმარს, ლევან დადიანს, მართასთან უკმაყოფილება ჰქონდა, ერთი კვირა იყო თუ ცოტა მეტი, იცხოვრა მართასთან ზურში. მერე ქულბაქში გადასახლდა, რომ საქერიასთან ახლო ყოფილიყო.

„ნადირობა სამარიამოზთ დაფიწყეთ და კვირა იშვიათათ გამოერეოდა, რომ საქერიაზე ორჯელ-სამჯერ არ ავსულიყავით. ქულბაქიდან გათენებისას გავიდოდით, და შუადღისას კი მთას მოვექცეოდით, ღამეს სანადირო ქოხში გავათევდით, ხოლო საღამოს ისევ ქულბაქში დაგბრუნდებოდით.

„ასე ვინადირეთ სექტემბრის თვემდე. მთა უკვე ერთხელ ჩამოთოვლა, მაგრამ რამდენსამე საათში ისევ აიღო. დრო იყო, ნადი-

რობა გაგვეთავებინა, რადგან ჯიხვი სულ მალლა იწვედა მიუვალ, ციცაბო კლდეებისაკენ. მაგრამ ლევანი მეტად გაიტაცა კარგმა ნადირობამ და არ უნდოდა საქერიასთვის თავი დაენებებინა. თუ ყოფილხარ ამ მთაზე, უეჭველად გენახვება ის მხარე მთისა, რომელსაც გულის-თავს ეძახიან... სანადირო ქოხის მარცხნივ ადგილი სრულებით მიუვალა, ნადირმა კი ამ ადგილს მიაშურა. ლევანმა კი გადასწყვიტა, მოდი, ბედსა ვცდი ამ მთაზედაო.

„თან ორმოც კაცზე მეტი ვახლდით. მთის ყოველს ასავალ-დასავალს მივინებდით, მაგრამ გულისთავზე ჩვენგანი ბევრი არა ყოფილა. აქ ასულან: სიკო ელამი, ინგურში რომ დაიხრჩო, მერე ბატაია ორბელია. ახლა მარტვილის მონასტერში მნათედ რომ არის, და ოქროპირი, ჩემი ცოლის ძმა; ამათს გარდა აქ არავინ ყოფილა. მაგრამ ლევანმა გვიბრძანა ავსულიყავით. სიკო გავიძლოლიეთ და ყველანი უკან გავყევით. ავედით პირველ ზურგზე, ლევანიც ჩვენთან მოდიოდა. ღრუბლები ჩვენს ქვემოლ იყო დაკიდებული; ხრამში გადავიხედეთ, იქნება, სადმე მიმალულაა ჯიხვიო, ვსთქვით. ამ დროს დავინახეთ, რომ მთელი ხრამი ნისლში გაეხვია. უნდა გავჩერებულიყავით, აქ დაგვეცადნა, სანამ ნისლს გადაიყრიდა. ლოდინი დიდხანს არ დაგვეკირებია: დაუბერა ნიავმა, მიჰფანტ-მოჰფანტა ნისლი და ხევი ნათლად გამოჩნდა ჩვენს წინაშე. მის ძირის ერთ გორაკის ბუსნოზე დავინახეთ მთელი ჯოგი ჯიხვებისა.

„ტანში ახლაც მაყრეოლებს იქ ნახულის მოგონებაზე... სიხარულის კანკალმა ავკიტანა ყველანი.

„მაგრამ უტბად წამოუჭროლა ქარმა, ხევში ისევ მოჰრეკა საიდგანლაც ახალი ნისლი და შიგ გახვია ჯოგი!

„მაშინ ლევანმა წამოგეჟურჩულა: „აბა, ძმებო, ზურგზე გადავიდეთ და გავსწიოთ წინ“. მყისვე ავასრულეთ მისი. ბრძანება და თავქვე დავეშვით ხევში. კატეზივით მივცოცავდით ფრთხილად; უნდა მოგვესწრო და სანამ ნისლს გადაიყრიდა, მანამ მივპაროდით ჯიხვების ჯოგს ახლო. ნისლს კარგა ხანს არ გადაუყრია, ასე რომ ჩვენ ძალიან ძირს დავეშვით. მაგრამ როცა ხელახლა შემოუბერა ქარმა, ჩვენს წინ ბუსნო გამოჩნდა, მხოლოდ ჯიხვები კი ყველანი გაპარულიყვნენ. ძალიან ფრთხილად მივიპარებოდით, მაგრამ მათ მაინც გაეგათ და გაქეუულიყვნენ. მხოლოდ ორს მათგანს მოეკარით თვალი: შორს, ფრიალო კლდეზე ადიოდნენ. დავინახეთ თუ არა, ჩვენც უკან გავყევით. სიკო ისევ წინ წავგიძლვა, იმას კიდევ უკან მიჰყვა ჯერ ისევ ახალგაზრდა ბიჭი კირვალა. ღეთის წინაშე.

ყველას კი გაგვიკვირდა მისი გამბედაობა. რომელღამაც გამოცდილმა მონადირემ მიაძახა კიდეც: „ბალო, სად მიდიხარ, ღმერთი არ გაგიწყრეს და სადმე ხრამში არ გადაიჩეხო“. მაგრამ კირვალამ ყური არ ათხოვა, აფოფხდა და ელვის სიმაღლეზე სიკოსთან ერთად თვალთაგან მოგვეფარა.

„ლონე გამოგველია მთელი დღე ბობლვით. ნადირი სულ გაგვირბოდა, სათოფეზე არ გვიდგებოდა. მთავარმა მხოლოდ ერთხელ დასცალა თოფი და შველი დასჭრა. ისიც ძლივს ჩამოვითრეთ კლდიდან, სადაც ტყვიის მოხვედრის შემდეგ აფოფხდა. იმასაც ვერ მივაგნებდით, რომ ორი არწივი არაა, რომელთაც სწორედ ამ ადგილას ზემოდან, სადაც დაჭრილი შველი იწვა, ჰაერში კამარა შეჭკრეს. ლევანიც დილაღა, ლოროტოტო დააკერვინა და ყველანი სადილად გვიხმო. დავევით მთიდან, მის კალთებზე ერთი ვაკე ავირჩიეთ და დავებინადით. სანამ სადილს აკეთებდნენ, მონადირეებმა დენა იწყეს. როცა ყველამ თავი მოიყარა, თვლას შეუდექით: ერთი დაგვაცლდა. ვილაცამ წამოიძახა—კირვალა გვაკლიაო. ჰკითხეს სიკოს. იმან-კი ისა სთქვა, რომ გულისთავზე ერთმანეთს დავშორდით, მე მარჯვნივ გავეყვი კლდეს, ის კი ზევით წავიდაო... მერე არაფერი მინახავსო...

„ვილაცამ წამოიძახა: „ნუ გეშინიათ. დაბრუნდება, სად უნდა დაიკარგოსო“.

„მაგრამ მთავარმა, როცა გაიგო ამბავი, ძალიან დაღლილი იყო, მაგრამ მაინც ნაბადზე წამოჯდა და შეშინებულისა და დაღონებულის სახით გამოაცხადა: ახლავე შეუდექით კირვალის ძებნას; სანამ არ მომიძებნით, პირში ლუკმას არ ჩავიღებო.

„ყველანი დაღლილ-დახოცილნი იყვნენ, მაგრამ მაინც მეტი გზა არ დარჩენოდათ, მთავრის სურვილი უნდა აესრულებინათ, მისი ურჩობა აზრად არავის მოსვლია. ოციოდე კაცი ისევ გულისთავს აღმართს შეუდგა. სხვები კი, და მათს შორის მეც, ლევანმა თავისთან დაგვტოვა.

„უნდა მოვახსენოთ, რომ კარგი მსროლელი ვიყავ, მაგრამ საცა სიკო და ორქოროპირი მიდიოდნენ, იქ ასვლას მაინც ვერ მოვახერხებდი.

მოხუცმა პატარა შეისვენა და მერე განაგრძო:

„ცოტა ხანს უკან მონადირეთა ძახილი მოგვესმა. ამით ამხანაგებს ატყობინებდნენ—ვინ სად იყო. მათი ძახილი თანდათან სუსტდებოდა და ბოლოს თითქმის მისწყდა, მთავარი ყველას ყურს

უღებდა და გვეკითხებოდა,—რამე ხომ არ შეგატყობინესო?... ხმები ხელახლა მოგვესმა, ახლა კი უფრო მკაფიოდ იმახდენ. მოგვეჩვენა, თითქო რამდენიმე მონადირე ერთმანერთს შეხვდა და სხვებს საშველად ეძახდნენ. მთავარი ერთ ალაგას ვერ გაჩერდა, ხელით გვანიშნა —უკან გამომყევითო და მიაშურა იმ ადგილას, საიდანაც ძახილი მოისმოდა. როცა ჭაქანით ავბობდით და მიეუახლოვდით მონადირეებს, ერთი კლდე გვიჩვენეს. თმა ყალბზე შეგვადგა, როცა კლდის ნაპირას, საცა ერთი კაცი ძლივს დაეტეოდა, დავინახეთ კირვალაია.

„კლდე საშინელი მაღალი იყო, იქიდან ხმის მიწვდენა გაჭირვებით-ღა შეიძლებოდა. ეტყობოდა, ყმაწვილს სიფიცხე მოპრეცია. ასვლით კი ასულა, მაგრამ რადგან უკან დაბრუნება ვეღარ მოუხერხებია, იქავე მიწოლილა. როგორ უნდა ჩამოგვეყვანა? ახლა ახალი დარდი გავვიჩნდა. გაჭირებულის საშველად მონადირენი გამოჩნდებოდნენ, მაგრამ სწორედ ამ დროს სალამომაც მოატანა: ამ ადგილას ასვლისას სულ ჩამოხვდებოდა და მაშინ კირვალასაც ვერას უშველიდნენ და თითონაც დაიღუპებოდნენ ტყუილა-უბრალოდ. რა უნდა გვექნა! დავფიქრდით ყველანი. ლევანი საშინლად იყო დაღონებული, თვალებზე ცრემლები მოადგა; საშინლად ებრალებოდა საცოდავი ბიჭი და უნდოდა უეჭველად ეხსნა გაჭირებული ყმაწვილი.

„--ჩემო შვილო!—დაუყვირა, რაც ხმა ერჩოდა, კირვალისა,--თუ ღმერთი გწამს, თუ შენი ლევანი გიყვარს, იწექ და არ გაინძრე. ჩემს თავს გეფიცები, შვილები არ დამეხოცება, ხვალ დილას უფნებელს ჩამოგიყვან. მხოლოდ იწექი და აღარ გაინძრე. ნუ შეგეშინდება და ჩვენს ძახილზე როგორც შეგეძლოს, ისე გვიპასუხე.

„დიდხანს ვიდევით დაფიქრებულნი; არ ვიცოდით, რა გვექნა. ეცდილობდით, ხმა მიგვეწვდინა, იქნება შენძრეულიყო და სიცოცხლის ნიშან-წყალი რამე დაენახებინა ჩვენთვის. მაგრამ მხოლოდ თავს ვიტყუილებდით, მეტი არაფერი. ვილამაც ჩაილაპარაკა: ყველაფერი მორჩონილია, ვერაფერს ეწუშვდით; ისევ ისა სჯობია—მღვდელი ვიხბოთ, პანაშვიდი გადავახდევინოთ და თითონ კირვალა სვავ-ყორნების საწიწკნად დავეგლოთო. ფიქრებისაგან ყველანი მთავრის ლაპარაკზე გამოვერკვეინით.“—ჩემო შვილებო,—გვიცხრა მთავარმა, —გუშინ ამ ბიჭს შევფიცე გასაჭირსაგან გიხსნი-მეთქი; უნდა როგორმე ჩამოვიყვანოთ, და თუ თქვენ არ წახვალთ, მე წავალ ჩემის ფეხით და მე ჩამოვიყვან, თუ ცოცხალს არა, მკვდარს მაინც.

„ამ სიტყვებს შემდეგ ურჩობა არ შეიძლებოდა. ყველამ კარგათ

ვიცოდით, რომ მთავარს ფუჰად ლაპარაკი არ უყვარდა, თავის ნათქვამში კაცი იყო.

„წინ წამოდგა ოქროპირი. კლდე სალი იყო და წინწაშვერილ ქმების შეწეწობილად შეიძლებოდა ბობღვა. ოქროპირმა თოკები მოითხოვა. მაშინათვე მივაწოდეთ, რანდენიც საჭირო იყო: ზოგს ქამარში გვექონდა, დანარჩენი უნაგირებს მოკხსენით ყველა და ისე მივეცით. თოკებიანად გასწია ოქროპირმა. როცა კი შეიძლებოდა, ქვეს მოაბამდა ხოლმე თოკს და მარყუევებს აკეთებდა კიბესებ, ისე, რომ კაცს ადვილათ შეეძლო იმით ასვლა. ოქროპირი დიდხანს მუშაობდა და წინ უქვევლის ნაბიჯით იწევდა და სულ მალე—მალე ადიოდა. კლდის ნახევრამდე უკვე ავიდა, ისე უცბად გაჩერდა. ყველანი იმას შევეცქეროდით, სულ-განაბულნი. მოგვიბრუნდა და ძლივს გასაგონის ხმითა გვითხრა: მეტი ასვლა ველარ შემიძლიანო. მთავარმა შეჰყვირა, ძირს დაეშვიო. ოქროპირი ნელ-ნელა დაეშვა. წამდა—უწუმ ჩერდებოდა და თავის მიერ გაკეთებულ კენანძებს ეძებდა ფეხის გასაყრელად. ძირს ჩამოვიდა თუ არა, მკვდარივით გაიშხლართა.

„მაშინ სიკომ წვერი განზოართვა, პირჯვარი გადაისახა და ოქროპირის გაკეთებულის კიბით ასვლა იწყაო. ჯიხვივით აიჭრა იმ ადგილამდე, სადაც ოქროპირი შედგა და მისი დაწყებული მუშაობა განაგრძო. ბოლოს მაღწია იმ ადგილს; სადაც კირვალია იწვა.

„საცოდავს გადაუბერტყა ზევიდან წაყრილი თოვლი, დიდხანსა შინჯავდა და ბოლოს, რაც ხმა ერჩოდა, დაგვიყვირა: ცოცხალიაო. ცოტა ხანს შემდეგ ისევ დაგვიყვირა—ვინმე მომწვევლეთო. კიბით ბატაია ორბელია ავიდა, იმისათვის ადვილი იყო ნაშაზარეული კიბით ასვლა. ხელად აცოცდა და სიკოსთან ერთად უხიფათოდ ჩამოიტანეს ქვევით სიცივისაგან გაშეშებული კირვალია.

— მერე მოსულიერდა?—სიტყვა გააწყვეტინა გოგაის საბახ-თარმა.

— სწორედ სასწაული მოხდა: მოსულიერდა. დაუზილეს კარგად ტანი და ლეინომაც უშველა.

— რა თქვა უნდა, ვისაც სიკვდილი არ უწერია, რაც უნდა დაემართოს, ცოცხალი დარჩება,—შენიშნა ერთმა მსმენელთაგანმა.

— აბა ლევანს გაეხარდებოდა, რომ ყველაფერი ასე მშვიდო-ბიანად გათავდა!—სიტყვა ჩაურთო თავადმა.

— გაეხარდა და იგრე!.. კირვალას იმიტომ, რომ გაუგონა და უნძრევლად იწვა კლდის წვერზე, უღელი ხარი აჩუქა; სიკო, ბატაია და მათი შთამომავლობა გაააზატა და თითო თოჟი აჩუქა; ბატონეობა სამგერელოში.

ოქროპირს კი ისეთი სახნავი მიწა უბოძა, რომ მის შემდეგ გლეხმა სამუდამოთ სული მოითქვა. ლევანი კაცი კი არა, ანგელოზი იყო, ანგელოზი, მისის საარაკო გულკეთილობის ამბავი მთელ ღუნიანზე ყველამ იცოდა!

— მართალი ხარ, გოგია,— დასძინა თავადმა,— სხვისთვის სულიც არ ეშურებოდა; რასაც იშოვიდა, მაშინვე სხვებს ურიგებდა.

მასპინძელმა როცა დაინახა, რომ გოგიამ თავისი ამბავი გაათავაო, მოწიწებით მიუახლოვდა ბატონსა და ჰკითხა, დრო თუ იყო ვახშმის მიტანისა. და როცა თავადმა უთხრა, მოიტანეო, ისიც სწრაფად გავიდა სახლიდან.

V

არ გაუვლია ერთს წუთს, მასპინძელი ისევ შემოვიდა: ხელში ღოჭი ეჭირა, უკან მეორე მისდევდა, იმას კი ტასტი მოჰქონდა, მესამეს პირსახოცი ჰქონდა მხარზე გადადებული. ფაცხაში რომ შემოვიდნენ, მწკრივად დადგნენ და ბრძანებას დაუწყეს ლოდინი ბეკომ თავი დაუქცია და ტასტიანმა მის წინ დაიჩოქა. ბახვამ ღოჭით წყალი დაუსხა ხელზე, ხოლო მესამემ პირსახოცი მიართვა. დამსწრეთაგანმა ყველამ დაიხანა ხელი. შემოიტანეს ტაბაკები და წინ დაუდგეს ტახტზე მჯდომარეთ. თავადს გვერდით მოუჯდა მღვდელი, იმას იქით მდივანი, შემდეგ კოსტა და სხვები. ფაცხის მეორე მხარეს სუფრას გოგია და ამაღის სხვა წევრები მოუსხდნენ. ზეზე იდგნენ მასპინძელი და მისი ცოლშვილი.

ტაბაკები რო დადგეს, მახურნი ისევ გავიდნენ ცოტა ხნით და შემოიტანეს დიდი კარდალით ღომი და ყოველ სტუმარს ტაბაკზე წინ დაუდგეს ჩოგნით ორ-ორი დაგება ცხელი ღომი. ამავე დროს სტუმრებს წინ ჰკიებენ დაუდგეს, ხოლო ბეკოს მისი სამგზავრო ვერცხლის ჰკიქა. მახურნი ისევ გავიდნენ და შემოიტანეს ხონჩა, რომელზედაც დატკრილი შემწვარ ქათმ-ს ხორცი ელავა. თავადთან ყველაფერი პატარა თევზებით, მოჰქონდათ, ხოლო სხვებს პირდაპირ ტაბაკზე უწყობდნენ.

როდესაც ყველას ჩამოურიგეს საჭმელი, მღვდელი წამოდგა, „ამაჲო ჩვენო- სთქვა, სუფრა აკურთხა და ყველანი ჰამას შეუდგნენ.

მახურნი საოცარის სიმარჯვით დადიოდნენ. შემოიტანეს რამდენიმე კოკა ლენო, ვახის ფოთლებით თავებდაცმულები. სტუმრებს დაუსხეს ლენო, მაგრამ ჰკიქას არავინ ჰკიდებს ხელსა, სანამ თვით თავადმა არ აიღო პირველად ჰკიქა ხელში, მოიხანა ქუდი, როგორც

მღვდლის მიერ ლოცვის თქმის დროს და წარმოსთქვა: „დადება ღმერთსა, ღმერთო, შენ გაგვიმარჯვე!“ მერე დასწრეთ თავი დაუქნია, ქული დაიხურა და კიკა გამოსცალა. ამავე დროს დამსწრეთ უპასუხეს: „ღმერთმა გაგვიმარჯოს!“ და ყველამ თავ-თავის კიკას მოჰკიდა ხელი.

პირველ თავ საქმელს სხვა მოჰყვა: შემოიტანეს ქათამი მყავე საწებლიანი, ინდოურის საცივი, მოხარშული კრავი, მერე ბეჭი.

ყველანი ხელითა სჰამდენ, თითოეული მათგანი მეგრულის დანით ითლიდა ხორცს. ყოველ თავ საქმელიდან თავადი კარგ ნაჭერს აიღებდა და უძღვნიდა თავის იმ თანამოსუფრალთაგანს, რომლისათვისაც თავის კეთილგანწყობილების გამოცხადება სურდა. ძღვნის მიმღები ადგებოდა, ფაფანაკს მოიხდიდა და მადლობას მოახსენებდა.

როცა ღვინო კაი ძალი დაილია, წამოვდა კოსტა, ფაფანაკი მოიხადა და თავადს სიმღერის ნება სთხოვა. თავადმაც მხიარულათ გადიქნია თავი, და ერთს წუთს შემდეგ გაისმა მშვენიერი სიმღერა. თითქმის ყველამ მიიღო მონაწილეობა.

სიმღერას ბოლო არც-კი მოეღებოდა, რომ ძალზე დაღლილს ბეკოს არ ეთქვა მომღერლებისათვის—გაჩუმებულიყვნენ.

თავადის ამაღა თანდათან შეთხელდა. ნელ-ნელა გამოდიოდნენ ფაცხიდან. შიგ დარჩნენ მხოლოდ: მღვდელი, მდივანი და გოგია. ბოლოს იმათაც მდაბლად თავი დაუქრეს თავადს და სხვა, იმავე ეზოში მდგარ, ფაცხებისაკენ გაემართნენ დასაძინებლად. კოსტამა და სახლისპატრონმა თავადს ქეშაგები შემოუტანეს და ტახტზე გაუშალეს. თავადი საღამოს ლოცვად დადგა. მთელ ნახევარ საათს ლოცულობდა ბეკო და რამდენიმე მეტანიაცა ჰქნა. ბერუკა ჯიქიასაგანა ჰქონდა ჩანერგილი ღვთის მოკრძალება და ლოცვის სიყვარული. ფაცხაში ბახვა და კოსტა სულგანაბულნი იდგნენ, რომ ბატონისათვის ხელი არ შეეშალნათ. მერე თავადმა მათის შემწეობით ტანთ გაიხადა და დაწვა. კოსტამ თავი დაუკრა და გავიდა. ბატონთან მხოლოდ ბახვა დარჩა.

ფრთხილათ მიუახლოვდა ბახვა კერას, ახალი ფიჩხი დააყარა და ცეცხლს ბერვა დაუწყო. სიცხისა და კვამლისაგან დანაოკებულ სახეზე რაღაც სურვილი ეხატებოდა: ხან ცეცხლს დააცქერდებოდა და ხანაც თავადს გადახედებდა; ეტყობოდა, რომ რილაცის თქმა უნდოდა. ბოლოს, ვეღარ მოითმინა და ჩახველა. თავადი მისკენ მოტრიალდა და თვალები გაახილა. ბახვას სახეზე მაცთურობა და ლაქუცი დაეტყო.

— შენა ხარ? — ჰკითხა თავადმა. — ხომ მშვიდობაა შენს სახლში?
— მადლობა ღმერთს, შენის წყალობით სული გვიდგას, ბატონო, — უპასუხა ბახვამ სვენებით, — უკეთესად ვიქნებოდი, მაგრამ... ბახვას ენა დაება.

— რა იყო?

— არაფერი, ბატონო, ღმერთმა შენი თავი გვიცოცხლოს, და ჩვენ..

— როგორ არაფერი? თქვი რა გაქვს, სათქმელი?

— რა უნდა მქონდეს სათქმელი, შენი ჰირიმე! ღმერთს იმას ვეხვეწები, თქვენი თავი გვიცოცხლოს, ჩვენ კი, ვინც რა უნდა გვიყოს, ამისათვის თქვენ აბა როგორ უნდა შეგაწუხოთ!

— ვინ რა დაგიშავა, რატომ არ მეტყვი?

— აბა ვინ იქნება, ბატონო! მდივანბეგი...

— სულს გვართმევს, ბატონო. ხანჯალურით*) დაგაბამო, მემუქრება, ქურდობაზე ხეოი უნდა აიღოვო.

— შენ რაღას ეუბნები?

რაღა უნდა ვუთხრა! თავი ორლათი ვირჩინო? ჩემი მამა-პაპა ქურდობით ცხოვრობდნენ და მეც ეს ხელობა მასწავლეს. მეუბნება: მე იმას არ დაგიღევ, თუ ვისი ყმა ხარო; ქვესკნელში რომ ჩახვიდე, იქაც კი მოგძებნიო, ვერსად დამეშალებიო. თვით შენის ბატონის სახლიდან გამოგათრევ და შეგკრაო.

— აი, უწინამც დღე დაქცევი, სანამ ამას გაჰბედავდეს, ის მუდრეგი, ისა! — წამოიძახა თავადმა ბეკომ და ერთბაშად გადმოტრიალდა ლეიბზე.

— „მე იმის არ მეშინიან, რომ შენი ბატონი თავადია, პირდაპირ სახლში მიეუბნები და შენ იქიდან წამოგათრევო“, მემუქრება.

— კაი ბიჭია და მობრძანდეს, ერთი ჩემი მათრახების სუსხიცა ნახოს!

— დამიფარე, შენის მუხლის ჰირამე, ბატონო, — დაიკვნესა ბახვამ და თავადის ფეხებს კოცნა დაუწყო. — ისეთი ძღვენი მოგართვა, რომ უკეთესი კაცის თვალს არ ენახოს.

— კარგი, კარგი, წადი, ხვალ კიდევ მოვილაპარაკებთ. ახლა მეძინება. არა, ვერ უყურებ იმ ოხერს, რეებს მაჰქარავს!.. მე, საბახთარს, სახლიდან ყმები უნდა მომტაცოს!.. — ბუტბუტებდა ბრაზმორეული თავადი და მეორე გვერდზე გადატრიალდა.

*) ხანჯალური — რკინის ჯაჭვი, რომლითაც ბატონყმობის დროს სამეგრელოში ყმებს აბ.მდენ ზოლზე დასასჯელად.



ქორწილი სამეგრელოში

მალე ყოველივე მიჩუმდა. არ ეძინათ მხოლოდ ტურებს. მაგრამ მათს მკვეთრს, გულის გაშაწვრილებელ ჩხაივს ისე იყენენ აქაურნი მცხოვრებნი მიჩეუელნი, რომ ამის მიზიზით ძილი არავის გაუკრთებოდა.

ეს აღწერა მეგრელთა ცხოვრების მახლობელ წარსულისა მკითხველს დაუჯერებლად ეჩვენება, თუ ამ მხარეს ახლა ნახავს. დიდი ცვლილება მოხდა სამეგრელოში, მაგრამ ამასთან ამავე ხნის განმავლობაში რამდენი რამ გამოიარა ამ მხარეში!..

ყირიმის ომის დროს მთელის ექვსის თვის განმავლობაში ომერფაშა ბატონობდა ამ მხარეში. 1857 წ. გადაეარდა მთავრის გამგეობა და ამის მაგიერ რუსის მმართველობა იქმნა შემოღებული; 1866 წ. როცა თავადი ნიკოლოზ დადიანი სრულიწლოვანი გახდა, თავის ნებით ხელი აიღო მთავრის უფლებებზე და სამეგრელო ქუთაისის გუბერნიას შეუერთა საბოლოოდ. 1869 წ. ბატონყმობა გადაეარდა. ამას მოჰყვა მომრიგებელი სასამართლოების შემოღება.

ყოველსავე ამასთან ამ მხარეში გაჰყავდათ შოსეს გზები, გაიყვანეს რკინის გზა, რომელმაც შავი ზღვა კასპის ზღვას შეუერთა, ხალხის ნივთიერი მდგომარეობა თან-და-თან იზრდებოდა; ფაცხების ყდგილას ოდეები წამოჰიმეს; ეპქრობა განვითარდა იმ ზომამდე, რომ აქაური საქონელი მილიონობით გააქვსთ რუსეთისა და საზღვარგარეთის ნავთსადგურებში.

განქრნენ, რა თქმა უნდა, სამუდამოთ ისეთი ტიპებიც, როგორიც იყო საბახთარი და მისი ამაღა.

ბატონყმობა სამეგრელოში.

(რაფ. ერისთავისა)

გლეხები სამეგრელოში სამის ხარისხისა: I. მოჯალაბე (დელმახორე), II.—მეხეგრე და III—აზატები.

ვეცადოთ, რაც შეძლება სრულად აღვწეროთ ყოველი ამ კლასთაგანი, ანუ, უკეთ, ზედმიწევნით აღვნიშნოთ მათი ყოფაცხოვრება, რაც შეიძლება დაუახლოვდეთ სინამდვილეს და მათი სხვადასხვა ბეგარა და გადასახადი ამა თუ იმ კატეგორიაში მოვათავსოთ.

ამისათვის, ზედმეტი არ იქნება აღვნიშნოთ თითოეულ დასახელებულ კლასთა მდგომარეობა სამეგრელოს სხვადასხვა ნაწილებში: ა) ქვემო სამეგრელოში, ბ) მის ზემო ნაწილში და გ) ლეჩხუმსა და ცხენისწყლის სივანეთში.

1

მოჯალაბე (დელმახორე) ნიშნავს ოჯახის საკუთრებას ან ბატონის ოჯახში მყოფ მონას. სამეგრელოში ყველაზე დაბალი წოდების გლეხი—მოჯალაბეა. არსებითად მოჯალაბე არაფრით განსხვავდება მეხეგრისაგან, თუ განსხვავებად არ ჩავთვლით მას, რომ მოჯალაბეს სხვათა შორის ვალად აწევს ღომის ძეხვა (ლუმეშ ჩხვარუა), რაც სამეგრელოში ყველაზე ტლანქ და უღირს სამუშაოდ ითვლება, რადგან ღომის გარჩევის და ძეხვის მოვალეობა პირდაპირ გვიჩვენებს, რომ მისი მკეთებელი მონათა ჩამოშავლობისაა. მეხეგრე კი, ფულზე რომ გადავიყვანოთ, გაცილებით მეტს იხდის მებატონის სასარგებლოდ, უფრო საპატიოა მისი გადასახადი და უფრო ძვირფასიცაა, ვიდრე მოჯალაბის ვალდებულებანი, ყველა ერთად აღებული.

ა) მოჯალაბე ქვემო სამეგრელოში.

მოჯალაბე ბატონს შეეძლო გაეყიდნა და მზითევში გაეყოლებინა როგორც მთელის ოჯახით, ისე ცალ-ცალკე წევრი ოჯახისა. თავის ოჯახიანათ მოჯალაბე ბატონის ეზოში სცხოვრობს, თავს

ირჩენს ბატონის ნასუფრალით, აგრეთვე ღომის გაძევის შემდეგ ნარჩენ ქატოთი, სიმიწდით, გოგრით, ლობიოთი, მხალთი, რომელსაც თვითონვე მოიწევდა ბატონის ბოსტანში; მასვე ეკუთვნის შიგნითელი ბატონის ეზოში დაკლულ საქონლისა. ტანთ იცვამენ ბატონისა და ბატონის ოჯახის წევრების გამონაცვალს ან ვისიმე ნაწუქარს ძველძულეს, საერთოთ დაგლეჯილი და ძონძები აცვიათ.

მოჯალაბე და მისი ოჯახის წევრები ემსახურებიან ბატონს სახლში და მის ეზოში; რაც უნდა სამუშაო იყოს, მათთვის შესაფერი და უარს ვერაფერზე იტყვიან. ზევითა ვსთქვით, რომ მოჯალაბის ერთი მოვალეობათაგანი—ღომის ძეხვააო; გარდა ამისა, მარგლავენ ყანასა და ბოსტანს, მკიან და ჭირნახულს აბინავებენ, ყურძენსა ჰკრეფენ და სხ. ქალები ხსენებულ სამუშაოშიაც ხომ ღებულობენ მონაწილეობას და ამას გარდა კიდევ მათი მოვალეობაა: მოაშენონ შინაური ფრინველი, მოიყვანონ აბრეშუმის კია და სხ. უფრო ხელმოკლე მეპატონესთან მოჯალაბე მსახურის როლს ასრულებს და ყველაფერს აკეთებს, მაგ. მზარეულის, მეჯინიბის, მეწისქვილის და სხ. საქმეს.

მთავართან ან დიდ მეპატონესთან მოჯალაბენი ვერც-კი ასწრებენ პურას გაღწევის, ღომის გაძევის, მის მოხარშვას, ფრინველების მოვლას, რაც სხვა მოხარკე გლეხებმაც უნდა აკეთონ. მაგრამ თუ დრო გადარჩებოდათ, ზემოაღნიშნული საქმე დიდ მეპატონეთათვისაც უნდა გაეკეთებინათ.

მოჯალაბის ქალებსაგან მეპატონე თითო **მოახლეს** (მუარხე) აიყვანდა მოსამსახურედ; სხვა ქალები მოჯალაბეს შეეძლო გაეთხოვებინა, მაგრამ ყოველ გათხოვილ ქალისათვის ურვადი უნდა მიეცა მეპატონისათვის 5-დან 10 მანეთამდე, მეგრელი მოჯალაბე გასათხოვარ ქალისათვის მშობლები ცდილობენ თავიანთი ქალი, თუ შესაძლებელი იქნება, როგორმე, მოათავოთ **მეზაგრეს** ისეთს, რომელსაც მხოლოდ გადასახადი აღევს, და ამ სახით გააუქმოვოს თავის ქალის მდგომარეობა. თუ ეს ვერ მოხერხდა, ისევ თავის ტოლს აძლევს. ანაღგახდა საცოლე მოჯალაბესთვის ბატონი სცდილობს ვინმე უფასოდ შერთოს, და, თუ ეს ვერ მოახერხა, ურვადს იხდის ქალისთვის 150--300 მანეთამდე. წინააღმდეგ შეუთხევავაში, თავის მოახლესა რთავს. თუ მოჯალაბე ისე მოკვდა, რომ ვატი არ დარჩა, მისი ქალები ყველანი ბატონის მოახლეებად ხდებიან და მას ნებასა და კაცთმოყვარეობაზეა დამოკიდებული ერთ-ერთ მათგანის გათხოვება.

მოჯალაბეს, სანამ მებ ტონის ეზოში სცხოვრობს, საკუთარი ადგლ-მასული არა აქვს, მაშაიღამე, საკუთარ თავისთვის ხეხა-თვის არ მისდევს; მაგრამ ათასში ერთხელ მოჯალაბე ბატონის მიწას, თავ-სუფლად მიგდებულს, ბატონის ნებართვით დათესავს, წინასწარ თოხით დაამუშავებს, რათგან სახნისი და საკუთარი მუშა საქონელი არ გააჩნია.

მოხდება ხოლმე, რომ ბატონი თავის ეზოდან გაუშვებს მოჯალაბეს და თავის მიწაზე დაასახლებს. ასეთი წყალობა ბატონისა მოჯალაბემ რაიმე დიდი სამსახურით ან ფულით უნდა დაიმსახუროს. ამ შემთხვევაში მისი მოვალეობანი ბატონის მიმართ იგივე რჩება, მხოლოდ მიწის ბოძებისათვის და გლეხების უკეთეს ხარისხში გადასვლისათვის ანუ **მოხვეგრედ** გახდომისათვის თავის ნებით კისრულობს ბატონს წელიწადში მთავრად: 1 ლორი, 1 ქილა¹⁾ ღომი, 1 ქათამი და 1 კოკა²⁾ ღვინო. ღვინოს იმ შემთხვევაში აძლევს, თუ მის მიწა-წყალზე ვაზებიც არის; ხოლო თუ მკბატონესაგან ნათქვამი აქვს, ბოძეულ ადგლზე ვაზი გააშენეო, 1 კოკა ღვინოს ვენახის გაშენების შემდეგ აძლევს; ე. ი. ხუთი წელიწადი რო გავა.

ბ). მოჯალაბე ზეშო-საშეგდლოში.

მოჯალაბენი აქ ბატონის ეზოში არა სცხოვრობენ, არამედ თავისი სახნავ-სათესი აქვსთ, მსგავსად ქვემო-სამეგრელოს მოჯალაბეთა, რომელნიც განთავისუფლებულნი არიან; ესენიც იმავე გადასახადს იხდიან და იგივე მოვალეობანი აკისრიათ, მხოლოდ შემდეგის განსხვავებით: მარგლავენ სიმინდს ეზოში, მაგრამ ეზოს გარეთ მდებარე ყანას არა სთოხნიან, ამ მიწას წინასწარ გაჰყავთ და ახოს გასჭრიან. ამასთანავე ღომის მკაში შევლიან და მოჭრილი ჩალა ღომისა თუ სიმინდისა ბატონის სახლში მიაქვთ.

აქ მოჯალაბენი **თითოეულ კოილადან** თითო მოახლეს აძლევენ ბატონს, იგინივე ვალდებულნი არიან ბატონის ოჯახისათვის მიიტანონ თიხის ჭურჭელი, რამდენიც საჭირო იქნება, როგორც მაგალითად: ჯამები, კოკები, საღვინე ხელაღები და მ. სხ.

მოჯალაბის ოჯახს მიაქვს სახლში გასაძებნავად ერთი კვა³⁾ ღომის თავილები და გაძებნის ზბარუნებს მკბატონეს ორ ბათმანს,⁴⁾ დანარჩენს თვითონ იტოვებს.

¹⁾ ქილა—საწყაო ხორბლეულისა, უდრის 37 გირვანქას.

²⁾ კოკა—საწყაო სითხისა, უდრის 30 გირვანქას.

³⁾ კვა—ერთი ფუთი, 36 გირ. და 24 მისხალია

⁴⁾ ბათმანი ღომი—22¹/₂ გირ.

გ) მოჯალაბე ლეჩხუმში

აქ მოჯალაბეს იგივე მოვალეობა აწევს კისრად და იგივე უპირატესობა აქვს, როგორც ქვემო სამეგრელოში, მხოლოდ განსხვავება ის არის, რომ მოახლეს აძლევენ თითოეულ ცოლქმარზე კი არა, არამედ ერთს **კამლიდან**, როგორც ზემო-სამეგრელოში და მებატონე მოჯალაბის დაქორწინებაში ხარჯს არ ეწევა.

ჩვენ აღეწერთ მოჯალაბეთა კლასი, დაეინახეთ, რომ იმათაც შეუძლიათ თავი დააღწიონ თავიანთს აწინდელს მონურ მდგომარეობას; თუ მიწაზე გადავლენ. გაერევიან გლეხების უკეთეს კლასს, რომელსაც **მებეგრე** ან ბეგრის გადამხდელი ჰქვიათ. მაგრამ არ აგვიხსნია, თუ რატომ არ მოელო ბოლო და არ გადავარდა ეს კლასი ამ გზით. მოჯალაბეთ რაც უნდა დაიხსნან თავი და რაც უნდა ეცადნენ ყველას მიერ ყუბადლებულ და ათვალისწინებულ კლასიდან უფრო გაკეთილშობილებულ კლასში გადასვლას, მებატონე სულ მუდამ ახერხებდა დანაკლისი შეეცო. მაგ. ბატონი მოჯალაბედ აქცევდა: 1) მოახლეთა უკანონოდშობილ შვილებს, 2) მივლებულ ბავშვებს, 3) ბრძოლის ველიდან მოყვანილ ტყვეებს, 4) სხვათა გლეხებს, რომლებსაც სისხლის აღების საფასურში სხვა მებატონენი აძლევდნენ და ბოლოს, 5) თავის საკუთარ გლეხებს, რომელნიც დიდს დანაშაულს რასმე ჩაიდნენ მათს წინააღმდეგ.

ისეთი შემთხვევაც ყოფილა, რომ ბატონს თავისი გლეხები მოჯალაბედ გაუხდიათ—**სრულებით უსაბუთოდ**, სრულიად უმიზეზოდ, მაგრამ ამ შემთხვევაში მებატონე ხელმძღვანელობდა თვითნებობით და არა კანონითა და ადართით.

2

მებეგრე—ბეგრის გადამხდელია. ეს სიტყვა ოსმალურად—მოვალეობას ნიშნავს. სამეგრელოში ეს სიტყვა ნატურალურად გადასახდისა ჰქვიათ. სიტყვა **ბეგარას** მაგიერ სამეგრელოში ზოგჯერ ამოიბენ **დებულებას**, ე. ი. **რაც დადებული, დაწესებულია ჩვეულებით**. ეს კლასი სამეგრელოში. მოჯალაბეთა კლასთან შედარებით, უფრო საპატიო კლასად ითვლება. მაგრამ სხვადასხვა გადასახადებით გლეხობის არცერთი წოდებაა ისე დაბეგრული, როგორც **მებეგრე**. ამ წოდების გლეხების ყოველს კომლსა ჰმართებს: ა) **თავი-ბეგარა** (უმათერესი ანუ ძირითადი გადასახადი), ბ) **დამატებითი** სხვადასხვა სახელწოდებით და გ) **ბეგარა** სხვადასხვა სახისა და სხვადასხვა სა-

ხელწოდებისა. არ შეიძლება იყოს ისეთი კომლი **მეზეგრეთა** კლასი-
სა, რომ თავი-მეგარა (დუდი-ოგაფური) არ ემართოს, მაგრამ ისიცაა,
რომ როცა თავ-მეგარას იხდის, შეიძლება დამატებითს გადასახადს
არ იხდიდეს, თუ იხდის დამატებითს გადასახადებს, იხდის დამა-
ტებითის გადასახადების ყველა სახეს ან და მხოლოდ ზოგიერთს
მათგანს.

ახლა განვიხილოთ, თუ რა და რა გადასახადებს იხდიან **მეზე-
გრანი**. სამეგრელოს ზემოაღნიშნულ სამ ნაწილში რაში გამოიხატება
ეს გადასახადები და რა ზომით იხდიან?

ა) გადასახადები ქვემო სამეგრელოში

1) **მეგარა** ანუ თავი გადასახადი ანუ, უფრო სწორე იქნება, **თა-
ვი-მეგარა** — ძირითადი გადასახადი, შეიცავს: 1 ლორს 4—5 მანეთიანს,
1—10 კოკა ლენოს, 15 ქილა ლომს და ერთი ქათამს.

დამატებითი გადასახადი

2) **საური** საერობო გადასახადია და ეკუთვნის თვით სამეგრე-
ლოს მთავარს. მაგრამ ისიც უნდა ვსთქვათ, რომ არის რამდენიმე მა-
მული, რომლებიც ამ შემთხვევაში გამოწევის შესაძლებლობა, და მთავ-
რის მაგივრად მებატონენი ლეზულობენ ამ გადასახადს, რომელსაც
ყოველწლიურად იხდიან გლეხები და რომელიც კომლზე ათ შაურს
შეადგენს.

3) **საუდიერო**. ეს წარმოსდგება სიტყვა **უდიერი, უდები**—სავან,
რომელიც ნიშნავს: ურჯის; გაუგონარს, და იხდიან საურად. ეს გადასა-
ხადი განსაკუთრებულ შემთხვევათაგან არის დაწესებული, მაგრამ
მისი გადახდა ჩვეულებად გადაიქცა. ამ გადასახადს გლეხები უმეტეს
წილად იხდიან, როგორც საურს, მაგრამ, ზემოხსენებულ გამოწევის-
თა გარდა, არის შემთხვევა, როცა მთავარი საუდიეროს გადახდები-
ნებას უთხოვს გლეხების ბატონს. ასე და ამგვარად ეს გადასახადი
არსებითად იგივე საეორობო გადასახადია, რომელსაც გლეხები იხდიან
მათი კერძო მებატონეთა სასარგებლოდ.

ამ გადასახადს ყოველწლიურად ამნაირად იხდიან: თითო ორ
მანეთიანს ლირს, 10-დან 15 კოკამდე ლენოს, 1—5 ქილა ლომს და
1 ქათამს.

4) **ოჩამური ანუ ოკომური**. რაიცა პირდაპირ ასე გადმოი-
თარგმნება: საკმელი, სასაზრდოებელი. ბატონი თავის ცოლშვილი-
ნათ წელიწადში ერთხელ და ხან ორჯელადაც ეწვევა გლეხს, რომელ-

საც ესა მართებს. აქ ბატონს უნდა აქამოს და ასვას გლეხმა. აქედან ბატონი მეორე კომლს მიადგება. იქიდან სხევებს, სანამ ყველას არ მოივლის.

საქმელად უნდა მოიტანოს გლეხმა ერთი წლის ბურვაკი ან თხა, ერთი კოკა ლეინო, ერთ ბათმანიდან ერთ ქილამდე ღომი და ერთი ქათამი.

5) **ცხენის-კაზიბა**--გამოკლება ბატონის ერთის ცხენისა და მეჯინიბესი ერთს ზამთრის თვეში. ერთი თვე რომ გავა, ცხენი გადაჰყავს მეორე კომლის სახლში, ვისაც ეს ბევარა მართებს და ა. შ. ჩალა და სიმინდი ცხენს იმდენი უნდა დაუყარონ, რამდენსაც მოერგება, ხოლო მეჯინიბეს სუფრაზე ხსნილში ცძლევა: ღორის ხორცი, ქათამი, ყველი, ან რასაც იშვინიან, მარხვაში--ლობიო, მხალი და მ. სხ. როგორც ხსნილში, ისე მარხვაში სასმელად ღვინოც ეძლევა.

მოხდება ხოლმე, თუმცა იშვიათია ასეთი შემთხვევა, როცა ბატონი ინებებს, რომ ცხენი საკუთარს თავლაში ებას. მაშინ გლეხებს ბატონთან მოაქვსთ საკვები ცხენისათვის და საქმელი მეჯინიბესათვის. ამ ზომით: ცხენისათვის ყოველს კომლს მოაქვს 300 კონა ჩალა და 3 ქილა სიმინდი, მეჯინიბესათვის 1 ქილა ღომი, 1 კოკა ლეინო და სხვა საქმელი: ხსნილში--სახსნილო და მარხვაში სამარხო.

6) გამოკლება **მისულ სტუმრების** ცხენებისა და მეჯინიბეთა. ეს ბევარა ერთდროულია და შემთხვევითის ხასიათისა. მოსულ სტუმრების ცხენებსა და მეჯინიბეთ სოფელში გლეხებს გაუგზავნიან და. სანამ სტუმრები ბატონთან არიან, ყოველმა კომლმა გლეხმა რიგ-რიგობით უნდა აქამოს და ასვას ცხენ-მეჯინიბესა.

7) **საბოჭი ქათამი**--ქათმების მობოჭვა ან მოკრეფა. ხსნილში ბატონი მოითხოვს თუ არა, თითოეულ კომლს თითო ქათამი უნდა გამოართვან; მაგრამ თვეში ერთჯელ მეტად არ იქნება ქათმების მობოჭვა.¹⁾ თუ ეს ბევარა ბატონმა ამა თუ იმ დროს არ მოითხოვა, გადაუხდელ ბევარად არ ჩათვლებათ გლეხებს.

8) **ოქირაჲ-პ.ჩ.ური** (ქრისტიშობის მარხვისა). ამ ბევარას იხდიან ქრისტიშობის თთვის მარხვაში. მოაქვსთ ბატონთან: ორი დო-ლო-პური (დიდი პური), ერთი მკადი, **ბადიდი ჭიდი**--გაუფუებული მკადი, და სამარხო სურსათი: 1 **კოთხო** ღობიო და შესანელებლად მისი სიმყოფი კაკალი, ხახვი, მარილი, წიწაქა და მწვანელი, აგრეთვე ხელისა, პარხლისა, ოხრაბუშისა და სხვათა მწნილი.

¹⁾ არის ისეთი მამულები, სადაც ამ მოთხოვნას საზღვარი არა აქვს, მაგრამ აქ, ზემის ზრით, ადგილი აქვს ბატონის თვითნებობას და არა ადათს.

9) **საყველიერო**— ყველიერის ბეგარა. ვისაც ეს მთაერის სასაოგებლოდა მართებს, ბატონისათვის აღარ იხდის, ზოგიერთ გამონაკლისს გარდა. ეს ბეგარა შესდგება: 30 კპოლ ყველისაგან (იმერული ყველი), 30 --40 კვერცხისა და სხვადასხვა სიდიდისა და ჯიმის თევზისაგან, იმის და გვარად, თუ როგორ მართებს.

10) **ოდიდპიჩური** (სადიდმარხეო). ამ ბეგარას დიდმარხეაში იხდიან. ეს გადასახადიც იმდენივეა, როგორც ქრისტეშობისთვის მარხვის გადასახადია, მხოლოდ მიემატება კიბოცა.

11) **სამარხო**, ე. ი. მარხვისათვის. სხვა დანარჩენ მარხეაში იხდიან სხვადასხვა და მცირედის რაოდენობით კაველასა, ლობიოსა და მწვანილსა.

12) **სააღდგომო**. აღდგომის კვირისათვის, როგორც ყველიერში, იხდიან ბეგარას. ზოგიერთი მეტატონე ამ ორ ბეგარიდან მეორეს ახდეინებს, მხოლოდ პირველის სახელით.

13). **ობატყერი**—საბატკნო. ეს ბეგარა გამოგონილია, თითქმის თვითნებურია. იხდიან ნააღდგომევს. გადასახადია ციკანი ერთი ანუ ორი. გადასახადის ალება დაიწყება მაისის თთვიდან, როცა გუგული პირველად დაიძახებს „გუგუს“ და, მაშასადამე, გუგულის ხშიანობის შემდეგ დაბადებული თიქნები საშენად არ ეარგაო. კარგი რამაა მოგონებული ბეგარის ასალებად!..

14) **ძღვენი** —ჰქეიან ხორაგის მირთმევას არა მარტო ბატონისათვის, არამედ ყველა სხვა საპატოო სტუმრისათვისაც. ეს ბეგარა ასე გაჩნდა: პირველად ნებაყოფლობით მიართმევდნ ხოლმე გულის მოსაგებად, სტუმარმოყვარეობით. იქ, საცა ეს ბეგარა დღესაც ნებაყოფლობითია, ძღვენს მიართმევნ ხოლმე სხვადასხვა მიზეზით. როცა უნდათ ბატონისაგან თავი გამოისყიდონ პირადად, ან შეისყიდონ მამული, ან თავი გაინთავისუფლონ სხვადასხვა ბეგრისა და გადასახადისაგან, ან, დასასრულ, როცა თხოულობენ მიწას, რისამე მოყიდვას, დამოყვრებას და სხვ. ყველა ამ შემთხვევას წინ უძღვის ძღვენი. იქ, სადაც ძღვნის მირთმევა სავალდებულოა, ძღვენი მიაქვს საშობაოდ და სააღდგომოდ. პირველ შემთხვევაში, ე. ი. საშობაოდ, ძღვენი შესდგება: **ღვეზელისა**—დიდი ოვალური პურისა, რომელშიაც ჩატანებულია მაგრად მოხარშული კვერცხები. ზოგჯერ ყველიცა; ერთი-ორ ყვერულისა; ტიკპორა ღვინისა და **კვერეისა** (იმდენი კვერია, რამდენიც ბავშვია სახლში). უკანასკნელ შემთხვევაში, ე. ი. სააღდგომოთ კი მოჰყავსთ: ბატკანი, ციკანი ან ყვერული (მთხონელის შეძლების კვალობაზე), ტიკპორა ღვინო და ცხრა კვერცხი.

15) **სამასპინძლო**—ბატონისა და მისას ოჯახის გამასპინძლება წელიწადში ერთხელ. ეს ბეგარა თვითნებითია, იხდიან მას უფროსერთ შემთხვევაში **აზატები** ან მესამე და უკანასკნელ ხარისხის გლეხები.

16) **საპურე-პური** ანუ **სამახეზო**. ეს ბეგარა ადევს პურის მოსაღებზე. მიაქვთ ორი **დედო პური**, ანუ დიდი მრგვალი პურები. კერაზე გამოძეხვრები, ერთი ტიკპორა ლეინო (სამ მანერკამდე), ერთი ქათამი ან ორი სულგუნი.

17) **საპაქო** ანუ **სამაჭრეზო**. ეს ბეგარა უკანონოა, მაგრამ შემოსულია და ყველა იხდის და იმავე ზომით, როგორც **ოქკამური**.

18) **სახურო**—ხუროებისათვ ს. ეს ბეგარა შემოიღო ლევან დადიანმა მაშინ, როცა შენდებოდა ზუგდიდში ეკლესია და მდინ. ხობისწყალზე სოფ. ხორგაში პირელი სანდლები რომ ააგეს. და ამავე მიზნისათვის იყო შემოღებული; მაშასადამე, ეს ბეგარა დროებითის ხასიათისა უნდა ყოფილიყო, მაგრამ მერეც არ გაუუქმებიათ და ახდევინებენ ყველა მფრეს მთავრის სასარგებლოდ. ზოგიერთმა მემატონემ ეს შემთხვევა ხელზე დაიხვია და თავიანთს საბატონოშიაც შემოიღო და ახლა ახდევინებენ გლეხებს, როცა ხუროები უყენიათ და სახლებს იშენებენ, რომ ოსტატებსა და მუშებს აქამონ. ეს გადასახადი იმავე ზომით გადახდებოდა, როგორც **ოქკამური**.

19. საკერძულო —კერძულების შესანახი	} სამი კოთხო ლომი. თი-	
20. საბაზიერო —ბაზიერთა შესანახი		თო კოკა ლეინო და თი-
21. სამეჯღე —მწყემსების შესანახი		თო ციკანი წელიწადში.

22) **სამეჯინაზო**—შესანახი სამეგრელოს მთავრის მეჯინებთა, რომლებიც უვლიან დაბმულ ცხენებს. სხვა მემატონეებს, დადიანთა გვარის თავადებს გარდა, ამ გადასახადის გადახდეინების უფლება არა აქვს მინიჭებული, და თუ, ვინიცაა, ასეთი გადასახადი არსებობს სადმე, ცხადია, თვითნებობაა, ძლიერის უფლებაზე დამყარებული. ყოველი კომლი უმასპინძლდება წელიწადში ერთხელ შეძლებისა-და კვალად.

23) **საუნადო**. ამ გადასახადს იხდიან ყანაში პირად მუშაობის მაგიერად. ეს მართებს ყველა ოჯახს, საცა არის მამაკაცი, რომელიც ელდეულია ყანაში იმუშაოს. შეთანხმებაზედაა დამოკიდებული და ისე თითოული კომლი იხდის წელიწადში ლოჰს ათ ქალამდე ან ფულად, ხოლო სამუშაოზე ვინც არ გამოვა, დღეში ათ შაურიდან ოთხ აბაზამდე იხდის.

24) **საქორწილო**—ჯვარისწერის გადასახადი. იხდიან მაშინ.

როცა ბატონის ოჯახიდან ქალს ათხოვებენ ან ვინმე ცოლს ირთავს. ეს გადასახადი შემთხვევითია და გლეხები თავიანთის ქონების კვალობაზე იხდიან—ზოგი კომლი ერთს ძროხას იხდის, ან ერთს ძროხას ორი კომლი ერთად, ან, კიდევ, ფულად იხდიან, რაც ძალიან იშვიათად ხდება, თუმნიდან თუმანახევრამდე.

25) **სამარხი**—მიცვალბულის დასამარხავი. ეს გადასახადიც შემთხვევითია. როცა ვინმე მოკვდებოდა ბატონის ოჯახის წევრთაგანი, გლეხები იღდიდნ 1-დან 5 მანეთამდე.

26) **საჩემო**. ამას ახლევინებდნ გლეხებს მაშინ, როცა ათხოვებდნ გლეხის ქალს და მიათხოვებდნ ისეთს კაცს, რომელიც იმავე ბატონს არ ეყოვნოდა. რაოდენობა გადასახადისა იყო თუმნამდე. ხოლო როცა თვითონ გლეხს მოჰყავდა ცოლი, სამეფოს ართმევდნ ექვს აბაზს. როცა თავის მოახლეს სხვათა გლეხზე ათხოვებდა გლეხი, მეზატონე ღებულობდა 2 მანეთიდან სამ თუმნამდე.

27) **საქვრივი**,—როცა გლეხის ქვრივი სხვა მეზატონეს კაცს მისთხოვდებოდა, მეზატონე ერთს ხარს ახლევინებდა.

28) **სალაშქრო**—შემთხვევითი და ერთდროული გადასახადია იმ დროისა, როცა ბატონი ლაშქრად მიდის. ერთის სიტყვით, ხუთსავე ზემოაღნიშნულ შემთხვევაში გლეხი მოვალეა თავისს ბატონს დაეხმაროს **შეძღებისა და კვალად**, განსაკუთრებით სურსათით და საკლავით და ზოგჯერ ფულითაც.

29) **საციხი**. ეს გადასახადი შემოღებულია შესანახად ციხისა, ე. ი. მცველებისა და ტყვეებისა, სახელმწიფო, საზოგადო და საერო მოსახლეობისათვის; კერძო მეზატონეთ ამ გადასახადის მიღებაში წილი არ უღევსთ. მეტად და მიტად იშვიათია იმის შემთხვევა, რომ კერძო მეზატონეს მოენდომებინოს გლეხისათვის ეს გადასახადი გამოერთმეოს. ამ გადასახადის ძალით გლეხი აძლევს 1 კოკა ღვინოს, 1 ქალა ღომს ან ხორბალს და 1 ქათამს.

30) $\left\{ \begin{array}{l} \text{კულუხი} \\ \text{საკულუხო} \\ \text{საჯედიფლო} \end{array} \right\} \left\{ \begin{array}{l} \text{ერთი და იგივე გადასახადია. ოდი-} \\ \text{თვე არის შემოღებული და დედო-} \\ \text{ფლის სასარგებლოდ იკრიბება.} \end{array} \right.$
მთავრის მეუღლის გარდა ამ გადასახადის აღების უფლება არაევისა აქვს. თითოეული კომლი წელიწადში ერთხელ იხდის თითო გოროხორბალს.

31) **სამოურაო**—მოურავთა შესანახი. საეროზო ზეგარაა და მიდის ადგილობრივი საპოლიკო მმართველობის შესანახად. რაოდენობა იმდენია, რაც **საციხი** იყო.

32) **ხედლი აბრეშუმი**. აბრეშუმის ყოველ ახალ მოსავალზე ყოველი კომლი იხდის 1—4 ლანდს.

გარდა ამისა, ახლევინებდენ: ცვილს, თაფლს, ქერს. კანაფს, სელს, კანაფის თესლს, სელის თესლს, ტილოს, თოკს. ბრინჯს, თუთის ფოთლებს, ხილს და სხ.

ბ. ბეგარა

სამეგრელოში სამგვარი სამსახური ემართათ:

1) **შინაყმა** ანუ **ფარეში**—ოჯახში მოსამსახურე. ყოველი **მებეგრე** კომლი მოვალეა ბატონს მისცეს ჰუდმივი მოსამსახურე—ფარეში ანუ შინაყმა. ამ ბეგრისაგან მხოლოდ ის თავისუფლდება, ვისაც აზატობის ქალადლი ებოძება ან როცა კომლში ერთი მუშა-ხელის მეტი არ არის.

ფარეში ბატონის ოჯახში ყველაფერს აკეთებს, ღომის ძხვის გარდა. მთავართან და საერთოდ დიდ ზეზატონეებთან ისეთი სხვადასხვა თანამდებობაზე ინიშნებიან ხოლმე და ამიტომ მხოლოდ დაკისრებულ საქმეს ასრულებენ; წვრილ მებატონეებთან კი ფარეში ანუ შინაყმა ყოველგვარ საქმეს აკეთებს (ღომის ძხვისა და განიავებას გარდა), მაგალითად: ხნავენ, მკიან, ლობავენ, სიმინდს მარგლავენ, შეშა შოაქესთ ტყიდან, სუფრაზე ემსახურებიან, მზარეულობენ, მეჯინიბობენ, ხაბაზობენ და სხ.

2) **მოახლე**—მსახური ქალი. ზოგი მებეგრე ვალდებულია კომლზე თითო მოსამსახურე ქალი მისცეს და მასთან საშუაზოდ.

3) **ნადოზა**—ბატონის ყანაში მუშაობა. ყოველ კომლიდან გამოდის თითო კაცი ან სხვაგან შოულობენ ასეთს კაცს და თავის მაგივრად ჰგზავნიან სამუშაოდ. მიდის, საჭიროების და კვლად, ან ცარიელი ან თან მიაქვს ურემი. ეს მუშაობა ორშაბათობითაა. მუშაობის საგანს შეადგენს—თოხნა ყანისა, ჰირნახულის მოწყევა. ზოგიერთ მებატონის მამულში გლეხები სამ დღეს მუშაობენ კვირაში. ნადოზაშავე შედის მუშის მიცემა სახლის აშენების, საშენ მასალისა და შეშის ზიდვის დროსაც. პირველ შემთხვევაში გლეხებს აქმევს ბატონი, უკანასკნელ შემთხვევაში კი—საქმელი გლეხებისა; უკეთუ ბატონს ნადი (მუშები) არა სჭირია, ან გლეხები ამა თუ იმ მიზეზით სამუშაოზე არ გამოცხადდნენ, პირველ შემთხვევაში უნდა გადიხადონ წელიწადში 10 ქილა ღომი ან მისი საფასური ფულად, უკანასკნელ შემთხვევაში კი—ფულად იხდის ათ შაურიდან ოთხ აბაზამდე დღეში და ამ ბეგარას ჰქვიათ **საუნადო**, რომლის შესახებ ზემოთ გვქონდა ლაპარაკი.

4) **ცვირთობა**. გლეხი ვალდებულია გადაიტანოს ბატონის ბა-

რგი ერთი ადგილიდან მეორეზე, როცა ბატონი ან მისი ცოლშვილი ერთ ადგილიდან სადმე მიდიან.

5) **მეციხოვნება**. საციხე სამსახური, ციხისა და ტყვეების სადარაჯოდ. ეს ბეგარა საერობოა.

3

გადასახადები:

ბ) ზემო სამეგრელოში

მთავარი გადასახადი:

1) ბეგარა ანუ თავი ბეგარა არის: 2 ლორი და 2 ცხვარი-2--3 მანეთად ღირებული; 6—10 კოკა ღვინო: 1—10 ქილა ღომი და 1 ქათამი.

ღამატებითი გადასახადი.

2) **საური** — ათი შაური.

3) **6. უროუ** (საუდიეროს მაგიერ): 2 ლორი ან 2 ცხვარი 2--3 მანეთიანი.

4) **ნათხიირი** — ნათხოვნი (ოჩამური — საკვების მაგიერ): 2 წვრილფეხა საქონელი (ლორი ანუ ცხვარი) ერთი მანეთიანი და მეორე ექვს აბაზიანი და ორ-ორი ქათამი კვამლის ყოველ ცოლქმარზე. უცოლონი და ქვრივები ამ გადასახადისაგან განთავისუფლებულნი არიან.

5) **ცხენისკამოზა** ისევე, როგორც ქვემო სამეგრელოში, მხოლოდ ამ განსხვავებით, რომ აქ გლეხი ინახავს ორ ცხენს და ერთი მათს მეჯინიბეს ორის კვირის განმავლობაში, ზამთარში.

6) მოსულ სტუმრების ცხენებისა და მეჯინიბეთა შენახვა აქაც ისეთივეა, როგორც ქვემო სამეგრელოში.

7) **საბოკი-ქათამი** ისევეა, როგორც ქვემო სამეგრელოში.

8) **ოქირსეპიჩური** (ქრისტეშობის თვის მარხვისა).

9) **საყველიერო**

10. **ოდიღპიჩური** (სადიდმარხვო)

ამ მუხლებში აღნიშნული გადასახადი დადებულია ისევე, როგორც ქვემო სამეგრელოში, იმ განსხვავებით კი, რომ ხახვსა და მარილს სრულებით არ იხდიან, ხოლო ლობიოსა და კაკალს ერთის მაგიერ სამ კოახოს აძლევენ.

- 11) **სამარხო** } აქ არ არის.
 12) **საადღომო** }
 13) **ოზატკური**—ერთი ციკანი ან ბატკანი ექვს აბაზიანი.
 14) **ძღვენი**—ისევე, როგორც ქვემო სამეგრელოში.
 15) **სამასპინძლო**—ბატონის დახვედრა, **როცა კი ეს გლეხს**

ეწვევა.

16. **ოციტირი (საპურე-პურის მაგიერ)**—ადრეული ღომი, მოსავალზე 1—2 ბათმანი.

17) **სამაჭრო**—1—3 კოკა ღვინო და ღომი 1 ბათმანიდან ერთ ქილამდე.

18) **სახურო**—30 კბილი ყველი, $\frac{1}{2}$ —1 კოკა ღვინო და 1 ბათმანი ღომი.

19. **საკერძულო**

20. **საბაზიერო**

21. **სამეჯღვე**

22. **სამეჯინიზო**

23. **საუნადო.**

} იმ ნაირადვე და იმავე ზომისა, როგორც ქვემო სამეგრელოში.

24. **საქორწილო**—ყოველ სოფლიდან და ზოგჯერ ყოველ მრავალრიცხოვან ოჯახიდან თითო ძროხა.

25. **სამარხი**—სურსათისა და საკლავების მოგროვება, შეძლებისა-დაკვალად, მაგ. ღვინისა, ღომისა, ლობიოსი და სხ. და ცხენებისა და მეჯინიბეთა შენახვა, თუ მიცვალებული ზამთრის თვეებშია დასამარხი.

26. **საჩეჰმო**

27. **საქერიეო**

28. **სალაშქრო**

29. **საციხო**

} არ არის.

30. **კულუხი**

31. **საკულუხო**

32. **სადედოფლო**

33. **სამოურაო**

} იგივეა, რაც ქვემო სამეგრელოში.

34. **აბრეშუმი**—თითო ლანდი ყოველ ცოლ-ქმარზე.

35. **საყაჰო**—'გადასახადია აბრეშუმის ჭიის მოყვანის დროს ჭიის მომვლელთათვის. ეს გადასახადი იშვიათია და იმდენსავე ახდენიებენ, რამდენსაც **სახურო-ში**, და ეტყობა, აქ ძალდატანებითა, რადგან სამეგრელოს სხვა ნაწილებში არ არსებობს. სხვა დანარჩენი

წერილმანი გადასახადების შესახებ აქ შეიძლება იგივე ითქვას, რაცა ესთქეით ქვემო-სამეგრელოს შესახებ.

ბეგარა.

1. **შინა-ყმა**—იგივეა და იგივე მოვალეობა აწევს, რაც ქვემო-სამეგრელოში.

2. **მოახლე**—ეს ბეგარა არ არსებობს მაშინაც კი, როცა ოჯახი უძეოდ ამოსწყდება. ოჯახის ამოწყვეტის დროს ბატონს მიაქვს **საპარტახო** და **საუშვილო**, რომლის შესახებ ქვემოლ გვექნება ლაპარაკი.

- | | | |
|----------------|---------------------------------------|--|
| 3. ნაღობა | } ამ ბეგრების შესახებ შეგვიძლია იგივე | |
| 4. ტვირთობა | | } ესთქეათ, რაცა ესთქეით ქვემო-სამეგრე- |
| 5. მეციხოვნობა | | |

გ) გადასახადი ლეჩხუმში.

მთავარი გადასახადი:

1. **ბეგარა ანუ თავი-ბეგარა**. ამაში შედის: ერთი ლორი—4 მანეთიანი, ლენო—3—10 დორა¹⁾, ხორბალი²⁾—2—5 გორო და ორი ქათამი³⁾.

დამატებითი გადასახადი

2. **საური**. ამ გადასახადს იხდიან კომლობრივ: თითო კომლზე 2 ცხარი, თითოეული ექვს აბაზიდან ორ მანეთამდე ღირებული.

3. **საუდიერო**—იგივე და იმავე რაოდენობისა, რაც ქვემო-სამეგრელოში.

4. **ოჩამური**. ეს გადასახადი აქ არ არსებობს.

5. **ცხენისჭამობა**. ბატონის ცხენის გამოკება და მეჯინების შენახვა ისევე, როგორც სამეგრელოში, მხოლოდ იმ განსხვავებით,

¹⁾ განაკუთრებული შემთხვევებიც არის, როცა მთავრის გლეზებს გოგე-ლიანებს, სანებლიძეებს და გასვიანებს და მებატონეებისას—ჩიქვანებს (ორი კომლი) და ჩარკვიანებს, რომელნიც გასვიანების და ფუქტარაძეების გვარსაც ატარებენ, 45—60 დორას ახდევინებენ კომლზე.

²⁾ ლეჩხუმში ღომი არ იცის და ამიტომ გადასახადებში ღომის მაგივრად პურს ვამბობთ.

³⁾ მებევრეთა კლასის ზოგიერთი გლეზები მოვალენი არიან პური გალწონ ზოლზე, რაც სამეგრელოში არ არის.

რომ ბატონს შეუძლია ცხენის მაგივრად გამოსაყვებად გაუგზავნოს გლეხს ძროხა ან ხარი.¹⁾ ამასთან, ცხენს უყრიან თივას, ქერს ან სიმინდს საძლოად, ხოლო მეჯინიბეს აძლევენ იმავე საქმელს, რასაც რეითონა სჰამენ.

სევანეთში ცხენს მეტს საყვებს უყრიან, რათგან თივა ბევრია, უფროს მეჯინიბეს (ბზინდარს)-კი მთავრის მამულეებში ისევ უმასპინძლდებიან, როგორც უცხო სტუმარს.

6. მისულ **სტუმრების** ცხენებისა და მეჯინიბეთა შენახვა აქ იმნაირადღე იციან, როგორც სამეგრელოში.

7. **საბოკი-ქათამი**—ქათმების მოგროვება. მთავრის მამულეებზე მოსახლე გლეხის კომლზე 12 ქათამს ახდევინებენ; თავად დადიანების მამულში ქათმების რიცხვი განსაზღვრული არ არის, ხოლო დანარჩენ მემამულეთა გლეხთა შორის 15 ქათამია წელიწადში კომლზე.

8. **ოქირსე-პიჩური**—აქ არ არსებობს.

9. **საყველიერო**—ყველიერის კვირაში გლეხებს, განსაკუთრებით სევანებსა, ახდევინებენ კვერცხებს.

10. **ოდდი-პიჩური** (სადიდმარხვო)—აქ არ იციან.

11. **სამარხო**—იხდიან ლობიოს ორ ფოხალს და მხალს (ხული) ათიოდ ძირს.

12. **სააღდგომო**—იგივე გადასახადია, რაც საყველიეროა, იხდიან აღდგომის კვირაში.

13. **ოზატკური**—აქ არ იციან.

14. **ძღვენი**—მირთმევა. მოსაკითხისა. აქ თითქმის თავის ნებითაა და მიაქვსთ საშობაოდ და სააღდგომოდ ქათმები და კვერცხები; სავალდებულოდ ითვლება ძღვენი ნათლილებას ჩიქოვან და ახვლედთან გლეხებისათვის; თან უნდა მიიტანონ თითოეულმა კომლმა თითო **ფარდაკი** ღვინო და თითო ღორის თავი, სახელდობს საირმე და ზოგიშის სოფლებიდან. ისიცაა, რომ აქ ძღვენს მთავრთმევენ თავის ბატონს, როცა ეს უკანასკნელი სასახლეს გარეთა სცხოვრობს რაიმე მიზეზით, ან გახიზნულია, მაგალითად, რაიმე გადამდებ სენის დროს და სხვა.

15. **სამასპინძლო**—ბატონისა და მისის ოჯახის გამასპინძლება ან მისსავე სასახლეში ან თვით გლეხის სახლში. **პირველ შემთხვევაში**,

¹⁾ აქ კამეჩები არა ჰყავსთ.

როცა ბატონი შეატყობინებს, გლეხი ვალდებულია მოართვას ბატონს მოხარშული ან შემწვარი ცხვრის ხორცი, სამყოფი პური, ღვინო და სხვა მასთან საჭირო სურსათი იმდენი, რამდენიც საკმაო იქნება ბატონის სასახლეში მყოფთათვის, აგრეთვე შემთხვევითი სტუმრებისათვის, როცა ასეთები იქნებიან. მეორე შემთხვევაში ბატონი, მისი ოჯახობა და სტუმრები ეწვევიან გლეხს და ეს ვალდებულია შესაფერისად გაუმასპინძლდეს თავის ბატონს და თან უნდა აჩუქოს რამე: იარაღი, საქონელი (ხარი ან ძროხა) შეძლებისა დაკვალად.

16. **საპურე-პური.** ამ გადასახადის მაგივრად სხვა გადასახადია—ახლის-ძღვენი: ორი ფოხალი ფქვილი ან გამომცხვარი პური, 2 ქათამი, 2 გვაჯილი (კვერეული ყველი), 2 პარდაკი ღვინო და, თუ აქვს, ხილიცა.

17. **სამაჰრო** }
18. **სახურო** } ეს გადასახადი აქ არ არის.

19. **საკერძულაო** } განსაზღვრული გადასახადი ამისა აქ არ არის,
20. **საბაზიერო** } მაგრამ ყოველი გლეხი წელიწადში ერთხელ
21. **სამეჯოგე** } აქმევს ბატონის მწყემსს და მის ბაზიერთუხუცესს და ძაღლებს, როცა ნადირობიდან დაბრუნდებიან.

22. **სამეჯინიზო** }
23. **საუნადო** } ისევე, როგორც სამეგრელოში.

24. **საქორწილო**—ისევე, როგორც ქვემო-სამეგრელოში.

25. **სამარხი**—ამ ბეგარის მაგიერ აქ იციან **საშავო**—შავების შესაკერი და იხდიან 3—5 მანეთს ან მის საღირალ სურსათს აძლევენ.

26. **საჩექმო** }
27. **საქერივო** } ხუთი მანეთიდან ერთ თუმნამდე

28. **სალაშქრო**—ერთი ცხენი მთელ სოფელზე და თითოეულ კომლზე 1—2 მანეთამდე.

29. **საციხო**—ისევე, როგორც ქვემო-სამეგრელოში.

30. **კულუხი** }
 საკულუხო } ეს გადასახადი ჰმართებს, სენებს გარ-
 სადედიფლო } და, ყველა გლეხებს და იხდიან იმ წესით, რომ ერთს წელიწადს აძლევენ

სადედოფლოს—დედოფალს თითო გორო ხორბალს კომლზე, ხოლო მეორე წელიწადს ეკლესიის სასარგებლოდ კომლზედვე იხდიან თითო გორო ღვინოს; უკანასკნელ გადასახადისაგან თავისუფალნი არიან გლეხები ჩიქვანები, ახლედნიანები, სოფ. ჭყვიშის სამთავრო გლეხები და სოფ. საირმეს მცხოვრებნი.

31. **სამოურაო**—იხდიან ისევე, როგორც **საციხის**, და, გარდა ამისა, ფულადაც აძლევენ შაურიდან მანეთამდე.

32. **აბრეშუმი და თუთის ფოთოლი**. ეს გადასახადი აქ არ არის. წვრილ გადასახადებისაგან აქ იხდიან: $\frac{1}{2}$ ყურიაშო კანაფს, ერთ კონა კანაფს შვიდ კაპეიკიანს; სვანეთში, გარდა ამისა, აძლევენ გამხმარ ბალახს **ქალაკოდას**—მარხეში საკმელად; მერე იხდიან: ცვილს, თაფლს, სელს, ტილოს 30 მწყათს, თოკს (სახეო ხეებისათვის) და გიდელს ყურძნის საკრეფად და 5—10 ურემს ფიცრებს ან ყავარს, საცა კი იციან თლა ფიცრისა და ყავრის ხდა.

ბეგარა

1. **შინა-ყმა**—იმნიარადვე და იგივე მოვალეობა აკისრია, როგორც სამეგრელოში, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ აქ შინა-ყმა, გარდა იმისა, ვალდებულია ბატონის პურიც გალენოს ან სასახლეში ან თავის სახლში.

2. **მოახლე**

3. ნადობა

4. ტვირთობა

5. მეციხეანობა

} ეს ბეგარა ისეთივეა, როგორც სამეგრელოში.

6. **ცხენისნათხოვრობა** ანუ ცხენის თხოვება. როცა ბატონს დასჭირდება, ამ უკანასკნელს უფლება აქვს გამოართვას გლეხს ცხენი და იმით ან თვითონ იაროს, ან სხვა ვინმე შესვას და გაგზავნოს სადმე. ამ ბეგარას ყველაზე მეტს იხდიან სვანები, და, ზოგ შემთხვევაში. **ნადობის** მაგივრადაც ამას იხდიან.

აჯატი. გლეხების მესამესა და უკანასკნელ ხარისხს სამეგრელოში **აჯატი** ჰქვია, რაიცა სპარსულად ნიშნავს „თავისუფალს“.

მაგრამ აზატები აქ არ იხდიან მხოლოდ ზოგიერთს გადასახადსა და ბეგარასა. ზოგიერთ მათს გადასახადს მებეგრეს გადასახადზე უფრო მეტი ფასი აქვს კიდეც. და ამიტომ თითქოს გაუგებარი უნდა იყოს, თუ რისთვისაა სცდილობს გლეხი მებეგრეს კლასიდან აზატების კლასში გადასვლას. მაგრამ მთავარი მიზეზი იმისა ის არის, რომ პირველ ყოვლისა, აზატს ღორის გადასახადი არ ადევს, და ეს კი კეთილშობილობის ხარისხის ნიშანია, ამიტომ რომ ღორის გადასახადი სირცხვილად მიაჩნიათ და ეს გადასახადი მებეგრე კლასის დამახასიათებელი ნიშანია. აზატი კი ამ ხარისხიდან უკვე გამოსულია და, ცოტა არ იყოს, უახლოვდება აზნაურთა წოდებას; მეორედ, აზატის კლასიდან გამოსული **შინა-ყმა** და **ფარეში** ბატონის სასახლეში მძიმე და ტლანქ სამუშაოს არ აკეთებს, მაგალითად, არ ეზიდება შემას, არა სთონის, არა ხნავს, ტვირთი არ გადააქვს და სხ., და საერთოდ მის ღირსების დამამცირებელ საქმეს არ აკეთებინებენ და მესამედ, — აზატს უფრო მიეკვლება ბატონთან და საპატიო ადგილი უჭირავს მასთან.

აზატის ხარისხში შეუძლია გლეხს გადავიდეს, თუ ისეთი რამ სამსახური გაუწია მებატონეს, ან გასააზატებლად ფული გადაიხადა. გასაოცარია ისა, რომ გლეხი ისე არსად არის გულით მონღომებული დაბალ ხარისხიდან მაღალ ხარისხში გადავიდეს, როგორც სამეგრელოში; აქ მოჯალაბე იმის ცდაშია, **მებეგრედ** იქცეს, მებეგრე — აზატობას ცდილობს, აზატი-კი იმასა ნატრობს — აცა, აზნაურად როდის გავხდებიო — და მ. სხ. აქ შესანიშნავია აგრეთვე კლასიური მედიდურობა: აზატი ცხვირაწვეით უყურებს **მებეგრეს** კლასს, საიდანაც თვითონ, ეს-ეს არის, გამოვიდა; **მებეგრეს** თავის მხრივ თავი მაღლა უჭირავს და ცდილობს საერთო არა ჰქონდეს რა მოჯალაბესთან, თუნდაც რომ მასთან აკავშირებდეს ან ნათესაური, ან სულიერი ან კიდეც საზოგადო კავშირი. ნამდვილად კეთილშობილებში ეს ქედმაღლობა არ არსებობს — და აზნაური მზად არის თავისი ბატონს და ყველა მაღალ წოდების ან მაღალ ხარისხის კაცს ემსახუროს და აამოს: მიართვას ცხენი, უზანგი დაუჭიროს, მოართვას ჩიბუხი, გახადოს ფეხთ და სხ.

ა) აზატები ქვემო-სამეგრელოში.

აზატი მოვალეა ბატონს გადაუხადოს **ყოველ ორ წელიწადში ერთხელ** თითო საუკეთესო ძროხა, 1—2 ქილა ღომი და 1—2 კოკა

ლენო. უნდა გაუმასპინძლდეს ბატონსა და მისს ოჯახობას წელიწადში ერთხელ, მას ცხენით უნდა ეახლოს ყველგან, გაეგზავნება სხვადასხვა ადგილას და დროებით, საჭიროების-და კვალად, უნდა ათხოვოს ცხენი. ვალდებული არიან გამოჰყვებონ ხოლმე ბატონის სტუმრების ცხენები და აქამონ მათს მეჯინიბეებს; ხშირად ინიშნებიან ხელოსნებად (მამასახლისი) მამულებში და ბატონის სასახლეში. ისეთი აზატიც არის ხოლმე, რომ იმ წელიწადს, როცა არ უნდა გადაიხადოს—ძროხა და ძროხასთან მისაყოლებული ხორავი, ვალდებულია მოუყვანოს ბატონს თითო თხა ან ცხვარი, მოუტანოს თითო ქილა ღომი და თითო კოკა ღვინო.

ბ) აზატები ზემო-სამეგრელოში

აზატის მნიშვნელობა და მოვალეობანი აქ იგივეა, რაც ქვემო-სამეგრელოში, მხოლოდ განსხვავება ის არის, რომ აქ ისინი არ იხდიან ღომსა და ღვინოს, რომ აქ უმასპინძლდება ბატონსა და მის ოჯახს, როცა კი ეს უკანასკნელი ეწვევიან და მიაქვს მასთან **ოქირსე-პიჩურის** (ქრისტეშობის მარხვისა) და **ოდდი-პიჩურის** (დიდმარხვის) გადასახადისათვის დადგენილი სურსათი.

და გ) აზატები ლეჩხუმში.

აზატებზე აქ იგივე ითქმის, რაც სამეგრელოს აზატებზე, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ აქ ისინი მოვალენი არ არიან გაუმასპინძლდენ მეზატონეს; მაგრამ თუ მეზატონემ გააბედნიერა და ეწვია, აზატი ვალდებულია რამე შესაფერი საჩუქარი მიართვას. თუ აზატები ხელოსნები არიან—მკედლები ან ზეინკლები, რამე რკინეული აზატმა უსასყიდლოდ უნდა გაუკეთოს. გარდა ამისა, აქ აზატები ვალდებული არიან შეიტანონ **საური**. სენეთის აზატები ამ მხრის სხვა ადგილების აზატებისაგან იმით განსხვავდებიან, რომ ისინი მეზატონეს **წელიწადში ერთხელ** აძლევენ ძროხასა ანუ ხარს.

რაკი გავეცანით გლეხების ამ სამ ხარისხს, საჭიროდ მიმაჩნია რამდენიმე სიტყვა (ვა ვთქვა: ა) გლეხთა მოვალეობის შესახებ მათის მეზატონეების მიმართ; ბ) იმ გლეხების შესახებ, რომელნიც **მინდობილი**-ს სახელით არიან ცნობილნი; გ) იმ საგნების შესახებ, რომლებიც საშუალებით იხდიან გადასახადს, აგრეთვე როგორც ბაზრისა, ისე ნორმალურ ფასების შესახებ, რომლებიც დააწესა მთავარმა ლე-

ვან დადიანმა საქონლის მაგიერად გადასახდელად და დ) საწყაოს და საზომის შესახებ, რომელიც საფუძელად უდევს გადასახადის გადახდევინების დროს.

ა) **მოვალეობანი გლეხებისა მათის მებატონის მიმართ.** ეს გლეხები მოვალენი არიან იხადონ ხოლმე გადასახადები იმ პირთა სასარგებლოდ. ვისაც ექვემდებარებიან მათნი მებატონენი. ეს გადასახადები და ბაგარა შემდეგია: საუდიერო, საური, ცხენის-ჭამოზა, საყელიერო, ძღვენი. ნაღობა, ცხენის თხოვეზა, გაგზავნიება და სხ. და სხ., ფარეშობა კი არ მართებსთ. რაოდენობა ამ გადასახადებისა და მათი გადახდელების მოვალეობისა სხვადასხვა ნაირია. **გლეხის-გლეხს** მართებს მხოლოდ **ნაღობა**, მაგრამ არის ხოლმე შემთხვევა. როცა მათი მებატონენი, რაც გლეხებისაგან გადასახადები ერგებოთ. თავის ბატონს უგზავნიან იმ გადასახადში, რომელიც მართებთ მათ თავიანთის ბატონისა, ე. ი. მთავარ მებატონესი.

ბ) **მინდობილი.** ეს სახელი ერქვათ ისეთს გლეხებს, რომელნიც თავს შეაფარებდნენ ხოლმე ამა თუ იმ მებატონეს. სამეგრელოს „მინდობილი“ იგივეა, რაც აღმოსავლეთ საქართველოს — **ხიზანი**¹. სამეგრელოში **მინდობილს** კიდევ ჰქვიან: სტუმარი და მიზარებული. ერთის სიტყვით, **მინდობილი** ისეთი გლეხია, ვინც სხვის ადგილ-მამულზედა სცხოვრობს. თავის მებატონეს უხდის ყველა გადასახადს, რაც მისგან ემართა, ხოლო მიწის პატრონს უხდის იმ გასახადებს, რაც ურთიერთი თანხმობით დაადგინეს. **მინდობილი** სამეგრელოში (გარდა ენგურის-პირის მცხოვრებთა) მიწის პატრონს აძლევს: ერთ სულ საქონელს, ორ მანეთად ღირებულს, ერთ ქილა ღომს და სამ კოკა ლეინოს. ენგურის-პირის სოფლებში: ორ სულ საქონელს, ერთს ოქა აბაზიანს და მეორეს სამ აბაზიდან მანეთამდე ღირებულს. საერთოდ სამეგრელოში მინდობილს ემართა ყველა ის პირადი გადასახადი, რაც აზატს ემართა და, გარდა ამისა, ვალდებული იყო შეენახნა მოსულ სტუმართა ცხენები და მეჯინებიანი.

ლეჩხუმში სრულებით არ არის **მინდობილი**.

გ) **საგნები, რომელთა საშუალებით იხდიან გადასახადებს, ფასები როგორც საბაზრო, ისე ნორმალური, რომელიც დაადგინა ამ საგნებზე სამეგრელოს მთავარმა ლევან დადიანმა და რომელიც უნდა შეეტანათ ყმებს თვით საგნების მაგივრად:**

¹) ხიზანი აქა ჰქვიან ისეთსა, რომელიც თავს შეაფარებს ვისმე მტრის შემოსელისა ან რაიმე გადამდებ სენის დროს და სხ.

სახელწოდება	საბაზრო ფასება	ნორმალური ფასი საგნების მაგიერ აღებული
ძროხა	20—25 მან.	ზუგდიდში . . 6 მ. საჩინოსა და ხორგაში . . 10 მ. დანარჩენ ად- გილებში . . 7—8 „
ცხვარი	2 მ. და 20 კ.—3 მ.	1 მ. და 20 კ.
ვაცი	2—3 მ.	საური . . . 1 მ. და 40 კ. საუდიერო . . 1 „ 20 კ. სამაჭრებო . . 1 „ სახურო . . . 1 „
ლორი	2—4 მ.	ისევე
კრავი, ციკანი, გოჭი	1—1 მ. 40 კ.	„ 40 კ.
ქათამი	20 კ.—40 კ.	„ 10 „
კვერცხი ათეული	5—10 კ.	„ 5 „
კვერეული (კიბუ) ყველი	4	„ 1 მ.
ცვილი ერთი ოყა (3 გირ.)	1—1 მ. და 60 კ.	„ 1 „
ქილა ხორბალი	1 მ.	„ 40 „
„ ბრინჯი	3 მ.	„ 1 „ 60 „
„ ლომი	1 მ.—1 მ. 50 კ.	„ 60 „
„ სიმინდი	50 კ.	„ 40 „
„ ქერი	50 კ.—70 კ.	„ 30 „
„ ლობიო	1 მ.—1. 50 კ.	„ 40 „
„ კაკალი	60 კ.—80 კ.	„ 40 „
კონა კანადი	გასასყ. არ არის	„ 5 „
ჯამი კანადის ზესლი.	გასასყ. არ არის	1 „
სტილი აზრეშუმი ანუ 3 ამოხეება.	40—60 კ.	40 „
ასეული ყავარი ანუ გონტუ	1 მ.—2. 50 კ.	„ 1 „
ლეინის ნაჭერი (12 ადლი)	40 კ.—60 კ.	„ 20 „
კოკა ლეინო	3 მ.	„ 40 „
ძღვენი, რომელშიაც შედის ამ გადასახადის ყველა ჩვეულე- ბრივი შინაარსი, ე. ი. საკმე- ლი და კოკა ლეინო (2 მა- ნიერკა)	50 კ.—1 მ.	„ 40 „

პირადი გადასახადისათვის.

სახელწოდება	მნიშვნელობა	წლიური ნორმა- ლური ღირებუ- ლება
ტირთვობა	მოვალეობა ბატონის ტვირთის გა- დატანისა, როცა საჭირო იქნება	განსაზღვრა შეუ- იძლებელია, რათ- გან ფულს. არ შე- იქლება შეიცვალ-
ნადობა .	ბატონის ყანაში მუშაობა.	1 ჟ. და 20 კ.—2 მ. და 40 კ.
მუშაობა	მუშაობა სრულდება მოთხოვნისდა კვალად.	შუქლ. განსაზ.
კალატოზობა	მოთხოვნისდა კვალად შესასრუ- ლებელი	
ქეშიკობა	ბატონთან განუშორებელიც ყოფნა	
ცხენის-კამობა	ბატონის ცხენისა და მეჯინების შენახვა	2 მან.
შინაყმობა (სასახლე- ში სამსახური) და მას- თან შეერთებული:		
მეჯინიბობა	ცხენის მოვლა	{ 15 მ.
ხაბაზობა .	პურის ცხობა	
მეთევზეობა	ბატონისათვის თევზის კერა	{ 15 მ.
პურის ლეწვა	—	
მეწისქვილობა	—	
მეცხეობა	—	
ფ უ ლ ი		
მარჩილი .	10 კაპ.	ოყა—3 გირვანქა
შაური .	5 კაპ.	ჩარეჭი—2 $\frac{1}{4}$ ოყა
რუბი	21 $\frac{1}{2}$ კ.	ოყაში—2 ლარაიკონ. ან 4 ქსანია ქსანი —2 სტილი
ზომა, საფუძველად რომ უდევს გადასახადის გამო- სანგარიშებლად:		
ბ) სითხის საწყაო		
ა) წო ნ ა		
შამაზური—3 ოყა ანუ 4 ჩარეჭი	გორო ღვინისა—2 დორა ან 2 კოკა გორო ანუ კოკა—2 ც. ანუ 3 ბათმ. ბათმანი —4 ლიტ. ანუ 6 ოყა	

გ) ხორბლეულის საწყაო.

გორო ხორბლისა—9 ქილა.

ქილა 2 ბათმანი.

ბათმანი . . . 4 კოთხო, ან 4 ლიტრა, ანუ 6 ოყა.

ქილა ლეჩხუმში . 2 ფოხალია, ქალაქებში—3 ფოხალი.

დ) დაახლოვებითი ზომები.

ჯამი კანაფის ტესლისა—1 სტილი ანუ 36 მისხალი.

ჯამი ლობიო— $1\frac{1}{2}$ ქსანი, ანუ 3 სტილი ანუ 1 ფ. და 12 მისხალი.

კბილი ყველი—20 დრახმი ან 15 მისხალი.

კონა კანაფი—1 ქსანი ანუ 72 მისხალი.

3 ლანდი, 3 დახვევა აბრეშუმისა—1 სტილი, ე. ი. 36 მისხალი.

მიწის საზომი.

ძხური ანუ ერთის დღის სახნავი—სევანეთსა და ლეჩხუმში უდრის თითქმის 450 საეენს.

ქცევა—სამეგრელოს სხვა ნაწილებში—900 კვ. საეენს.

ქვემოთ მომყავს ცხრილი, თვალსაჩინოდ მაჩვენებელი განსხვავებისა საწყაოსა და საზომს შორის, რომლებიც იხმარება როგორც მთელს სამეგრელოსა, ისე ლეჩხუმსა და ცხენის-წყლის სევანეთში:

ცხრილი

სამეგრელოსა, ლეჩხუმსა და ცხენის-წყლის

ფეხ- ფეხი	წონა	ბარბელელის საწყაო	
სენაკის ოლქებში	ფეხი ბარბ. მისა- ლი	ფეხი ბარბ. მისა- ლი	ფეხი ბარბ. მისა- ლი
1) ყანთარი—ოსმალუ- რი 44 ოყა	3 20 26	1) ურმელელი—15 კვა ანუ კალათი 1)	14 4 36
2) ბათმანი—6 ოყა ანუ 2 შამახური	19 12	2) ქილა—2 კვა ან 2 ქილა ²⁾	1 35 24
3) შამახური—3 ოყა ანუ 4 ჩარეჭი	9 —	3) ქილა—12 ოყა ანუ კაცი ანუ 2 ბათმანი ³⁾	18 60
4) ჩარეჭი—2 ¹ / ₂ ოყა	6 72	4) ბათმანი—6 კოთხო ⁴⁾	37 33 ¹ / ₂
5) ოყა—2 ლალარიკონი	3 18	5) კოთხო	3 11 ¹ / ₆
6) ლალარიკონი—2 ქსანი	1 57	1) ღომის თეთრის გამო- საწყევად	
7) ქსანი—2 სტილი	76 2	2) მთავრის ქილა—14 ოყა, ჩვეულებრივი კი—12 ოყა	
8) სტილი—50 დრამი	38 ¹ / ₄	3) სიმინდისათვისაა, ღომი- სთვის კი—15 ოყა	
9) დრამი	1 ¹ / ₃	4) ხოლო სოფ. გორდში და მის გარშემო—4 კოთხო	
ლეჩხუმის ოლქში და ცხენის- წყლის სენაკში.	ფეხი ბარბ. მისა- ლი	ფეხი ბარბ. მისა- ლი	ფეხი ბარბ. მისა- ლი
1) ოყა—4 ქსანი	3 —	1) გორო—4 ფოხალი	1 32 —
2) ქსანი—6 კვერცხი	72	2) ფოხალი—2 კურიალი	36 —
3) კვერცხი	12	3) კურიალი	18 —

ლ ი

სივანეთში ხმარებულ საწყაოსი და წონისა

სივანეთი საწყაო			მიწის ზედაპირის საზომი		
	ფუთი	გირვ. მისხ-ლი		საფენი ალაბი	ჯამი
1) კოკა—3 ბათმანი	30	—	1) მწყეთა	—	10 ³ / ₄
2) ბათმანი 1)	10	—	2) მტკაველი	—	5
3) დოქი—2 მანერკა ანუ 3 ¹ / ₃ კვარტი	9	24	3) ალაბი ოსმალური	—	{ 15 15 ¹ / ₆
4) მანერკა	4	60	4) მხარი—პირქვე დაწო-ლილად ორისავე ხელის სიგრძე	—	—
1) ბათმანი გაიყოფა 1 ¹ / ₂ , 1 ¹ / ₃ და 1 ¹ / ₆ ნაწილებად			5) ქცევა—900 კვ. საფენი	—	—
			6) ორთვალთ—დღიური სა-ხნავი, 900 მხარი, ანუ 652 კვ. საფ.	—	—
1) გორო—2 დორა	120	—	1) მწყეთა	—	10 ³ / ₄
2) დორა—2 ცალი	30	—	2) მტკაველი	—	5
3) ცალი—2 თუნგი	15	—	3) გოჯი	—	1
4) თუნგი	5	—	4) მხარი (დაწოლილად ორისავე ხელის სიგრძე)	—	—
			5) ნიხა—ზოგან 300, და ზო-გან კი—თითქმის 450 დაწოლილად ორისავე ხელის სიგრძე	—	—

აქ საჭიროდა ვსთვლი მკითხველს მივაწოდო რამდენიმე საზოგადო ცნობა, რომელიც დამყარებულია ჩვეულებაზე და ნაწილობრივ ადგილობრივ კანონზე და რომელსაც კავშირი აქვს როგორც წინაურ თქმულთან, ისე იმასთან, რასაც ქვემოთ ვიტყვით.

მიწა სამეგრელოში ისე, როგორც საერთოდ საქართველოში, ცხადია, მემამულეებს ეკუთვნის. მაგრამ ის ადგილმამული და ტყეები. რომლებიც გლეხების ხელშია, რაც უნდა დიდის სივრცისა იყოს ეს ადგილ-მამული და ტყეები, მემამულეთ თავის დღეში არ ჩამოუვრთმევიათ გლეხებისათვის: მსგავსადვე რაც უნდა უჭირდესთ გლეხებს, მემამულენი ვალდებულნი არა ყოფილან მათთვის საჭირო ადგილ-მამული მიეზომათ. აქედან ის გამომდინარეობს, რომ გლეხები, გაყრის შემდეგ, ბატონს იმდენსავე ღვინოს აძლევენ, რამდენსაც გაყოამდე აძლეოდნენ; და ასე მანამდეა, სანამ ბატონი ვენახს არ მისცემს, ან სანამ ახალ ვენახს არ გააშენებენ, თუნდაც საკუთარ მიწაზე. მაგრამ რაიცა შეეცება სხვა დანარჩენ გადასახადებს, როგორც მთავარ, ისე დამატებითს, პირველ სამის წლის განმავლობაში ერთად იხდიან გაყრილნი კომლნი. სამ წელს უკან კი ყოველი ახალი კომლი სათითაოდ იხდის პირვანდელის რაოდენობით. მოსამსახურეს (ფარეშს)-კი აძლევენ გაყრის ერთს წელს უკან.

მებატონეთა მამულებს და ტყეებს—**სახახო** ჰქვიათ, ესე იგი, ბატონისაა, სახაზინო, და არავის შეუძლია ამ მიწეებით უსასყიდლოდ ისარგებლოს. ასეთ მამულებით სარგებლობისათვის მიწის პატრონის სასარგებლოდ გადასახადი იხდიან, რომელსაც **მოდი** ჰქვიათ. მოდს იხდის ყველა, ვინც კი სხვის მიწასა ხნავს და სთესავს: ლეჩხუმში—მოსავლის მეხუთედს, ხოლო სამეგრელოში—მეათედს. თუ გლეხი სხვათა მიწებებზე ან ტყეში აძოვებს საქონელს, იხდის **ხაზას**—ყოველ ას სულზე ორს აძლევს.

სიტყვამ მოიტანა და უნდა ვსთქვა, რომ როცა გლეხები იყოებიან, ბატონი თავის ქვეშევრდომთაგან იღებს **გასამყრელოს**—უძრავიდან მეათედს, და ზოგჯერ მოძრავიდანაც ლებულობს.

მაგრამ ყველაზე სასაცილოა უკვე გადავარდნილი გადასახადი — **სამაჯილო** ან მუშტი-კრივის გადასახადი, ან **საბრაყელო**—ბრაყეულ საქციელისათვის, ე. ი. ყოველგვარ დანაშაულისა და შეცდომისათვის. ერთის სიტყვით, თუ ვინმე ჩხუბს ასტეხავდა, ჯარიმად ახდენებდნენ 5-10 მანეთს თითოეულ შემთხვევისათვის.

აქ არსებობს აგრეთვე **უძეოდ ამოწვევის** უფლება, ანუ **საუშვილო**. მთავრიდან მოკიდებული სულ უბრალო გლეხამდე, ყველასა

ჰქონდა უფლება თავის სასარგებლოდ აეღო მამული და ქონება ამოწყვეტილ ქვეშევრდომისა. მამულს ამოწყვეტილის სახელი ერქვა მაშინაც-კი, როცა რჩებოდნენ მარტო ქალები, რომლებზედაც მამის მემკვიდრეობა არ გადმოდიოდა, არამედ თავიანთის ჩამომაველობის და დაარჩენილ ქონების შესაფერ მზითევს მისცემდნენ და გაათხოვებდნენ. სამართლიანი იქნებოდა და დროცაა, ქალებსაც მიენიჭოს მემკვიდრეობის უფლება. ერთი მამული ვიცი, სადაც მემამულენი ამოწყვეტილობის უფლებით სარგებლობდნენ იმ დროს, როცა გადაცვალებულ ვაჟის დედამას ჯერ ისევ სული ედგათ; მაგრამ ეს უმეტესად არაბუნებრივი უფლება ახლახან მოისპო.

ამოწყვეტილ გლეხის ქალთაგან ერთი ბატონს მიჰყავს მოსამსახურედ და სხვებს გაათხოვებს. მაგრამ ისიც-კია, რომ სამეგრელოს მთა ადგილებში ამოწყვეტილ გლეხის ქალებს მოსამსახურებად ვერ წამოიყვანს ბატონი, თუ ამაზე ქალის ნათესაების, თუნდაც შორეულების, თანხმობა არ იქნება.

გლეხთა, გარდა მოჯალაბეთა, ოჯახების დაქუცმაცება, ან მათი გაყიდვა უმიწა-წყლოდ და საერთოდ ერთ ადგილიდან აყრა, ორმოციან წლებში მთავარმა დავითმა პირდაპირ აკრძალა. თუმცა უნდა ითქვას, რომ მებატონეთ ნება ეძლეოდათ გლეხები ერთ ადგილიდან აეყარათ და სხვაგან დაესახლებინათ მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ურთიერთი თანხმობა იქნებოდა, ესე იგი, გლეხისა და ბატონისა; ამ შემთხვევაში აყრილი გლეხი პირველ ორის წლის განმავლობაში გადასახადსა თუ ბეგარას არაფერს იხდიდა და მიწა-წყალიც სამყოფად მიეზომებოდა. ეს რამდენიმე ხანია, განსაკუთრებით ამ უკანასკნელს ათს წელიწადში, მიწას განსაკუთრებული ფასი დაედო: მით უფრო, რომ გლეხებმაც მიჰყვეს ხელი მიწის შეძენას, ზოგჯერ თავიანთი მებატონეთაგან. და ამ შემთხვევაში სრულ მესაკუთრებადა ხდებოდნენ. მხოლოდ სანანურია, რომ აქ თუ არ მეგრელს, მიწის ყიდვა არ შეუძლია. და ეს კარჩაკეტილობა სამეგრელოს ძალიან სწევდა უკან და მომავალშიაც დააბრკოლებს და ხელს შეუშლის მრეწველობას, ვაჭრობას და ყოველგვარ წამოწყებულებას, განსაკუთრებით სასოფლო მეურნეობის დარგში.

II

პრივილეგიური წოდება სამეგრელოში

მაღალი წოდება, რომელსაც ყმები ჰყავს, შემდეგია: I. მთავა-

რი, II. მონასტრები ანუ სასულიერო უწყება, III. ბატონიშვილები (მთავრის გვარისანი—დადიანები), IV. თავადები, V. აზნაურები და VI. მღვდლები.

დაბაო წოდებიდან ანუ არაკეთილშობილთაგან ყმები გლეხებსა ჰყავთ.

მთავარი და სასულიერო უწყება ჩვენ აქ არ დავასახელებთ როგორც უფროსები—პირველი ხალხისა, ხოლო მეორე—ეკლესიისა და ჩაუერთეთ წოდებათა რიცხვში სახელდობ იმისთვის, რომ, ჯერ ერთი, თანდათანობითად დაგვესურათებინა პრივილეგიური წარმომადგენელნი სამეგრელოსი ფეოდალურ იერარქიის მიხედვით და მეორედ, რომ აღვნიშნა ეგენი როგორც ყველაზე დიდი მებატონენი ამ კუთხისა.

1

საქართველოს მეფეების დროს სამეგრელოს მთავარი ერისთავად ან სამეგრელოს მმართველად ითვლებოდა; როდესაც საქართველო სამ ცალკე სამეფოდ და სამთავროებად გაიყო, 1469 წ., სამეგრელოს მთავარი ხალხის დამოუკიდებელ უფროსად, თავის ქვეყნის მეფედ იქცა. სამეგრელოს მთავრები სრულუფლებიანნი იყვნენ, სრული ბატონ-პატრონი, არავისგან დამოუკიდებელნი, სანამ მთავარმა გრიგოლმა 1803 წ. რუსეთის ქვეშევრდომობა არ მიიღო ¹⁾.

მთავრის სასახლე იმერეთის მეფეების სასახლეებს არაფრით ჩამოუვარდებოდა, ხოლო უკანასკნელ ხანს ფუფუნებითა და სიმდიდრით სჯობნიდა კიდევ ²⁾. სამეგრელოს მთავრებს, როგორც ქვეყნის სამართავად, ისე სასახლეში თავიანთი თანამდებობის ხალხი ჰყავდა, მთელი სახლის შტატი, აურაცხელი შინამოსამსახურენი და შინაყმები სხვადასხვა საქმის შესასრულებლად.

ამ თანამდებობებსა და მოვალეობას შემდეგი სახელები ერქვა:

1. **სახლთუხუცესი** (ჰოფ-მარშალი), 2. **მდივანბეგთ-უხუცესი** (მთავრის საბჭოს თავმჯდომარე), 3. **ბოქაულო-უხუცესი** (ბოქაულეების უფროსი), 4. **მოღარეთ-უხუცესი** (ფინანსთა მინისტრი) 5. **ბაზიერეთ-უხუცესი** (ქორ-მეძებრების ბაზიერების უფროსი), 6. **კილიპტართ-უხუცესი** (კლიტე-გასაღებების გამგეთა უფროსი), 7. **მეჯი-**

¹⁾ რა თქმა უნდა, მთავრებს ამ დღიდან თავიანთის ქვეშევრდომის სიკვილი სიცოცხლის უფლება წაერთათ.

²⁾ მთავარი დავითი. უკვე საესებით ევროპულად და მდიდრულად სცხოვრობდა.

ნიბეთ-უხუცესი (ობერშტალმეისტერი), 8. **მეთოფის-თავე** (საიარალო პალატის გამგე), 9. **მერაქიფე**—ლივის მწე, 10. **მელვინეთ-უხუცესი** (ობერ-შენკი), 11. **კერძულთ-უხუცესი** (ობერ-ვეგერმეისტერი), 12. **მესტუმრე**—სტუმრების დამხვედრი და პატივისცემელი, 13. **მოურავი**, 14. **მოლარე**—განძთა შემნაზავი, 15. **ბოქაული**—გადასახადების გადამხდელი, 16. **მზარეული**, 17. **ქეშიკი**—საქონლის გადასახადის ამკრეფი, 18. **მელვინე**—მარნის გამგე, 29. **ხაბაზი**—პურისმცხოველი, 20. **მეხულე**—ბელის გამგე, 21. **ხელოსანი**—სოფლის მამასახლისი, 22. **ფარეში**—მოსამსახურე, 23. **კერძული**—კერძების დამრიგებელი, 24. **ბაზიერი**—ქორ-მიმინოების გამგე, 25. **მეჯინიბე**—ცხენების მომვლელი, 26. **მეჯოგე**—ჯოგების მწყემსი, 27. **მელომისტრილე**—ლომის გამლეველი. ახლა ქალები: **გამდელო**, **პირის-ფარეში** (პირადი მოსამსახურე), **მელოშაე**—საბანგობანი ვისაც ებარა და **მოახლე**—მოსამსახურე.

გარდა ამისა, ზოგს თავის თანამდებობისაგან ჩამოაყენებდნენ და სულ სხვა ახალ თანამდებობაზე დანიშნავდნენ იმისდა მიხედვით, თუ რომელი საჭიროება მოითხოვდა ამა თუ იმ თანამდებობის დაწესებას. მაგალითად: გაიგებდნენ შემთხვევით, რომ მავან ალაგას თევზი ბლომად აღმოჩენილაო, მაშინათვე **მეთევზე**ს დანიშნავდნენ, რომელსაც მხოლოდ და მხოლოდ თევზის ჰერა ევალებოდა; ვსთქვათ, ააშენეს წისკელი—**მეწისკელი**საც დანიშნავდნენ; გაეხედოთ, ეწვიენ სტუმრები,— ერთ-ერთს ფარეშს მიუჩენდნენ და მათს წასვლამდე ფარეშს **ჩიხიული** ერქვა, და მ. სხ.

ზემოაღნიშნულ თანამდებობათაგან ცხრა ეჭირა თავადებს¹⁾, მეათე ნომრიდან ჩვიდმეტ ნომრამდე—აზნაურებს²⁾. დანარჩენებს—მოჯალაბე, მევეგრე და აზნაური გლეხები და გლეხის ქალები ასრულებდნენ, რომელთა შესახებ ზევითა გვქონდა ლაპარაკი.

ჩვენ ჩამოვთვალეთ მთელი რიგი თანამდებობათა სხვადასხვა, ჩვენთვის, ცოტა არ იყოს, ბუნდოვან, სახელწოდებათა. ეს თანამდებობის პირნი, კეთილშობილები იქნებოდნენ ისინი, თუ გლეხები, გარდა იმ პირებისა, ვისაც უმაღლესი თანამდებობა ეჭირა, ყველანი საერთოდ იწოდებოდნენ **შინა-ყმებად** (შინაური ანუ სასახლის მოსამსახურე), **ფარეში**-კი მხოლოდ გლეხთა წოდებიდან შეიძლება და ყოფილიყო.

¹⁾ მთავრების ძმები ხშირად ყოფილან ეპისკოპოზებად, ბოქაულთ-უხუცესებად და მდივანბეთ-უხუცესებად. ომის დროს მთავრებს ჰყავდათ აგრეთვე სარდლები—ჯარის უფროსები სახელოვან და ნიჭიერ თავდათავან.

²⁾ მდივანბეგებად თავადებიც იყვნენ ხოლმე.

ახლა დაგვრჩა რიგ-რიგათ განვიხილოთ თითოეული ამ თანამდებობათაგანი, გავიგოთ, რას ავალებდა ეს თანამდებობა ყოველ მათგანს და ერთი მეორესაგან რა გვარს დამოკიდებულებაში იყო.

1. **სახლთ-უხუცესი**—ნიშნავს სახლის უფროსს, ჰოფ-მარშალს, იგივე სასახლის მინისტრი. მას ევალებოდა თვალყური ედღო მიეღ მაშულების შემოსავლისათვის, დაეცვა როგორც ეს მაშულები, ისე მთელი ქონება თავის ბატონისა ისე, რომ არაფერი დაკარგულიყო; მასვე ევალებოდა ხარჯი გაეწია სასახლის და მაშულის საჭიროებისათვის; იგივე სრული ბატონ-პატრონი იყო სასახლესი, უხედებოდა და უმასპინძლებოდა მოსულ სტუმრებს, ისე ექირა თავი, როგორც თვით მთავარს და თავის მოქმედებისა და გაცემულ განკარგულებათა ანგარიშს უშუალოდ მთავარს აძლევდა.

სახლთ-უხუცესს დიდი გავლენა ჰქონდა სასახლის ყველა თანამდებობის პირებზე; მხოლოდ ეს მისი გავლენა არ ვრცელდებოდა სარდალზე და მთავრის ძმებზე.

სახლთ-უხუცესს უშუალოდ ემორჩილებოდნენ: ა) **მესტუმრე**—სტუმრების დამხვდური და დამმინავებელი; როდესაც **სახლთუხუცესი** უბრძანებდა, განკარგულებას გასცემდა—სადილზე თუ ვახშამზე მოერთმიათ საკმელ-სასმელი. ეს წესი ასეთის ცერემონიალით სრულდებოდა:

მესტუმრე სამზარეულოდან თავში მოდიოდა, იმას მოჰყვებოდა მზარეული, რომელსაც **მოჰქონდა ხონჩა**, ამ ხონჩაზე ელაგა ქვებში და ქოთნებში მოხარშული საკმელი და სხვადასხვა წვენი; **ქეშიკებს**¹⁾ (სასახლეში მოსამსახურე ფარეშების ერთგვარი ხელობა) მოჰქონდათ **ჩელტი**, დატვირთული ხორცის დიდი ნაჭრებით; იქავე **ხაბაჯს** კალათით გამომცხვარი პურები მიჰქონდა; **მელვინე** კოკებით ღვინოს მიათრევდა და მელიომის-რცხილეს (ლუმუშ მარჩხული) ან ღომის მომხარშველს ქვებით ღომი მიჰქონდა.

როცა ეს პროცესია სასახლეს მიუახლოვდებოდა, გამოეგებებოდა სახლთ-უხუცესს, წინ მოუძღვებოდა და მიჰყვებოდა აივნამდე ან პირველ ოთახამდე, სადაც მის მეთვალყურეობით დაანაწილებდნენ და ჩამოურიგებდნენ სტუმრებს.

ბ) **მზარეული**. ყოველგვარ საკმელს მზარეული აკეთებდა. მის ხელში იყო სამზარეულო, სამზარეულო ჯამ-ჭურჭელი და პატარა მზარეულები.

¹⁾ იგივეა სახარკო საქონლის მომკრეფი.

გ) **საბაზი**—პურს აცხობდა.

დ) **მეხულე**—განაგებდა ბელელს, საცა ინახავდა: ღომს, ფქვილს, მარილს, კაკალს, ლობიოს, მუხუდოს, ცერცეს და სხ. სურსათს.

ე) **მეღომის-რცხილე**—მოჯალაბეთა წრიდანაა. მისი საქმეა ღომის ძეხვა, განაიეება და მოხარშვა, იგივე ჰკრეფს სასახლეში საჭირო ქათმებს, ლობიოს, კაკალსა და ხახვს იმ გლეხებისაგან, ვისაც ესენი მართებდნენ.

ვ) **ქეშიკი**—ეს სახელი სამეგრელოში ერქვა იმ თანამდებობის პირს, რომელსაც ევალებოდა საქონლით ხარკის აკრეფა¹⁾ იმათგან, ვისაც ეს ემართა. ამ საქონელს რიგ-რიგადა ჰკლავს; და იგივეა სუფრაზე მოხარშულ ხორცის მომრთმევი, როგორც ზევით აღვწერეთ.

ზ) **მეწიხვეილე**—წისქვილის ურისმგდებელი, და

ც) **მეთევზე**—თევზის დამჭერი სასახლისათვის.

მსგავსადვე სახლთ-უხუცესს ემორჩილებოდნენ და მის ყოველს ბრძანებას ასრულებდნენ **მოურავები**—სოფლის საზოგადოებათა და უფროსები და **ხელოსნები**—სოფლის მამასახლისები.

მოურავები არჩევდნენ მსუბუქ საჩივრებს, თვალყურს ადევნებდნენ—სოფლებში წესიერება ყოფილიყო, მათს სამოურაოში გზები კარგათ შეენახნათ. საერთოთ მათ ეკისრებოდათ აღმასრულებელ პოლიციის მოვალეობანი. განსაკუთრებით თვალყური ეჭირათ **მეციხვანებზე**—ციხის ყარაულებზე, —პირდაპირ მთავარს მოახსენებდნენ საქმის მდგომარეობას. ხელოსნები მოურავების თანაშემწეებად ითვლებოდნენ და მოურავებს იქით-აქეთ გასაგზავნ-გამოსაგზავნადა ჰყავდათ სამსახურისა და ბატონის საქმეებისა გამო. **ბატონის** საქმეებისა გამო-მეთქი, იმიტომ რომ ამ შემთხვევაში მთავარსა ეთვლი როგორც კერძო მემამულეს. ხოლო კერძო მემამულეებს სამეგრელოში თავისი შინაური მოურავები და ხელოსნები ჰყავსთ. ჩვენ ერთმანეთში არ უნდა ავურიოთ ეს მოურავები და ხელოსნები—ზემოაღნიშნულ მოურავებსა და ხელოსნებს, რომელნიც ექვემდებარებიან მხოლოდ ამ მხარის საადმინისტრაციო ხელისუფლებას.

2. **მდივანბეგოუხუცესი** ანუ **მსაჯულთუხუცესი**,—მდივანბეგებისა ან მოსამართლეთა უფროსი, საბჭოს თავმჯდომარე,—ამა თუ იმ საქმეს არჩევდა მდივანბეგებთან²⁾ ერთად, რომელნიც მას ემორჩილებოდნენ მთელის მათის კანცელარიის მოხელეებიერთო.

¹⁾ ქეშიკი ოსმალურად—ტანისმცველსა ჰქვია.

²⁾ მდივანბეგი—ოსმალურად და სპარსულად—მიწნავეს საბჭოს წევრს მრჩეველს.

ლევან დადიანის დროს მდივანბეგები სამი იყო. მერე-კი, განსაკუთრებით დავითის დროს, სამოქალაქო მმართველობა უფრო სწორად იყო მოწყობილი და სამეგრელო ოლქებად დაიყო. ყოველ ოლქში საოლქო უფროსები და მათი თანაშემწეები იყო, ხოლო უმაღლეს ინსტანციის ძალაუფლება **საეკლესიო მმართველობისა და მდივანბეგების** ხელში იყო.

3. **ბოქაულთ-უხუცესი**—ბოქაულებისა ან იასაულების უფროსი. ამათი საქმე იყო ესა თუ ის საქმე ალაგობრივ გამოეძიათ, ან სასამართლოს განჩინება აღესრულებინათ და ქურდები დაეჭირათ. ბოქაულების რიცხვი განსაზღვრული არ იყო და ამ თანამდებობას როგორც მდივანბეგები, ისე ოლქის უფროსები დააკისრებდნენ ხოლმე ყველას, ვისაც ამის ასრულება შეეძლო.

გარდა ამისა, კერძო მემამულეებს შეეძლოთ თავიანთ მიერ დანიშნულ ბოქაულებისათვის სხვადასხვა რამ საქმეც დაევალებინათ, ხოლო საეკლესიო მამულებში ბოქაულების მოვალეობას სოფლის მოურავები ასრულებდნენ.

4. **მოლარეთ-უხუცესი**—მთავარი ან უფროსი ხაზინადრებისა, ფინანსთა მინისტრი. მაგრამ ფინანსები არ ებარა, რათგან იმ დროს ქალაქის ფული სრულებით არ იყო, ლითონის ფული იშვიათი იყო და თუ ვისმე ჩაუვარდებოდა ხელში ასეთი ფული, ან კოლოფში ინახავდა და ან ჯიბით ატარებდა. მოლარეთ-უხუცესის მოვალეობა იყო: თვალყური ედევნებინა, განძეულობა არ დაკარგულიყო და მ. სხ. და მას ემორჩილებოდნენ:

ა) **მოლარე**—მცველი ლართა, საბან-გობანისა, ცხენის მოსართავისა, უნაგირებისა, სხვადასხვა საოჯახო ჯამ-ქურქელისა და აგრეთვე სტუმრების ქონებისა და თოფ-იარაღისა.

და ბ) **ფარეში**—მოსამსახურე, ლაქია. ესენი საოთახო სამსახურს ასრულებდნენ და ყანაში მუშაობისა და საერთოთ ყოველგვარ შავ სამუშაოსაგან თავისუფალნი იყვნენ. ფარეშებს აგრეთვე მიუჩენდნენ ხოლმე მოსულ სტუმრებს და მათ ემსახურებოდნენ მათს წასვლამდე და მთელ ამ დროის განმავლობაში **ჩიხოულები** ერქვათ. ჩიხოულების საქმე იყო: სტუმრებისათვის მოეტანინებინა ყველასათვის, რაც მათ სჭირდებოდათ, მაგ. ლოგინი, ქურქელი, შეშა, სანთელი, სასმელ-საქმელი, და ს. სხ.

5. **ბაზიერთ-უხუცესი**—უფროსი ბაზიერებისა (მეშვარდნებისა). მათი საქმე იყო გაგეშავა და მოვლა შავარდნებისა, ქორებისა და მეძებრებისა.

6. **კილიტარო-უხუცესი**—უფროსი იმათი, ვისაც გასაღებები და საკუტქნაო ებარა. მის განკარგულებაში იყვნენ ყველა მერიქიფენი —ლვინის მწედნი; ესენი სადილ-ვახშამზე ემსახურებოდნენ, უფრო ლვინოს უსხამდნენ სტუმრებს; მათვე ებარათ მთელი ჭურჭელი, ლვინის სასმელად დანიშნული, როგორც მაგ.: აზარფეშები, ვერცხლის ლიტრები, სუფრის საწყობი, **ყუმაში** (ვერცხლის ჩოგანი ლომის ამოსაღები) და სასადილო სუფრები და მ. სხ.

7. **მეჯინიბეთ-უხუცესი**—ობერ-შტალმეისტერი. მის გამგებლობაში იყო: თავლები, ცხენები, ცხენის ჯოგები, **ბზინდარი** (მეჯინიბეთ უფროსი), მეჯინიბეები და მეჯოგენი. ისინი მოვალენი იყვნენ ყველადურისთვის ყური ეგდოთ, არაფერი დაკარგულიყო, ჩაეპარებინათ და დაერიგებინათ ცხენების საკვები, დაეთვალეირებინათ და ეწამლებინათ ცხენებისათვის.

8. **მელვინეთ-უხუცესი**—ობერშენკი. ის იყო გამგე ვენახებისა და ლვინის დაყენებისა; სოფლებში აგროვებდა საგადასახადო ლვინოს და სასახლეში აზიდვინებდა, და ამაში მოურავები და ხელოსნები ეხმარებოდნენ. მას ემორჩილებოდა მელვინე და მემარნე, რემელსაც ებარა მარანი და იძლეოდა ლვინოს საჭიროების დროს.

9. **კერძულთ-უხუცესი**—ობერ-ევერმეისტერი. ამას ემორჩილებოდნენ კერძულები. კერძულები ზრდიდნენ და წრთვნიდნენ მეძებრებსა და მწევრებს და იცავდნენ სანადირო ტყეებს.

და 10. **მეთოფის-თავე**—ამას ებარა არსენალი, ანუ იარაღთ-საკაცი.

აქ საჭიროდ მიმართა დავსძინო, რომ დედოფალს ჰქონდა თავის სახელობაზე მამულები, ჰყავდა საკუთარი სახლთ-უხუცესი, მოურავები და ხელოსნები.

თან უნდა დავსძინო, რომ საქალებოში იყვნენ: **გამდელი** და მას ემორჩილებოდნენ: ა) **პირის-ფარეში**—პირადი მსახური ქალი ან ლაქია დედოფლისა; ბ) **მედოშაკე**—საბან-გობანის გამგე და გ) **მოახლე**.

ზევით უკვე მოგახსენეთ, რომ სხვადასხვა სახელწოდების და სხვადასხვა თანამდებობის მოსამსახურენი გლეხობის წოდებისაგან იყვენ აყვანილნი, სახელდობ **მოჯალაბეთა** და **მეხეგრეთაგან**, თანაც განეპარტავე: ყველა მამრობითის სქესის მსახურნი, მიუხედავად მათის თანამდებობის-და კვლად სახელწოდებისა, საერთო სახელს ატარებენ —**ფარეშებს**.

ისიც უნდა ვიცოდეთ, რომ აქ დასახელებულ მოსამსახურეთაგან

არავინ გააკეთებს სხვის გასაკეთებელს და თუ, ვინიცობაა, მოინდომეთ გააკეთებინოთ—გეურჩებათ. მათი ურჩობა ამ შემთხვევაში პირდაპირ გასაოცარია და ზოგჯერ სასაცილოცაა. რამდენჯერ გამიგონია, რომ ზოგი მათგანი იძახდა—**მოვალე არა ვარ მზითვეში გამაყოლონ** ან **მიმყიდონ ვისმე**, ამიტომ რომ ეს **არა მმართებსო**. გლეხის ეს ჯიუტობა თითქოს სასაცილოდ გვეჩვენებაო, მაგრამ თუ კარგათ ჩაუუკირდებით ამ ჯიუტობას ანუ უკეთ—გლეხის თავგამოდებას თავის უფლების დასაცავად, შეიძლება მივაგნოთ კიდევ ამ ჯიუტობის ნამდვილ მიზეზსაც. გლეხი არც ისე გამოთავყენებულია, რომ არ ესმოდეს, რომ უფრო სამძიმოა—ტვირთი თავის ზურგითა ზიდოს, ვიდრე ბატონის ურმითა. მაგრამ საქმე აი რა გახლავს: სურამის ქედს გადმოღმა, დღევანდელ საგენერალ-გუბერნატოროს რაიონში, ძველად, ყველა გლეხების მოვალეობანი ამნაირადვე ერთგვარისანი იყვნენ, როგორც მოვალეობანი ნაყმევებისა საქართველოში, სადაც ამ მხრივ არავითარი გადახრა არა ყოფილა; მაგრამ აქ მებატონეთ, რაიმე პატივცემისათვის ან ფულით ზოგიერთი მოვალეობა მოხსნეს ყმებს, და ეს ცალკე **პირობის ქალაღლით** გამოხატეს. ამ სიგელის მიცემის შემდეგ წელიწადი რომ გაივლიდა, მებატონე შეეცდებოდა ან თხოვნით ან რამე ეშმაკობით გაეკეთებინებინა ის, რასაც წინათ აკეთებდნენ. რაკი ერთხელ-ორჯელ გააკეთებდნენ გლეხები, მერე ჩვეულებად, ადათად, გადაექცეოდათ და სიგელსაც ძალა ეკარგოდა. ბატონის მხრივ ამ ნაირად პირობაზე გადასვლა გლეხს აფრთხილებდა, უნდოთ ეკიდებოდა ბატონს და ცდილობდა გაეკეთებინა მხოლოდ და მხოლოდ ის, რაც ემართა. აი ამიტომაც, რომ აქ ჩვენა ვხედავთ ამდენს ნაირ-ნაირ მოვალეობას და გადასახადს; მიზეზიც ესაა, რომ გლეხების მოვალეობანი ურთიერთშორის იმდენად განსხვავებულია, რომ მეტად ძნელია ერთს რომელსაზე კატეგორიაში მოაქციოს კაცმა.

მე მგონია არა ესცდები, როცა ამას ვამბობ, მით უფრო, რომ აქ ისეთ გლეხებსაცა ვხვდებით, რომელნიც თავის გადასახადებს იბდიან და ამ შემთხვევაში ადგილი არა აქვს არავითარ უცნაურ გადახრას, და ისინიც იძულებულნი არ არიან რაიმე განსაკუთრებულს ჩარჩოში მოექცნენ და მათი მოვალეობანიც განსაზღვრულნიც იყვნენ. ასეთის გლეხების რიცხვი საკმაოდ დიდია, განსაკუთრებით წვრილ მემამულეებთან.

ეკლესიას და მონასტრებს, ე. ი. სასულიერო უწყებას გაცილებით მეტი ყმა ჰყავს, ვიდრე შემამულებს ერთად აღებულს. ეკლესია, ანუ, უფრო სწორედ რომ ვსთქვათ, საეპარქიო უფროსები, სანამ სამოქალაქო უწყება არ ჩამოართმევდა მათს კუთვნილს მამულებს, ¹⁾ ამ მამულე-ბით საესეებით და მარტო თვითონ სარგებლობდენ და ამაში ანგარიშ-საც არავის აძლევდენ. ამ უწყების სათავეში იდგნენ მიტროპოლი-ტები და ეპისკოპოსები და იმნაირადვე სცხოვრობდენ, როგორც მთავრები, სუყველაფერში იმათ ჰბამავდენ; სამღვდელოებისა და მრეე-ლის დამოუკიდებლად ჰქონდათ, თავიანთი საკუთარი საეკლესიო სა-სახლე, თავიანთი თანამდებობის პირნი და თავიანთი სხვადასხვა ში-ნაურნი მსახურნი, რომელთაც სხვადასხვა მოვალეობა ჰქონდათ და-კისრებული. ასე რომ მიტროპოლიტები და ეპისკოპოსები ამ შემ-თხვევაში მოგაგონებდათ ისპანელ დიდკაცებს *). ესენი, როგორც დიდძალ მამულების პატრონები, გლეხებს უბოძებდენ მიწებს, ჩამო-ართმევდენ და თვითონ იძენდენ მამულებს ყოველგვარ სიგელებითა, გლეხებს გადასახადს და ბეგარას აღებდენ, ან ანთავისუფლებდენ გა-დასახადებისაგან და ამ წყალობას წყალობის ბარათში აღუნიშნავდენ ხოლმე. ერთის სიტყვით, მიტროპოლიტ-ეპისკოპოსები აქ სრულუფ-ლებიანი ბატონ-პატრონნი იყვნენ და ბეგრს რაშიმე წააგავდენ და-სავლეთ ევროპის საშუალო-საუკუნოების მონასტრების უფროსებს.

როგორცა ესთქვით, მიტროპოლიტებისა და ეპისკოპოსების სა-სახლეებში იყვნენ იგივე თანამდებობის პირნი და იგივე მსახურნი, როგორც მთავრის სასახლეში, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ რაკი

¹⁾ 1853 წ. ქრისტეშობისთთვის 9 გამოიკა დებულება საეკლესიო მამულე-ბის მართვა-გამგეობისა, თანახმად ეპისკოპოზ ანტონის თხოვნისა და მთავრის და-ვითის წინადადებისა, საეკლესიო მამულები საბოლოოდ გადავიდა სამოქალაქო უწყების ხელში და ამის შესახებ მიწერილობა გადაეცა სახლთ-უხუტესს 1856 წ. იანვრის 18-ს, 326 ნომრით.

*) ჯერ ისევ ოთხმოციან წლებში, ბატონყმობის გადავარდნის სულ 12 წლის შემდეგ, ასეთის ცხოვრებით სცხოვრობდა ეპისკოპოსი ბესარიონი (დადიანი) ან, როგორც ეძახდნენ, პატონსქუა-ჟყონდარი (ბატონიშვილი ჟყონდიდელი), მ. რტიელიშვი. სცხოვრობდა, როგორც ნამდვილი ძველებური ბატონიშვილი. ჰყავდა თავისი ჯოჯი ცხენებისა და მთელი შტატი მოსამსახურეებისა. მისი მეუფების შესაჯდომი ცხენი მთელს სამეგრელოში იყო განთქმული. სანადიროდ და თავადიშვილებთან საჭე-ფოდ ჰშირად დადიოდა ბანძაში. მისს მეძებრებს, მწეგრებს, ბაზიერებს მთელი ნა-ხევარი კილომეტრი ეჭირათ, როცა სანადიროდ მიდიოდენ.

ამათ ქვეშევრდომი თავადები არა ჰყავდათ, უმაღლესი თანამდებობანი საეკლესიო აზნაურებს ეჭირათ და მათთან შემდეგი თანამდებობა სრულებით არ არსებობდა: მოლარეთ-უხუცესი, მდივანგეთ-უხუცესი, მეთოფის-თავე, მეღვინეთ-უხუცესი, კილიპტართ-უხუცესი, ბოქალთ-უხუცესი, ბაზიერთ-უხუცესი, ¹⁾ კერძულთ-უხუცესი, ²⁾ ბოქალთ და კერძული, და, დასასრულ, მათ არ შეეძლოთ ჰყოლოდათ: გამდელი, პირის-ფარეში და მოახლე.

3

ბატონის-შვილი—თავისის ნამდვილის მნიშვნელობით ნიშნავს მეფის წულს, მეფის ოჯახის ჩამომავალს, ხოლო სამეგრელოში ბატონიშვილებს (პატონისქუა) ეძახიან თავად დადიანებს. ბატონიშვილებს თავის წილხვდომილი მამულები უჭირავთ და ჰყავსთ ქვეშევრდომი თავადები და აზნაურები.

დადიანები შეძლებისდაგვარად, თუ კიდეც დაკნინებულნი არ არიან, სცდილობენ შეინახონ ისეთივე სასახლე და იყოლიონ აგრეთვე თანამდებობის პირნი, როგორც თვით მთავრის სასახლეში ვხედავთ ხოლმე ამას, თუმცა იმ ზომამდე არა და ზოგიერთს გამონაკლისაც აქვს ხოლმე ადგილი. ერთის სიტყვით, იმის ცდაში იყვნენ, ეცხოვრათ, როგორც პატარა მეფეებს და მთავრის სასახლეში ცდილობდნენ მიეღოთ უმაღლესი თანამდებობანი და ლეზულობდნენ კიდეცა.

4

თავადები. ესენი თავიანთის მხრივ მიისწრაფოდნენ—ბატონიშვილების შინაურ ცხოვრებით ეცხოვრათ, თუმცა მოხელენი სპაგათს სახლებში ისე მრავალრიცხოვანნი არ იყვნენ. თავადებს მთავრის სასახლეში ეძლეოდათ მოხელეობა, ხოლო ბატონიშვილების ქვეშევრდომ თავადებს—თვით ბატონიშვილების სასახლეებში ეძლეოდათ მოხელეობა.

მთავართან და ბატონიშვილებთან სამსახურში მყოფი თავადები, გარდა იმისა, რომ თავიანთს ნაკისრებ თანამდებობას ასრულებდნენ, ეახლებოდნენ ხოლმე ქორწილში, ტირილში, ლაშქრობაში, სანადიროდ და სხ.; იგივენი შეადგენდნენ თავის ბატონის ოჯახის წევრების საპატიო ამაღას. როცა ესენი სადმე მიემგზავრებიან, მთავართმევენ ხოლმე ცხენებს და დაუჭერენ უზანგს. ზოგჯერ ბატონები თავის თავადებს მძიმე საქმეს რასმე მიანდობენ და სხვაგანა ჰგზავ-

¹⁾ მაგრამ ბაზიერები (მეშაყარდნეები) კი ჰყავდათ.

²⁾ მაგრამ სამაგიეროდ, ეპისკოპოსის სასახლეში აღზრდილ ჩინებულ გვარის ყმაწვილებს ქორები და მეძებრები ეჭირათ და მისთვის ნადირობდნენ.

ნიან სამოციქულოდ. სხვა დროს კი თან ახლავან მთავარს ან ბატონიშვილებს და ემსახურებიან როგორც კამერგეტები, კამერ-იუ-კრები და პაეები, ხან სუფრაზე, ხანაც სუფრას გარეშე. ამ სამსახურისთვის მთავარი და ბატონიშვილები თავადებს უბოძებდენ ხოლმე ადგილ-მამულს, ყმებს, იარაღს, ცხენებს, საპატოო ხალატს, ან მაუდს და მ. სხ.

5

აზნაურები. აზნაურების შესახებ იგივე შეიძლება ითქვას, რაცა ესთქვით თავადებზე, რათგან აზნაურიც თავის ბატონთან იმავე საპატოო სამსახურს ასრულებს, როგორსაც თავადი და ისიც იმავე უპირატესობით სარგებლობს, როგორითაც თავადი. მაგრამ საქმე ისაა, რომ როგორც აზნაურები, ისე თავადები,—ბატონიშვილების ე. ი. დადიანების ქვეშევრდომები, აგრეთვე ის აზნაურები, რომლებიც სხვა თავადების ქვეშევრდომები არიან, ბატონიშვილებისაგან დამოკიდებულნი არიან, მათგან არ გამოყოფილან არც პირადად და აღარც ქონებრივად და ამ გარემოებას შემდეგში შეუძლია გაართულოს საქმე და შეაფერხოს ადგილ-მამულების, სამოსასლოს და სხვათა გამოსყიდვის ოპერაცია.

6

სამღვდელოება

სოფლის ღვდლის ყოფაცხოვრება, თუ ის აზნაურთაგანი არ არის, შეძლებულ გლეხის მდგომარეობისაგან ბევრით არ ვანსხვავდება. ხოლო საღმრთო-წერილი ისე საცოდავად იცის, რომ რის ვაი-ვაგლახით ასრულებს მღვდელმოქმედებას. ესენი იმდენად უვიცნი არიან, რომ სვანეთშიაც კი არ გამოდგებიან მისიონერებად. ვერ ეიტყვი, მათს შორის კარგი მომზადებული მწყემსებიც არ გამოერეოდენ, მაგრამ ასეთები იშვიათია.

სამეგრელოს სამღვდელოება ბატონყმობისაგან განთავისუფლდა 1841 წ., მთავრის დავითის ბრძანების თანახმად. ამ ბრძანების გამოცემამდე დაბადებული შვილები-კი მღვდლებისა ისევ ბატონყმურ მდგომარეობაში დარჩნენ. მაგრამ თუ ესენი მღვდლად ეკურთხებოდნენ, სულზე 25 მანეთი თეთრი უნდა გადაეხადნათ და იმ შემთხვევაში ბატონისაგან თავს გამოისყიდოდნენ. კეთილშეძენილი მამული სამღვდელოებას დარჩა საკუთრებად, ხოლო მამაპაპეულ ქონებით

მხოლოდ სარგებლობა შეეძლო, და მემამულეს მოსავლის მეთაფდს უხდიდა.

თითქმის ყველა მღვდელსა ჰყავდა გლეხები და ვისაც არა ჰყავდა, ყოვლის ღონისძიებით ცდილობდა ეყიდნა თუნდაც ერთი კომლი მოჯალაზე, ან, სულ უკანასკნელი შემთხვევაში, ბიჭი ან გოგო მოსამსახურედ.

სამრევლო მღვდლებს გარდა, იყვნენ აგრეთვე კარის ეკლესიის მღვდლები. ასეთი მღვდლები ჰყავდათ როგორც მთავართ, ისე ცოტაოდნათ შეძლებულ ბატონს.

— — —

ახლა გადავიდეთ **გლეხ-მემამულეებზე.**

გასაოცარი უნდა იყოს გლეხის დამოკიდებულება გლეხისაგან, მაგრამ უფრო გასაოცარია, რომ არსებობენ ისეთი გლეხებიცა, რომელთაც გლეხები ჰყავსთ ყმებად. ისეთი გლეხებიც არიან, რომელთაცა ჰყავსთ ორისავე ხარისხის ყმები—**მოჯალაზენიც** და **მებეგრენიც**, თუმცა ამ უკანასკნელთა მოვალეობანი უფრო ნაკლებია.

მთავარმა დავითმა 1841 წელს სამეგრელოს უზენაეს მართვა-გამგეობას წინადადება მისცა გლეხობის შესახებ. ამ წინადადების მე-4 მუხლში ნათქვამია: „ეკლესიებს აკრძალული აქვსთ **იყიდონ**, გააშვიტონ ან დაუგირავენ ¹⁾ ისმე გლეხები“. მაგრამ ამ მართლა კაცთმოყვარულმა განკარგულებამ ბოროტება ვერ აღმოფხვრა და გლეხებს დღესაცა ჰყავთ ყმები.

— — —

ამ ნაირად, ჩვენ განვიხილეთ სამეგრელოს ყველა წოდების მდგომარეობა და მათი ურთიერთობა. დასასრულ, საჭიროდ დავინახე ავ ნათქვამისათვის დამერთო ცალკე ფურცელზე ცხრილი, 1859—1860 წლებში კამერალურ აღწერიდან. ეს აღწერა შეეხებოდა სამეგრელოს სამ ოლქს: სენაკისა, ზუგდიდისა და ლეჩხუმისას. შიგ ნაჩვენებია მცხოვრებთა რიცხვი წოდების მიხედვით და რაოდენობა იმ მიწებისა, რომელიც მათს ხელშია. ამ ცხრილშივე ნაჩვენებია **თავისუფა-**

¹⁾ 1859—1860 წლების კამერალურ აღწერით რიცხვი გათავისუფლებულ გლეხებისა იყო 20 კომლი და რადგან ამ აღწერილობის დაწყებული შემოწმება ჯერ არ გათავებულა, 1860 წლიდან განთავისუფლებული გლეხები ამ ცხრილში შეტანილნი არ არიან, და მეტად საჭიროა მხედველობაში მივიღო ეს გარემოება გამოსყიდვის ოპერაციის დაწყების დროს.

ლი გლეხები¹⁾. ეს წოდება აქ გაჩნდა რუსის მთავრობის განკარგულებით 1860 წლიდან და შესდგება იმათგან, ვინც მებატონეებმა გაათავისუფლეს. მათი რიცხვი **ამჟამად** 423 კომლამდე აღის²⁾.

ამ კატეგორიის გლეხები 1860 წლამდე სამთავრო გლეხებად ითვლებოდნენ ან ეკუთვნოდნენ სხვა მემამულეებს, რომელთაც ისევ ყმებად აქციეს, ან, ყოველ შემთხვევაში, გადასახადს იხდიდნენ იმ მებატონეთა სასარგებლოდ, ვის მიწაზედაც ისინი დასახლებოდნენ. მაგრამ ახლა ყოველსავე ამას ბოლო ედება: ახლა მაგის მსგავსი რამ არ შეიძლება განმეორდეს. და გლეხებიცა გრძნობენ ხსენებულ ზომის სიმძიმესა და მნიშვნელობას და ცდილობენ თავი გაითავისუფლონ მებატონეთაგან. გლეხების ეს მეცადინეობა ნათლად სჩანს შემდეგის ცხრილიდან:

ც ხ რ ი ლ ი

გლეხების გააზატებისა სამეგრელოში:

წელიწადი გააზატებისა რიცხვი გააზატებულ კომლთა	
1860 წელს	25
1861 „	36
1862 „	22
1863 „	64
1864 „	69
1865 „	123
1866 „	84 მარტის 16-მდე 2 ¹ / ₂ თვ.
სულ 423 კომლი.	

თუ კომლზე მამრობითის სქესი 4 სულს ჩავთვლით, ექვს წელიწადში 1692 სულ თავისუფალი გლეხი იქნება.

¹⁾ სამწუხაროდ, „კავკასიის სტარინას“ რედაქციისგან დამოუკიდებელ მიზეზთა გამო, ეს ცხრილი ამ სტატიას, რომელიც 1866 წლამდე დაწერილი, ვერ დაერთო.

²⁾ მე გვონია, აქ ნათლად არ არის გამოთქმული სურვილი—მოისპოს ისეთი წესი, როდესაც ყმა შეუძლია ყმა იყოლოს; უნდა თქმულიყო ასე: ალკრძალული აქვს გლეხს იყიდოს, და აგრეთვე მიჰყიდოს ყმა იმათ, ვინც შთამომავლობით აზნაურები არ არიან.

ბატონყმობა სამეგრელოში

(ჟან მურიესი*)

სულ უძველეს დროიდან უკანასკნელ ხანამდე, ე. ი. 1867 წლამდე. სამეგრელოს გლეხობა სამ კლასად გაიყოფებოდა: სულ დაბალი კლასი შესდგებოდა ინდოელთა პარიების მსგავსებისაგან და იწოდებოდა **დოღმახორებად**; საშუალო კლასი, რომელსაც ბატონებისათვის გვარი გადასახადები და ბევარი ემართა, იყო—კლასი **მეხეგარეებისა** და, დასასრულ, მესამე კლასს შეადგენდნენ **აზატები**.

დოღმახორე სიტყვა-სიტყვით ნიშნავს—ვისმე გვერდით მცხოვრებს. დოღმახორე შეადგენდა ბატონის საკუთრებას; ისა ცხოვრობდა ან ბატონისავე ეზოში ან და მის სახლიდან ორიოდე ნაბიჯში მანძილზე. სულს იქით თავისი საკუთარი **დოღმახორეს** არაფერი გააჩნდა, იცავდა ბატონის მონაცვალ ტანსაცმელს, სკამდა ბატონის ნასუფრალს, მხოლოდ ბედნიერ დღეებში თუ ელირებოდა ცოტა უკეთეს საკმელს, ამიტომ რომ ასეთს დღეებში ბატონისაგან ეძლეოდა შიგნეული სხვა გლეხების მიერ გასუქებულ და ბატონისათვის მირთმეულ ღორისა. ბატონს შეეძლო გაეყიდნა დოღმახორე, გაეტანებინა მზითვეში როგორც თვით დოღმახორე, ისე მისი ცოლ-შვილი. იგი თავის ცოლ-შვილიანად ემსახურება ბატონს, მუშაობს ბაღში, ყანაში, ეზიდება ზურგით შეშას, უელის თავლას, ხარშავს საკმელს, რეცხავს ჯამ-ჭურჭელს. მისი ცოლი ბატონის მეუღლეს ემსახურება: ზრდის შინაურ ფრინველებს, მოჰყავს აბრეშუმის ქია, ეზიდება წყალს და განსაკუთრებით ასრულებს ადგილობრივის მკვდრისაგან ყველაზე საზიზღარ ხელობად მიჩნეულს და **დოღმახორეს** უფრო დამამცირებელ ხელობას: სძებავს ღომს.

ასეთს უღირს მდგომარეობაში მყოფ **დოღმახორესაგან** მებეგრეთა და აზატთა, რა თქმა უნდა, თავი შორს ეპირათ. ამიტომ ეს საცოდავი სულ იმის ცდაშია—დოღმახორობას თავი დააღწიოს და უფო მაღალ კლასში გადავიდეს. ამისათვის მას ორი გზა ჰქონდა, ერთიც და მეორეც მისთვის გამანადგურებელი: ან თავი გამოეყი-

*) გადმოთარგმნილია მისი წიგნიდან, რომელიც „La Mingrélie-ის სათაურით 1883 წ. გამოიცა ფრანგულად ოდესაში.

დნა ბატონისაგან, ან ქალი მიეთხოვებინა უფრო მაღალ კლასის გლეხისათვის. მაგრამ თავის ნატვრას ასრულებას იშვიათად ეღირსებოდა, თუმცა ბატონი მაინცა და მაინც ბევრს არასა სთხოვდა. თუ ან თავს გამოისყიდოდა ან თვითონ ბატონი როგორმე წყალობას მოიღებდა და გაანთავისუფლებდა, დოლმახარე **მეზეგრედ** ხდებოდა და ბატონს წლიურად აძლევდა: 1 ლორს, 1 ქათამს, 1 კოკა ლეინოს, 1 ქილა ლომს.

თუმცა ბევრი **დოლმახარე** სცდილობდა თავისი მდგომარეობა გამოეცვალა, მაგრამ მათი რიცხვი მაინც საკმაოდ რჩებოდა. ამის მიზეზები იყო ისა, რომ ბატონს უფლება ჰქონდა დოლმახარედ გადაექცია: ყველა უკანონო შვილები მოსამსახურე ქალებისა, უპატრონოდ მიგდებული ბავშვები, ომიდან წამოყვანილი ტყვეები, ყველა გლეხები, რომელთაც სხვა მეზატონენი ვალში აძლევდნენ, და, დასასრულ, ყველა ის საკუთარი გლეხები, „ვინც აწყენინებდნენ რასმე!“^(*).

სიტყვა **მეზეგრე** წარმოდგება სიტყვა **ბეგარი**-საგან, რომელიც ოსმალურად გადასახადსა ნიშნავს. ყველა მეზეგრე იხდიდა: 1—2 ლორს 3— მანეთად ღირებულს, 1—2 ცხვარს, რამდენსამე კოკა ლეინოს, რამდენსამე ქილა ლომს და ერთს ქათამს. მაგრამ არის ათასი სხვა გადასახადი, რომელიც ყველასათვის ერთნაირად სავალდებულო არ იყო, მაგ.: **საური**— ათი შაური, **საუდიერო**— ერთი ორმანეთიანი ლორი, რამდენიმე კოკა ლეინო და რამდენიმე ქილა ლომი; **საბოჭი-ქათამი**: თვეში ერთი ქათამი; **ოქირსეპიჩურე**— ე. ი. ქრისტეშობის მარხვისათვის: ორი დოღო-მქადი, ლობიო, მარილი, ჭარხალი, ნიორი და კაკალი; **საყველიერო** ე. ი. ყველიერისათვის: 30 კბილი ყველი, 30—40 კვერცხი, თევზები; **ოდიდი-პიჩური**— საღიდმარხვო: იგივე გადასახადი, რაც ქრისტეშობის მარხვისათვის იყო, მხოლოდ მეზეგრე გლეხებმა ყოველსავე ამას კიბოებიც უნდა დაუმატოს; **სამარხო**— სხვა მარხვებისათვის: ლობიო, კაკალი, მწნილი; **სააღღამო**: იგივე, რაც ყველიერში, მხოლოდ ყველა ბატონის არ ემართათ ეს გადასახადი; **ობატკური**— საბატკნო გადასახადი: უნდა მოიყვანოს ბატკანი სააღღამომთ; **ოქობალური-პური**— იხდიან პურის გაღწევის შემდეგ: 2 მრგვალს პურს, 1 ტიკპორა ლეინოს, 1 ქათამს, 1 სულგუნს; **სამაჭრო**— ლეინის გაწურვის შემდეგ; **საკერძულო**— გადასახადი ბატონის მონადირეთათვის: 3 კოთხო ლომი, 1 კოკა ლეინო, 1 თხა; **სამაზიერო**— მაზიერეთათვის; **სამეჯოგო**— ბატონის მეჯოგეთა-

*) ამ შემთხვევაში ბატონის თვითნებობას საზღვარი არა ჰქონდა.

თვის: იმასვე იხდიან, რასაც ბატონის მონადირეთათვის; **ხაქორწილო**—როცა ბატონის ოჯახის წევრი ვინმე თხოვდება, შეაწევენ 1 ხარს ან ძროხას ან 15 მანეთს; **ააჩეჟმო**—როცა გლეხის ქალი მეორე ბატონის კაცს მისთხოვდება, პატარძლის პატრონმა უნდა მისცეს 1—10 მანეთამდე; ხოლო ნეფე თავის ბატონს აძლევს ექვს აბაზს. თუ მსახური ქალი თხოვდება,—იხდის 2—30 მანეთამდე; **საქვრივო**—როცა ქვრივი მეორედ გათხოვდება, იხდის 1 ხარს; **სალაშქრო**—ბატონის მოლაშქრეთა საგზალი; **საციხო**—ტუსალთა და სატუსალოების შესანახავად: 1 კოკა ღვინო, 1 ქილა ღომი, 1 ქათამი; **საკულოუხო** ანუ **სადედოფლო**—გადახახადი, რომელსაც დედოფალი ღებულობს და რომელსაც ყოველ ორ წელიწადში ერთხელ აძლევენ: 9 ქილა ხორბალი; **სამოურავო**—მოურავებისათვის და სხ. და სხ.

ამ გადასახადებს გარდა, ხუთასი სხვა ბევარი ემართათ **მებეგრეებს**. მაგ., მებეგრე ვალდებულია ზამთრის ერთს თვეს შეინახოს როგორც ცხენი ბატონისა, ისე მისი მეჯინები; როცა ბატონს სტუმარი ეწვევა, მისი ცხენიც მებეგრესთან იგზავნება მოსაველელად; ესთქვათ, ბატონს საკმელ-სასმელი შემოაკლდა, ადგება და ცოლშვილიანათ ჩაუჯდება ყმას და მისს ხარჯზე ცხოვრობს მანამდე, სანამ სულ არ გააჩანაგებს; ახლა „სხვას უბედურს გააბედნიერებს მობრძანებითა თვისითა“, როგორც ამბობს ელიზე რეკლუ; ყანის დამუშავება უნდა და მუშები სჭირია: საკმარისია, ერთი კი დაუძახოს, და მებეგრენი ვალდებულნი არიან დაუყენებლივ გამოცხადდნენ და იმუშაონ ბატონის ყანაში; ვინც 10 ქილა ღომს გადაიხდიდა, ამ ბეგრისაგან თავისუფლდებოდა.

მეტად შორს წაგვიყვანდა დაწვრილებით ჩამოთვლა ყველა გადასახადებისა, მაგალითად, ცვილისა, თაფლისა, კანაფისა, ქერისა, ბრინჯისა და სხ.

მებეგრეებს, როგორც დოღმახორეებს, ზოგი პირადი ბეგრაც ემართათ: მაგ. უნდა ეძლიათ შინა-ყმა ან ფარეში (ხელზე მოსამსახურე) და მოახლე; **მეციხვარი** ანუ ციხეების და სატუსალოების დარაჯები და სხ.; როცა ბატონი სადმე გზას გაუდგებოდა, მებეგრეს მისი ბარგი უნდა ეზიდნა ზურგით; რამდენიმე ოჯახი იყო ისეთი, რომელთაც საგანგებოთ ბატონის ბარგის გადაზიდვა ემართათ და ამ ხელობას განსაკუთრებული სახელი ერქვა—**მეზარგე**.

აჯატები ანუ თავისუფალი გლეხები მესამე კატეგორიას შეადგენდნენ. თუმცა ზოგიერთ! გადასახადისაგან თავისუფალნი იყვნენ, მაგრამ საერთოთ იმდენსავე იხდიდნენ, რამდენსაც მებეგრენი. მათის

მდგომარეობის უპირატესობა ერთი ის იყო, რომ ღორს არ იხდიდნენ; მეორეც ისა, რომ მათის წრიდან აყვანილი ფარეშები ისეთს საქმეს არ აკეთებდნენ, რაც მათის აზრით მათს ღირსებას შეჰლახავდა და მესამეც ისა, რომ ისინი უფრო დაახლოვებულნი იყვნენ ბატონთან, ვიდრე მებეგრენი. ამიტომ მებეგრენი და დოღმახორენი შორით უყურებდნენ აზატების მდგომარეობას და ყოველს ღონესა ღონობდნენ—მათ გასტოლებოდნენ. აზატები თან ახლდნენ ბატონს მოგზაურობის დროს, დაუხვდებოდნენ და გაუმასპინძლებოდნენ, როგორც ბატონს, ისე მის ოჯახობას, ინახავდნენ მისს ცხენებს, ორ წელიწადში ერთხელ აძლევდნენ: ერთს ძროხას, ერთ-ორ კილა ღმოს, ერთ ან ორ კოკა ღვინოს. ზოგჯერ **აზატებსაცა** ჰყავდათ თავისი ყმა-გლეხები, რომელთაც სხვადასხვა გადასახადები ემართათ. მხოლოდ ამ შემთხვევაში უმეტეს წილს აძლევდნენ ბატონს, რომელსაც თვით მათი ბატონი—აზატი ეკუთვნოდა.

ასეთი იყო მდგომარეობა გლეხებისა. და მთელ საუკუნეთა განმავლობაში ერთი წუთიც არ გამოჩენილა ისეთი, რომ ამ საცოდავებს შედარებით ერთი ტკბილი დღე ენახნათ. სხვა და სხვა უღმობელ მტერთა განუწყვეტელ თავდასხმა, დაუსრულებელი ლაშქრობა გლეხს კიდევ უარეს ცეცხლში აგდებდა და გაჭირვებას უასკეცებდა: უნდა შეენახნა ბატონი, უნდა შეენახნა ოჯახი ბატონისა, უნდა შეენახნა თავისი საკუთარი ოჯახიცა; ბატონის ქეიფზე იყო დამოკიდებული ყმის როგორც არსება, ისე მისი ქონება; საერთო და სრული დამონება ოღონდაც რომ შეაძლებდა შრომასა და მუშაობას. აბა თავი რათ უნდა გაეცხელებინა და წელი გაეწყვიტნა მუშაობითა, როცა მისი შრომის ნაყოფი მეორე დღეს ბატონის ბედელში უნდა გადასულიყო?! ფეოდალობის ყველა საზოგადოარი ფორმა განხორციელებული იყო ამ მშვენიერს ქვეყანაში, რომელიც თუმცა ბუნებისაგინ უხვად იყო დაჯილდოვებული, გარნა მთელს ქვეყნიერებაზე იმაზე ღარიბი მხარე არ მოიძებნება.

გლეხთა განთავისუფლება. კერძო საკუთრება. რუსთ ხელმწიფემ ბატონ-ყმობა გადაავდო, ყმები განთავისუფლდნენ, მიენიჭათ ზნეობრივი დამოუკიდებლობა, პირადი თავისუფლება. ბატონ-ყმობის გაუქმებამ დაამსხვრია ის ჯაჭვი, რომლითაც ყმა მიწასთან იყო მიჯაჭვული, ხოლო იგივე ხელმწიფე მემამულეების უფლებას მიწაწყალზე არ შეეხზო, რაცა ჰქონდათ, ყველაფერი დაუტოვა, მხოლოდ გლეხები კი ჩამოაცალა ამ მიწას და ამ გვარად გლეხებს ხელიდან გამოეცალათ ის მიწები, რომელზედაც ისინი ხნავდნენ და სთესავდნენ.

მემამულენი იძულებულნი გახდენ ფულთ შეესყიდვინებინათ და წინანდელ ყმებისათვის მიეცათ სამოსახლო და დასამუშავებელი მიწა. სამოსახლო მიწაში 3 მანეთი უნდა აეღოთ ყოველ ქცევაზე; სახნავ-სათეს მიწისათვის მოსავლის მეოთხედი უნდა ეძლიათ; სავენახესათვის—მესამედი. თუ წინად ძალუენებურად თავის ბატონის ფერმერი იყო ყმა, ახლა მესაკუთრედ შეეძლო გადაქცეულიყო, თუ შეისყიდიდა სამოსახლოს და სახნავ-სათესს. შიდა-რუსეთში მთავრობა ეხმარება გლეხებს მამულები შეასყიდვინოს მემამულეთაგან და იმედი უნდა ეიქონიოთ, რომ ასევე დაეხმარებიან გლეხებს კავკასიაშიაც და ამ სახით, ცოტათიც არი, შეამსუბუქებენ გლეხების ჰდგომარეობას, რომელნიც სანახევროდ-ღა არიან განთავისუფლებულნი.

სამეგრელოს ეკლესიას დიდძალი მამულები ეჭირა. ბატონ-ყმობა რომ გადაეარდა, მთავრობას გადასცა ეს მამულები და სამაგვიროთ წლიურად ხაზინიდან 20,000 მანეთს წლიურს სარგებელს ღებულობს.

ამ უამად ხაზინისა და თავიდანაურობის ხელშია დიდძალი მამული, მაგრამ რათგან მიწები გამოჯნული არ არის და არც ნოტარიალური სიმტკიცის ქაღალდები აქვსთ, დღე-მუდამ უთანხმოება მოსდის; დაუსრულებელი ჩხუბი, დავა და საჩივარი ასტყდება ხოლმე მესაკუთრეთა შორის და ყოველი მათგანი თავს ნამდვილ პატრონად სთელის ამა თუ იმ მამულისა. ასე რომ დილას რომ თავისი თავი პატრონად მიაჩნია კაცს, საღამოს შეიძლება ძალით ხელი ააღებინოს თავისს მამულზე სხვამ, რომელიც დაუმტკიცებს, რომ მე ვარ ნამდვილი პატრონიო.

მხოლოდ იმას შეუძლია შედარებით გულარხინად იყოს, ვისაც მთავრის სამმართველოდან რაიმე საბუთის ქაღალდი აქვს მოცემული ან როცა ამა თუ იმ მიწას ათის წლის განმავლობაში ჰფლობდა და ამ ხნის განმავლობაში არავინ გამოსდავებია.

სამეგრელოს მეოთხედი ეკუთვნის ნიკოლოზს სამეგრელოსისა, რომელსაც იმპერატორმა მაიორატის წესით გადასცა ყველა მამულები, რაც მის მამას, მთავარს დავითს, ეპყრა.

სტატისტიკა. „კავკასიის სასტატისტიკო კომიტეტის“ მიერ 1873 წლის ოფიციალურად გამოქვეყნებულ ციფრების თანახმად, სამეგრელოში ითვლებოდა 174.079 სული, ამათგან 92.893 მამრი და 81.186 ჰდედრი. მაგრამ ეს ციფრები ღღეს სწორი არ უნდა იყოს და ახლა მეგრელთა რიცხვი 200.000-მდე უნდა აღიოდეს.